

Krajský pamiatkový úrad Trnava

*Pamiatky Trnavy
a Trnavského kraja*

27

Zborník zo seminára
konaného dňa 3. 12. 2024

Trnava 2025

OBSAH

Stredoveká stavebná história Prachárne v Trnave.....	3 – 16
Mittelalterliche Baugeschichte des Bürgerhauses namens „Pulverhaus“ (Pracháreň) in Tyrnau (Trnava)	
Ing.arch. Jaroslava Žuffová, CSc. – Samostatná výskumníčka v oblasti architektonicko-historického výskumu, Bratislava, jzuffova@gmail.com Ing. Milan Kazimír Krajský pamiatkový úrad Trnava, milan.kazimir@pamiatky.gov.sk	
Výsledky archeologického výskumu v trnavskom meštianskom dome „Pracháreň“	17 – 26
Ergebnisse der archäologischen Forschung in dem Tyrnauer Bürgerhaus namens „Pulverhaus“ (Pracháreň)	
Mgr. Robert Iván, PhD. – Mgr. Linda Kováčsová PamArch, s.r.o., Nitra, mgr.robert.ivan@gmail.com kovacslin@gmail.com	
Horná a Malženická brána v trnavskom opevnení.....	27 – 38
Das Obere und das Malschenitzer Stadttor in der Tyrnauer Stadtbefestigung	
doc. Dr. phil. Erik Hrnčiarik – Trnavská univerzita, Filozofická fakulta, Katedra klasickej archeológie, erik.hrnciarik@truni.sk prof. PhDr. Vladimír Rábik, PhD. Trnavská univerzita, Filozofická fakulta, Katedra histórie, vladimir.rabik@truni.sk	
Nálezy zvyškov farebnosti na kamenných článkoch priečelia Baziliky sv. Mikuláša v Trnave	39 – 46
Funde von Resten der Farbgebung an den Steinelementen der Fassade der St.-Nikolaus-Basilika zu Tyrnau (Trnava)	
Mgr. Daniela Zacharová, PhD. Pamiatkový úrad SR, Odbor preventívnej údržby pamiatok, Trnava, zachar.daniela@gmail.com	
Výsledky doterajších výskumov a reštaurovania r. k. Kostola sv. Margity v Malej Mači	47 – 62
Ergebnisse der Erforschung und Restaurierung der St.-Margarethen-Kirche in Kleinmatsched (Malá Mača)	
Ing. arch. Martin Bóna, PhD. – Pro Monument s.r.o., Zlaté Moravce, bona.martin@gmail.com Mgr. Ivan Horváth – Archeocenter s.r.o., Horné Saliby, globusiak@gmail.com Mgr. art. Peter Záhora – RSTVR, s.r.o., Bratislava, zahora.pet@gmail.com Mgr. Miroslav Klobučník, PhD. – Galanta prof. PhDr. Juraj Šedivý, MAS, PhD. Katedra archívnictva a muzeológie, FFUK v Bratislave, juraj.sedivy.fifuk1@gmail.com	
K predbežným zisteniam archeologického výskumu na Námestí sv. Michala v Hlohovci.....	63 – 74
Zu den vorläufigen Ergebnissen der archäologischen Forschung auf dem St.-Michael-Platz in Freistadt an der Waag (Hlohovec)	
Mgr. Ondrej Žaár, PhD. – Mgr. Ľubica Žaárová – Ing. arch. Peter Hudák, PhD. – PamArch, s. r. o., Nitra, zaar@pamarch.sk zaarova@pamarch.sk hudak@pamarch.sk Mgr. Miriama Tábiová, FF UKF v Nitre, Katedra archeológie, Nitra, miriama.tabiova@gmail.com	

Na križovatke ulíc Radlinského a Hlavná ul. v blízkosti Trojičného námestia stojí dom, ktorý sa tradične nazýva Pracháreň a v súčasnom období prechádza komplexnou obnovou. Je to stavba z viacerých hľadísk zaujímavá a atypická. Jej pôvod siaha až do počiatkov urbanizácie Trnavy, do doby krátko po získaní privilégii slobodného kráľovského mesta v r.1238. Ide o tehlový, trojpodlažný, čiastočne podpivničený nárožný dom, ktorý lemuje východnou fasádou Hlavnú ulicu blízko jej vstupu do Trojičného námestia a prevažnou časťou južnej fasády stojí v uličnej čiare Radlinského ulice. Východná časť južnej fasády predstupuje výrazne pred uličnú čiaru Radlinského ulice. (obr.1)

Predchodcovia murovanej meštianskej zástavby

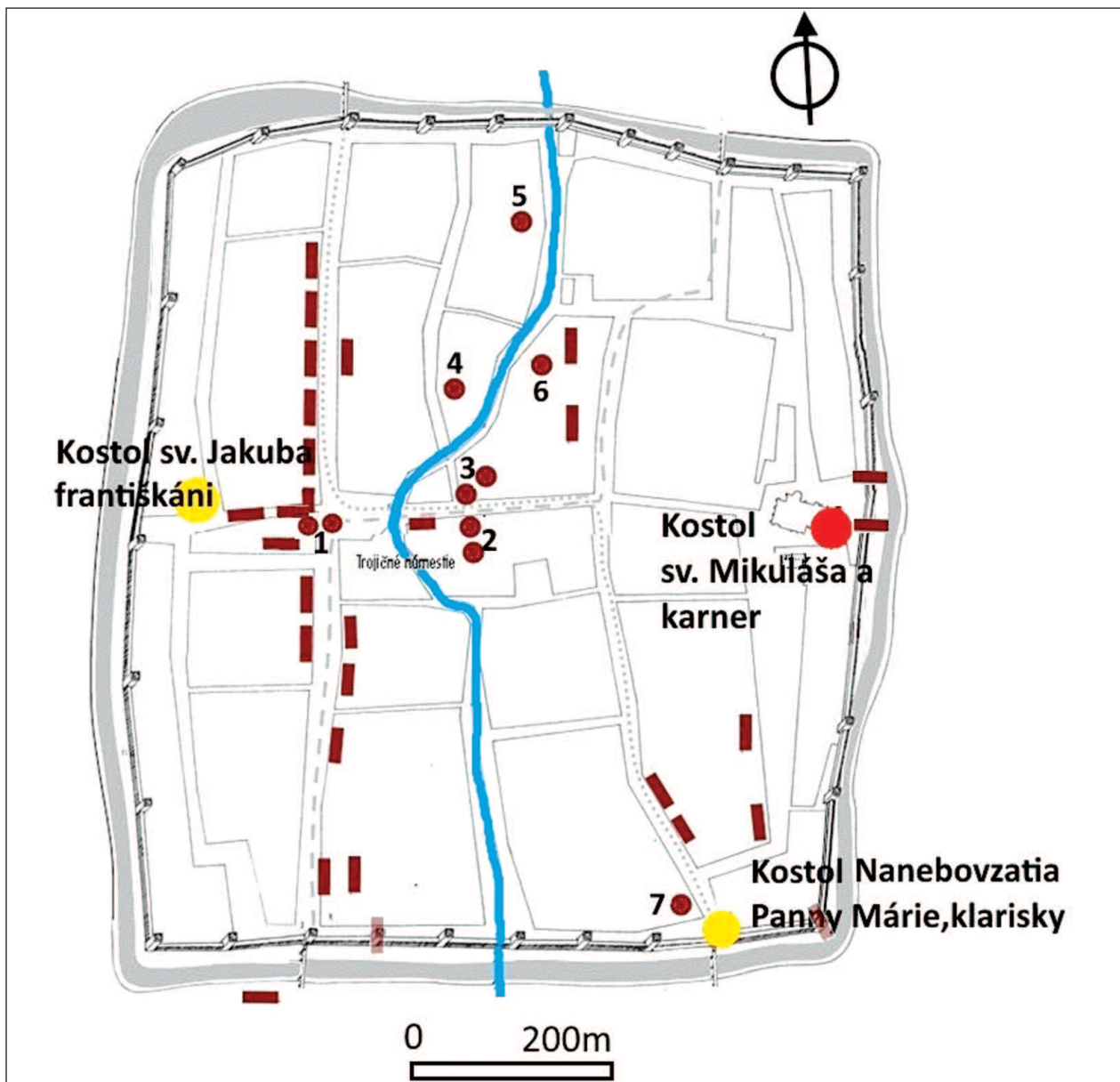
Predchodcami prvých mestských tehlových stavieb, kam patrí aj najstaršia etapa Prachárne, boli objekty z netrvanlivých – drevozemných materiálov, po ktorých však máme zatiaľ len málo priamych dokladov. Jed-

ným z dôvodov je aj to, že boli už od gotického obdobia pravidelne ničené terénymi zásahmi (najmä hĺbením mladších pivníc na ich miestach). Zatiaľ boli v rozsahu celej Trnavy odkryté relikty 10 drevozemných domov; z nich 2, časovo nasledujúce po sebe sa nachádzali na parcele Hviezdoslavova ul.č.12,¹ ďalšie dva domy boli objavené v ich susedstve, na parcele tzv. Selepčeniho domu v mieste križovatky bývalej Vodnej a Hviezdoslavovej ulice,² torzá 2 domov sa našli vo výkope pred severovýchodným nárožím trnavského Divadla Jána Palárika,³ jeden dom bol odkrytý na ploche dnešného parčíka pred Trnavskou univerzitou, ďalší v západnej fronte Hornopotočnej ul. a jeden tiež v polohe budúceho Hotela Holiday Inn – na východnej strane Hornopotočnej ul. a nakoniec posledný na križovatke Múzejného námestia a ulice Dolné Bašty.⁴ Poznatky o stavebnom riešení týchto objektov ponúkajú prehľad o dispozícii a viacerých druhoch konštrukcií. Domy mali spodné podlažie čiastočne zapustené do terénu,

nad zapusteným podlažím jestvovalo v niektorých prípadoch poschodie.⁵ Čo sa týka doby vzniku, väčšina objektov je datovaná, či už na základe dendrochronológie zachovaných drevených častí alebo keramiky do 13. stor., pričom najstarší nález pochádza z 30. rokov 13. stor.⁶ Zatiaľ najmladší je datovaný na 2.pol. 14. stor.⁷ Najmenej tri z týchto v Trnave známych drevozemných domov (oba domy na tzv. Selepčeniho parcele a starší z domov na Hviezdoslavovej ul. 12) súviseli zrejme ešte s predurbánnou, teda románskou parceláciou. Usudzujeme tak na základe toho, že nie sú primknuté ku bočným parcelným hraniciam gotických parciel. Predpokladáme, že k zmene parcelácie došlo po mongolskom vpáde. Aj podľa tých pár nálezov sa dá konštatovať, že drevozemné domy prežili od predurbálneho osídlenia až do obdobia vyspelého gotického mesta. Oproti mizivému počtu doložených stavieb, vypovedajú o rozsiahlom románskom osídlení Trnavy početné nálezy obilných jám,

Obr. 1. Pracháreň, pohľad z juhovýchodu – od Hlavnej ulice, 1918. Zdroj: KAZIMÍR, Milan – ZACHAROVÁ, Daniela: Trnava na starých pohľadniciach, DAJAMA, 2007, s.21.

Obr. 2. Stopy zástavby románskej Trnavy vkreslené do mapy s ranogotickou etapou opevnenia; autor: J. Žuffová, autor rekonštrukcie opevnenia: I. Staník.

Legenda: hnedé krúžky – drevozmené domy doložené pôdorysmi. 1. dvojica domov na námestí pred trnavským divadlom; 2. dvojica domov na Hviezdoslavovej ul. 12; 3. dvojica domov na bývalej Selepčeniho parcele; 4. dom na Hornopotočnej ul. v ploche dnešného parčíka pred Trnavskou univerzitou; 5. dom v západnej fronte Hornopotočnej ul.; 6. dom vo východnej fronte Hornopotočnej ul. na mieste Hotela Holiday Inn; 7. dom na križovatke Múzejného nám. a Halenárskej ul., červený krúžok – zachované torzo románskej stavby z plevových tehál v hmote Kostola sv. Mikuláša, žlté krúžky – masívne depoty románskych tehál v ploche Nám. Konštancie pri Kostole sv. Jakuba a depoty románskych tehál pod opevnením pri Lovčickej bráne blízko Kostola Nanebovzatia Panny Márie.

šácht a studní, ktoré ako súčasti obytných pozemkov odkryli archeologické výskumy. Polohy týchto zahĺbených objektov spolu s častými nálezmi vrstiev (planírok) obsahujúcich materiál zo zbúraných drevozemných objektov (prepálená mazanica s odtlačkami prútov, drevené uhličky a pod.) naznačujú na to, že zástavba bola už dlho pred vydaním mestských výsad rozmiestnená po celej ploche dnešného historického jadra, lokálne aj s presahom cez jeho hranice dané opevnením.⁸(obr.2)

Tehlové stavby románskej Trnavy

Ak na existenciu netrvanlivej zástavby poukazuje pomerne dosť indícií a nepriamych dôkazov, po románskych stavbách z pálených tehál s obsahom dutín po vypálených plevách, tzv. plevoviek, sa zachovali len minimálne stopy. Zatiaľ čo v okolí mesta sa nachádza viacero románskych kostolov z tohto materiálu, priamo na území Trnavy sa podarilo odkryť relikť tehlového románskeho predchodcu iba v hmote Kostola sv. Mikuláša.⁹ Po ďalších 2 tehlových architektúrach

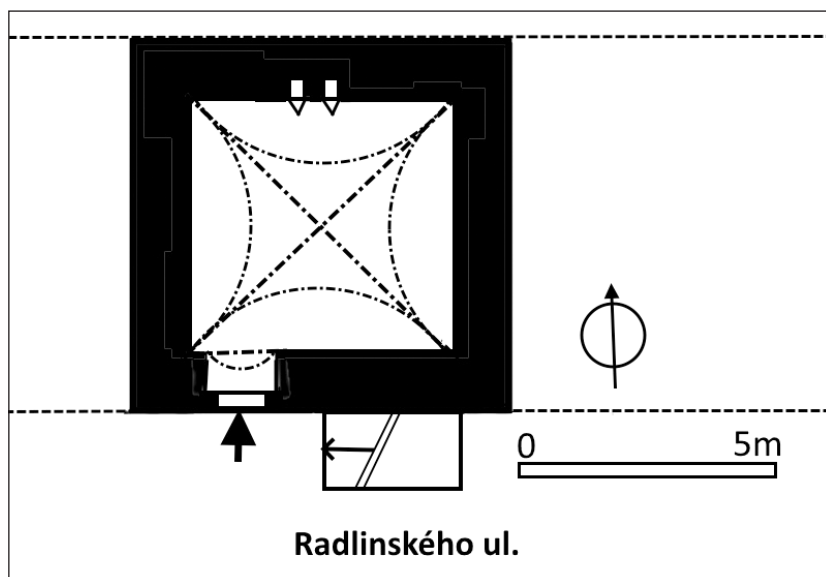
zostali už len nepriame dôkazy. Na západnom okraji, v mieste neskoršieho františkánskeho kláštora, stál objekt z pálených plevových tehál (zostal po ňom len depot veľkého objemu roztrhaný v podobe planírky po ploche terénu Námestia Konštancie),¹⁰ ktorý mohol byť centrom starobylej osady, tvoriacej pendant ku východnej osade okolo Kostola sv. Mikuláša. Nie je známe akému druhu zaniknutej stavby možno pripísať depot z románskych tehál, objavený pod pätou opevnenia blízko klariského kláštora (dnešné

Západoslovenské múzeum).¹¹ Ak by tu, na južnom konci východnej románskej osady mal stáť profánny objekt¹² musel by, vzhľadom na použitie drahého stavebného materiálu – pálených plevových tehál – patriť významnej osobnosti.¹³ Prítomnosť obytnej stavby z románskych tehál sa zatiaľ v Trnave nepotvrdila (pozri obr.2).

Ranogotický stavebný boom na území Trnavy

V porovnaní s minimálnymi stopami po tehlových románskych stavbách sa javí stavebný boom, ktorý zaplavil mesto tehlovými stavbami v ranej gotike o to výraznejší.¹⁴ Aj keď kráľ Belo IV. udelil Trnave privilégia ešte pred mongolským vpádom, rozmach, ktorý vyvolali, nastal až po odchode Mongolov z nášho územia – po r.1242. O počiatkoch gotickej výstavby mesta sme už vyčerpávajúcym spôsobom v minulosti informovali. Na tomto mieste preto len v krátkosti zrekapitulujeme už známe skutočnosti, tak aby mohli poslúžiť ako východisko ku Prachárni, ktorej je tento príspevok venovaný.

Na vyľudnené územie začalo po mongolskom vpáde vo veľkom prúdiť obyvateľstvo z nemecky hovoriacich oblastí. Títo hostia k nám importovali svoje znalosti o výstavbe celého

Obr. 3. Rekonštrukcia 1. murovanej etapy na parcele Prachárne, autori: M. Kazimír, J. Žuffová.

spektra architektur patriacich k rodicemu sa mestu, ako bolo opevnenie, kláštorne areály žobravých rádov, špitál a meštianske domy jedného typu. V krátkom čase bolo potrebné vymerať nové parcely, zabezpečiť vybudovanie tehelní a využiť v rôznych remeselných odvetviach veľké množstvo domácich pracovníkov, pretože inak by nemohla výstavba gotického mesta napredovať tak rýchlo a komplexne, ako to poznáme. Importované

stavebné postupy boli na území, kde sa dovtedy stavalo predovšetkým z netrvanlivých drevozemných materiálov revolučné a vysoko moderné, ktoré Trnavu zaradili za krátky čas medzi najvyspelejšie gotické mestá Uhorska a Strednej Európy. Vzhľad stavieb sa pod vplyvom prichodiacich hostí zásadne zmenil, keďže k nám importovali skúsenosti zo svojej domoviny. Murovaná architektúra sa začal stavať z nového typu tehál, tzv. prstoviek. Zatiaľ čo

Obr. 4. Dvojica odkladacích ník s uzáverom v tvare striešky po obnove prezentovaných v tzv. analytickej sonde, foto: M. Kazimír.

Obr. 5. Nepravidelný povrch západnej steny pivnice najstaršej stavby typický pre základové konštrukcie. Základ Prachárne siahla až po úroveň dnešného terénu, foto: J. Žuffová.

dovtedy boli stavby omietané, všetky ranogotické novostavby sa začali naraz budovať bez omietania povrchov stien, ako rezné. Hromadný výskyt tehlových neomietaných stavieb iba s úpravou malty v škárah (tzv. škárované stavby), je známy len z Trnavy a bezprostredného okolia; vo zvyšku Slovenska sú gotické tehlové stavby s neomietanými povrchmi skôr výnimkou.

Netrvanlivá zástavba sa počas výstavby tehlových novostavieb nevytratila „zo dňa na deň“. Naopak, drevozemné románske domy naďalej prežívali a často boli stavebníkom akceptované, aj keď tvorili prekážku pre postavenie murovanej stavby pri uličnej čiare. Novú stavbu bežne stavali až za netrvanlivý dom, takže vo výsledku dnes mnohé domy najstaršieho typu nachádzame situované nie pri uličnej čiare ale v hĺbke parcely. Ale ešte aj v období ranej gotiky sa domy často stavali z netrvanlivých materiálov, či už ako dočasné bývanie pre stavebníka a jeho rodinu počas výstavby tehlového domu, alebo aj ako definitívne obydlie. Tieto nové drevozemné stavby mali však už všetky znaky murovaných dvojpod-

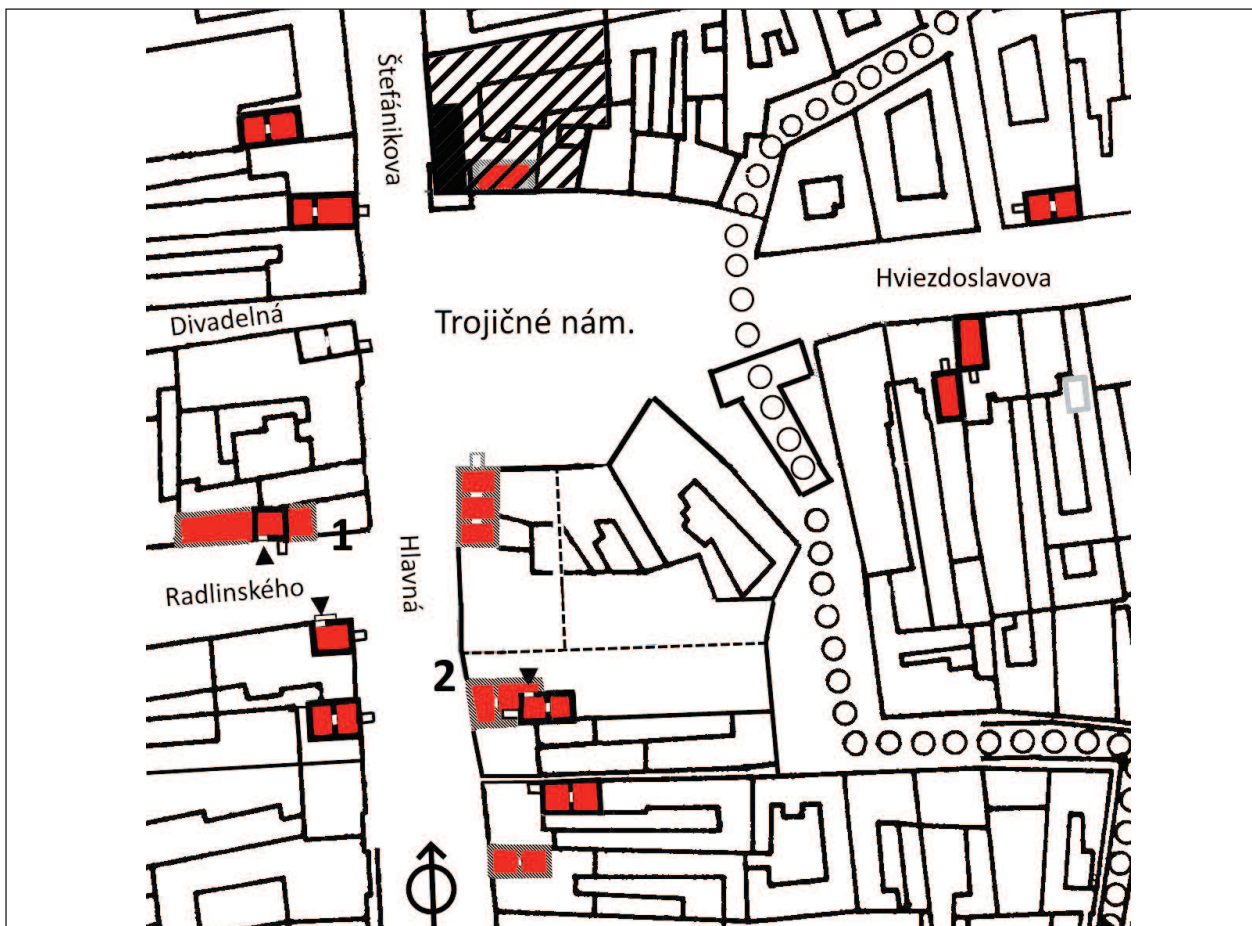
lažných domov a radíme ich už do ranogotickej architektúry Trnavy.¹⁵

Odlišnosti najstaršieho jadra Prachárne od typu primárneho murovaného meštianskeho domu Trnavy

Ako už bolo spomenuté, typická pre začiatky trnavskej gotiky bola masívna výstavba tehlových domov, viazaných na import z nemecky hovoriacich oblastí. Ukázalo sa, že domy patria k jednému typu meštianskeho domu. Na základe zistenia spoločných znakov bolo zrejmé, že na pôde Trnavy sa zjavil hotový a vyspelý typ tehlového obytného domu, ktorý sa tu staval približne od pol. 13. stor. s neskoršími drobnými obmenami viac ako 100 rokov.¹⁶ V počiatkoch nášho bádania sme k tomuto typu priradili aj prvú tehlovú stavbu, ktorú vybudovali na parcele Prachárne. Stavba je v organizme dnešného domu pomerne dobre zachovaná, takže bolo možné rozpoznať jej znaky.¹⁷ Pri podrobnejšom skúmaní a porovnávaní s typom najstaršieho murovaného meštianskeho domu Trnavy však vysvitá, že mimo vizuálne ľahko identifikovateľných znakov, akými sú neomie-

tané tehlové murivo a dvojica drobných odkladacích ník s uzáverom v tvare striešky už nie je nositeľom ďalších typických znakov svojich obytných súčasníkov. V prvom rade má tak malý pôdorys (vonkajšie rozmery 6,7 x 6,7 m; vnútorné 4,9 x 4,9 m), aký nenachádzame pri žiadnom inom dome. Zatiaľ čo obytné domy mali tvar obdĺžnika, náš objekt bol jednopriestorom štvorcového pôdorysu, čo evokuje na vežovitú stavbu. Avšak, ak by sme mali hovoriť o veži, potom by bolo potrebné očakávať existenciu viac ako dvoch nadzemných podlaží. Stavba má však podnes doložené len 2 nadzemné podlažia a indicie naznačujú, že ani pôvodne vyššia nebola. Ďalšou zvláštnosťou je to, že spodné podlažie už bolo regulárnou pivnicou, hoci súčasníci mali spodné podlažia zahĺbené do terénu len čiastočne. Ojedinelým je aj prekrytie jej 1.NP krížovou klenbou bez rebier, na rozdiel od drevených stropov používaných v 1.NP v objektoch typu primárneho meštianskeho domu.¹⁸ (obr.3 – 5)

Ale najväčšiu odlišnosť predstavuje pôvodná, na trnavské pomery atypicky malá šírka parcely.

Obr. 6. Trojičné námestie s vyznačenými stavbami patriacimi k typu primárneho murovaného meštianskeho domu Trnavy, autor: J. Žuffová.

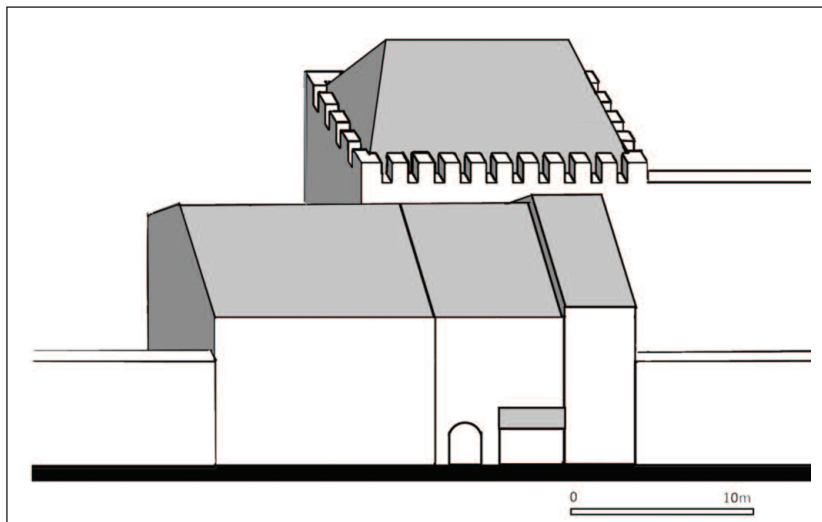
Legenda: 1. parcela Prachárne, 2. parcela domu na Hlavnej ul.5, ktorý bol vybudovaný do terénu o cca 2 m nižšieho voči terénu počas vzniku Prachárne.

Najstarší objekt – hranolová stavba stála na parcele vymedzenej na východe Hlavnou ulicou, na juhu Radlinského ulicou (bývalým Obilným námestím), na severe tvorili parcelnú hranicu jednak bočné steny Prachárne a tiež južná línia stien patriaca zástavbe areálu trnavského divadla (bývalého hostinca U čierneho orla). Názory na západný koniec parcely Prachárne nemáme zatiaľ ustálené. Šírka pôvodnej parcely je teda daná vzdialenosťou medzi uličnou čiarou Radlinského ulice a južnou líniou zástavby patriacej dnes do areálu trnavského divadla. Z uvedeného vychádza atypicky malá šírka parcely Prachárne – 7 m. Pri lokácii mesta po mongolskom vpáde sa parcely vymierali v približne rovnakých šírkach, ktoré sa pohybovali v rozmedzí 15 – 18 m.¹⁹ (obr.6)

Kvôli malej šírke parcely sme spočiatku mali pochybnosti, či k parcele Prachárne nepatrila pôvodne aj určitá časť severne situovaného pozemku, ktorá je dnešnou súčasťou trnavského divadla (parcely 2, pozri obrázok 8).²⁰ Naše pochybnosti však vyvrátil nález zis-

tený v podkroví objektu z areálu divadla. Zistili sme, že objekt v areáli divadla, stojaci na rozhraní medzi Prachárnou a parcelou divadla je v hornej časti ukončený cimburím. Cimburie patrilo v stredoveku ku obranným prvkom (nachádzalo sa napr. na trnavskom opevnení). Pri meštianskych domoch Trnavy ho zatiaľ poznáme len ako renesančné ozdobné ukončenie parcelných múrov, resp. atiky domu. V prípade objektu v areáli divadla, ktorý bol pôvodne celým meštianskym domom však ide jednoznačne o stredoveké cimburie.²¹ Aj keď sa dá predpokladať, že z tohto cimburia priamo nestrieľali, tak už to, že na rozhraní medzi oboma stavbami vybudovali od strany suseda vysoký múr ukončený cimburím jasne poukazuje na snahu suseda vymedziť sa voči Prachárni. Z toho môžeme dedukovať, že parcela Prachárne a od severu susediaca, dnes divadelná parcela, boli v stredoveku dva samostatné pozemky. Z toho následne vyplýva, že naša parcela musela byť od začiatku nezvyklo úzka. (obr.7)

Keďže stavba v tvare hranola bola v počiatkoch mestského urbanizmu jediným murovaným objektom na parcele, môže sa javiť ako zvláštne, že ju nepostavili do urbanisticky najcennejšej polohy – do nárožia v križovaní Radlinského ulice a Hlavnej ulice pri jej vstupe do hlavného námestia Trnavy (pozri obr.6).²² V rámci typu primárneho murovaného meštianskeho domu Trnavy sa zvykol dom na parcele situovanej v križovaní ulíc umiestňovať priamo do uličných front oboch komunikácií (čelná kratšia fasáda smerovala do jednej a dlhšia druhá fasáda lemovala druhú uličnú frontu).²³ V tomto prípade sa však opäť stretávame s atypickou situáciou – hranolová stavba síce stojí v polohe uličnej čiar Radlinského ulice, avšak je vzdialená 20 m od križovatky s Hlavnou ulicou. Je pravdepodobné, že tu existoval dlhý drevozemný objekt (resp. viaceré objekty), ktorý vyplňal plochu pozemku priamo na križovatke a jeho akceptácia si mohla vyžadovať posunutie 1. murovanej stavby Prachárne za neho do hĺbky parcely.

Obr. 7. Náznaková rekonštrukcia hmotovej skladby Prachárne po 2. stavebnej etape v kontakte so susediacim domom s cimburím (v areáli dnešného divadla), autori: J. Žuffová, M. Šimkovic.

Dom mohol byť ešte románskym predchodcom alebo mohol vzniknúť súčasne s murovanou stavbou už ako ranogotický drevozemný dom.

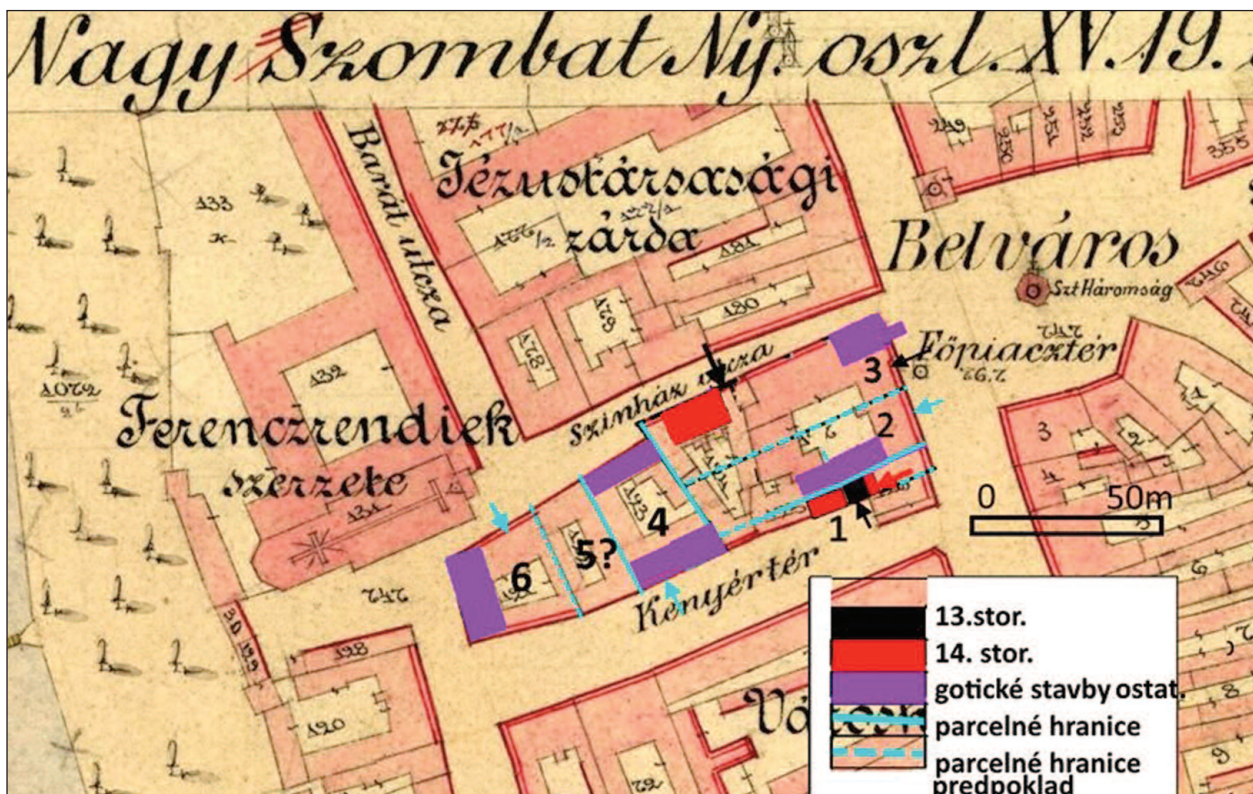
Ak by sme nemali dočinenia s tak úzkou parcelou, mohli by sme predpokladať, že sa na tomto urbanisticky významnom mieste nachádzal pre Trnavu zatiaľ neznámy, opäť z Nemecka importovaný typ domu, tzv. Doppelhaus.²⁴ Murovaná komora štvorcového pôdorysu bola priamo stavebne spojená s drevozemným domom. Čo nám však bráni

v interpretácii prvej stredovekej zástavby Prachárne ako zvyšku domu typu Doppelhaus sú práve stiesnené pomery na pozemku, pretože tu neostáva popri zástavbe žiaden komunikačný ani manipulačný priestor.

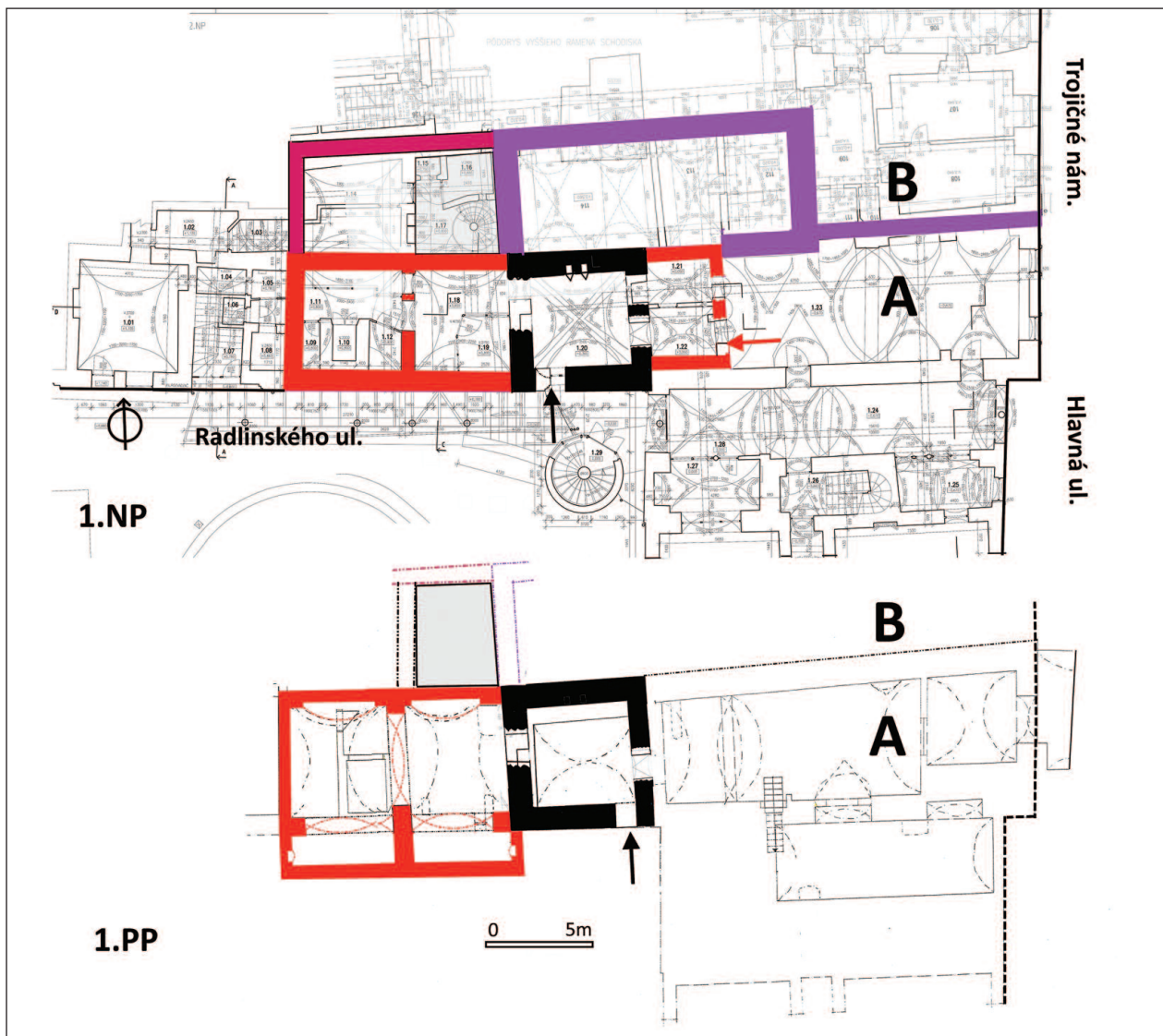
Otázku vyvoláva aj výšková úroveň pôvodného terénu v mieste výstavby najstaršej – hranolovej stavby voči susediacim parcelám. Pri definovaní polohy terénu pri jej výstavbe sa môžeme oprieť o fakt, že exteriérové líce západnej steny jej spodného podlažia (vizuálne je

dobre prístupné z mladšej – západnej pivnice) má základový charakter až po úroveň dnešného terénu, čo svedčí o plnom zahĺbení spodného podlažia do dnešného terénu (pozri obr.5).²⁵

Približne podobne vysokú úroveň pôvodného terénu (nachádzal sa 20 – 30 cm pod dnešným chodníkom) zaznamenal aj starší archeologický výskum pred uličnou (východnou) fasádou trnavského divadla.²⁶ Divadelný areál aj Pracháreň sú súčasťou jedného veľkého, v stredoveku vytýčeného mestského bloku, ohraničeného na východe Trojičným námestím a Hlavnou ulicou, zo severu vymedzeného Divadelnou a z juhu Radlinského ulicou. Od východnej fasády divadla sa pôvodný terén smerom do Trojičného námestia postupne znižoval, pričom blízko dnešnej polohy stípa Najsvätejšej Trojice dosiahol úroveň -132 cm voči dnešnému terénu.²⁷ Pri dome v blízkom okolí Prachárne na Hlavnej ul. 5, ktorý patrí k typu primárneho meštianskeho domu, sme podľa zahĺbenia najstaršej stavby zaznamenali terén pri jej výstavbe o 200 cm nižší voči dnešku. Keďže prvé stavby na mieste dnešného divadla, rovnako ako najstaršia stavba Prachárne mali terén v čase ich vzniku v polohe takmer zhodnej s dnešným stavom, museli

Obr. 8. V katastrálnej mape z r.1895 naznačená hypotéza parcelácie stredovekého bloku s úzkou parcelou Prachárne označenou číslom č.1 na južnom okraji bloku, autor: J. Žuffová.

Obr. 9. Do dnešného stavu pôdorysov 1.PP a 1.NP vkreslená slohová analýza zachovaných konštrukcií Prachárne a susediacej stavby, autori: M. Kazimír, J. Žuffová.

Legenda: A. parcela Prachárne, čierne linky: pôvodná stavba, 2.pol. 13. stor., červené linky: prístavby ku pôvodnej stavbe, 20. – 60.roky 14 stor., B. Južná časť parcely dnešného divadla, fialové linky: dom s cimburím, posledná tretina 14. – 15. stor.; bordové linky: prístavba za dom s cimburím na mieste drevozemného domu a stredovekej studne, 15. stor.; šedá plocha: sonda archeologického výskumu.

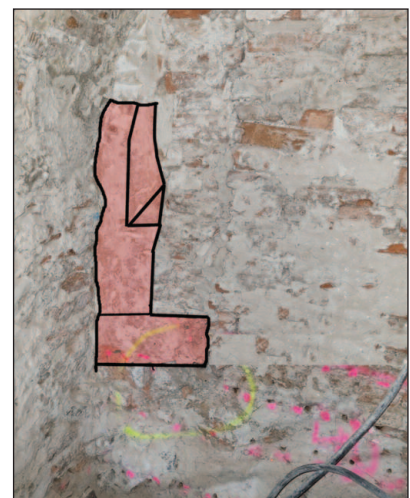
stáť voči okolitej zástavbe na vyvýšenine.

Ako z vyššie uvedeného vidno, najstaršie jadro Prachárne neznesie zaradenie do skupiny stavieb typu primárneho meštianskeho domu Trnavy. Hranolová stavba bola od počiatku viazaná len na extrémne úzku parcelu, aspoň pokiaľ ju porovnávame s inými parcelami, širokými 15 – 18 m, vymeranými pri lokácii mesta po mongolskom vpáde. Z toho je zrejmé, že v mestských počiatkoch nemohla byť Pracháreň s najväčšou pravdepodobnosťou obytným do-mom, ale musela mať iný, predbežne neznámy účel. Jej pôvodná funkcia však nemala nič spoločné s tradovaným názvom Pracháreň, ktorý sa začal používať zrejme až od 2.pol. 19. stor. v súvis-

losti s obchodnou činnosťou vtedajšieho majiteľa.²⁸ Stavba bola súčasťou rozparcelovaného bloku zástavby, situovaného na terénnej vyvýšenine, pričom parcela, na ktorej postavili prvú murovanú stavbu Prachárne bola vytlačená na južný okraj tohto bloku.

2. stavebná etapa

Zvláštnosťou nasledujúceho stavebného vývoja Prachárne v kontexte vývoja prvej murovanej zástavby Trnavy je to, že jej stavebný objem zväčšili ešte v období používania technológií neomietaných konštrukcií. Použili pri tom však už mladší typ škárovania rezných tehlových stien, charakteristický pre rozpätie 20. – 60. roky 14. stor. Použitie 2 typov škárovacej tech-

Obr. 10. Vo východnej stene prístavby z 2.stredovekej etapy odkryté torzo pôvodného kamenného portálu vedúceho do vstupnej siene v 1.NP, foto: J. Žuffová.

Obr. 11. Stredoveký kamenný portál vo východnej stene vstupnej siene v 2.NP, sekundárne vložený do pôvodného otvoru z 2.stredovekej etapy, foto: J. Žuffová.

nológie na jednej stavbe, t. j. rozvoj zástavby na parcele ešte v období prežívania neomietaných stien poznáme iba z dvoch trnavských objektov – zo špitálskeho Kostola sv. Heleny a z obytného domu na Hlavnej ul. 5.

Spredú pristavili ku staršej hranolovej stavbe cez 2 nadzemné podlažia vstupnú sieň s reprezentačným kamenným portálom.(obr.9) Sieň nadviazala svojou vnútornou šírkou na šírku predchodcu – hranolovú stavbu (6,7 m) a jej dĺžka vo východo-západnom smere bola 4,5 m. Obvodové steny mala hrubé iba 45 cm, na rozdiel od stien hranolovej stavby, ktoré boli hrubé 90 cm. Aj keď fasádu sieňovej prístavby posunuli voči predchodkyňi smerom na východ o 4,5 m, naďalej zostala hodne vzdialená od Trojičného námestia – až 16 m.

Zatiaľ čo vstupný otvor do interiéru hranolovej stavby viedol od juhu – z dnešnej Radlinského ul., ka-

menný portál do vstupnej siene orientovali na východ, smerom ku Hlavnej ul. a bol umiestnený pri juhovýchodnom nároží siene. Z portálu sa zachovala iba spodná časť južnej stojky a fragment prahu. Stojka bola nad soklom široko okosená (šírka okosenia 10 cm). Z rozmerov nálezu je zrejmé, že išlo o masívny kamenný portál, ktorého tvar uzáveru však pre narušenosť nálezu nie je známy.(obr.10)

V 2.NP vstupnej siene vytvorili v osi čelnej – východnej fasády otvor. Zachoval sa z neho iba segmentový oblúk v polohe nadpražia. Na príslušnosť otvoru k tejto stavebnej etape poukazujú zachované zvyšky škárovania v oboch čelných plochách oblúka. Vzhľadom na jeho výškové situovanie v stavbe sa dá uvažovať o dvernom otvore, ktorý smeroval buď na podestu schodiska vysunutého zo stavby smerom von, ktoré viedlo na vonkajší terén, alebo portál smeroval ku interiéru predpok-

ladanej drevozemnej stavby. Neskôr do otvoru vložili podnes zachovaný kamenný portál (rozmerov: 83 x 170 cm), ktorý do staršieho otvoru premiestnili z neznámej polohy. O stredovekom pôvode portálu svedčí okosenie hrany prechádzajúcej trojuholníkovým nosom do sokla. Šírka okosenia (10 cm) naznačuje na jeho možnú súčasnosť s hlavným vstupným portálom do 1. NP, z ktorého torzo sa nachádza pri juhovýchodnom nároží vstupnej siene.²⁹ (obr. 11 – 13)

Odzadu (od západu) pristavili ku najstaršej – hranolovej stavbe dlhú podpivničenú prístavbu.³⁰ Prístavba bola svojou šírkou, rovnako ako vstupná sieň zhodná s pôvodnou stavbou (6,7m), jej dĺžka bola 10 m. Pivnica pozostáva z dvoch pozdĺžnych traktov, dnes zaklenutých novovekými valenými klenbami. Na stenách je lokálne dobre čitateľná povrchová úprava mladším typom škárovania, t. j. úpravy malty, ktorá bola začerstva roztretá okolo škár medzi tehľami a následne v nej vytvorili v mieste horizontálnych škár medzi riadkami tehál rysku. S hlavným traktom, situovaným pod celým pôdorysom nadzemnej prístavby je prostredníctvom 2 širokých statických oblúkov v polohe medzi-traktovej steny prepojený paralelný úzky trakt (so svetlou šírkou 145 cm). Tento úzky trakt je vysunutý pod verejný priestor dnešnej Radlinského ulice.(obr.14 –16) Hlavný trakt bol prekrytý rovným trámovým stropom. Ako jeho súčasť sa podnes v priečnej osi stropu zachoval pôvodný statický murovaný oblúk, ktorý niesol nadzemí priečku. Priečka zachovaná len v torze, delila 1.NP na dva priestory približne rovnakých rozmerov. Úzky stredoveký trakt, situovaný paralelne s uličnou čiarou pozdĺž celej dĺžky pivnice, ktorý by bol len podzemným priestorom vysunutým pod verejný priestor, nemá zatiaľ v Trnave analógiu (pozri obr.9).

Hoci v renesancii už Pracháreň dostavali až po Trojičné námestie,³¹ kvôli pretrvávajúcej malej šírke parcely bolo potrebné znovu vysunúť dom z jej plochy do Radlinského ulice, tentoraz nielen v suteréne, ako tomu bolo v stredoveku, ale aj v nadzemných podlažiach. Vzniklo tým podnes jestvujúce predstúpenie východnej časti Prachárne na juh. Zástavba parcely Prachárne expandovala zároveň aj na sever, na časť susediacej parcely, ktorá v tom

Obr. 12. Detail stojky stredovekého portálu sekundárne vloženého do pôvodného otvoru z 2.stredovekej etapy s odkrytým trojuholníkovým nosom, ktorým prechádza široko okosená brana do sokla, foto: J. Žuffová.

Obr. 13. Detail segmentového, škárovaním upraveného čela oblúka pôvodného otvoru z 2.stredovekej etapy v 2.NP, do ktorého neskôr vložili kamenný portál, foto: J. Žuffová.

čase patrila hostincu U čierneho orla.³² Pracháreň si z nej zabrala pôvodnú stredovekú stavbu, ktorá stála za domom s cimburím – západne od neho.³³ Zrejme až v tomto období prepojili dvernými otvormi Pracháreň s hostincem U Čierneho orla, vytvorenými v ich spoločnej stene v 1. aj 2.nadzemnom podlaží.

Zhrnutie

Stredoveký vývoj domu pod názvom Pracháreň je z viacerých hľadísk zaujímavý a atypický. Pôvod domu siaha až do počiatkov urbanizácie Trnavy, do doby krátko po získaní privilégii slobodného kráľovského mesta v r.1238. V tom čase postavili na parcele murovanú podpivničenú stavbu štvorcového pôdorysu s dvoma nadzemnými podlažiami. V minulosti sme ju kvôli charakteristickej úprave povrchov rezných tehlových stien škárovaním priradili k typu primárneho murovaného meštianskeho domu Trnavy.

Počas neskorších prieskumov sa však ukázalo, že niektoré z jej ďalších znakov sú v rozpore so znakmi tohto typu. Týka sa to napr. zaklenutia 1.nadzemného podlažia atypickou krížovou klenbou bez re-

Obr. 14. Odkladacia nika v západnej stene pivnice vysunutej pod Radlinského ul., z 2.stredovekej etapy Prachárne, foto: M. Kazimír.

Obr. 15. Tzv. podrezávané škárovanie z 1. stredovekej etapy Prachárne, foto: J. Žuffová.

Obr. 16. Škárovanie zvýraznené v malte ložných škár hranou murárskej lyžice z 2. stredovekej etapy Prachárne, foto M. Kazimír.

bier, tiež existencie regulárnej pivnice namiesto obvyklého, iba čiastočného zahĺbenia spodného podlažia do pôvodného terénu. Ale hlavným dôvodom pre vyradenie objektu zo skupiny typu primárneho meštianskeho domu Trnavy sa ukázala príliš úzka parcela, ktorá neumožňovala plniť obvyklé komunikačné a manipulačné funkcie bežného obytného domu. Z toho dôvodu sa domnievame, že objekt mal v stredoveku inú funkciu, ktorá však nemala súvis s tradovaným názvom Pracháreň. Ten sa začal používať približne od 2. pol. 19. stor. pre obchodnú činnosť vtedajšieho majiteľa. Poloha najstaršej murovanej stavby v hĺbke parcely – vo vzdialenosti 20 m od Hlavnej ulice, ako aj štvorcový pôdorys by mohli indikovať na jej príslušnosť k zatiaľ v Trnave nepotvrdenému typu domu, tzv. Doppelhaus. Typ rozšírený najmä na Spiši a pochádzajúci opäť z nemeckého prostredia, pozostával z drevozemnej obytnej stavby a murovanej hospodárskej stavby, zväčša štvorcového pôdorysu. Zaradeniu nášho domu k tomuto typu však opäť bráni malá šírka parcely. O tom, že parcela bola počas stredovekého, aj novovekého vývoja všetkým vlastníkom „tesná“ svedčí fakt, že počnúc od druhej stredovekej etapy zač. 14. stor. dom rôzne vysúvali na obe strany mimo jeho bočných hraníc. V stredoveku vysunuli pivnicu pod Radlinského ulicu, v novoveku už aj nadzemnú stavbu a nakoniec zabrali časť zástavby susediacej severnej parcely pôvodného hostinca U čierneho orla.

Poznámky

¹STANÍK, Ivan – URMINSKÝ, Jozef: Nálezy drevozemných objektov na Hviezdoslavovej ul.č.12. In: *Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja* 7, 2004, s. 9 – 28.

²HOŠŠO, Jozef: Komplex stredovekých a drevených stavieb v Trnave na Hviezdoslavovej ul. In: *Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja* 11, 2007, s. 3 – 10.

³STANÍK, Ivan: Príspevok k poznaniu počiatkov mesta – nálezy vo výkope horúcovodu na Trojičnom námestí v Trnave. In: *Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja* 5,

2002, s. 11 – 18; URMINSKÝ, Jozef: *Predbežná hodnotiacia správa archeologického výskumu Trojičné námestie*, 2001. Správa je archivovaná na Krajskom pamiatkovom úrade v Trnave.

⁴URMINSKÝ, Jozef: Osídlenie a netrvanlivá zástavba v počiatkoch mesta Trnava. In: *Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja* 12, 2009, s. 17 – 22.

⁵Na materiálové riešenie stien nadzemného podlažia v podobe nabíjaniace upozornila situácia na Hviezdoslavovej ul. 12, kde sa podľa veľkých blokov „ubitej“ hliny, zrútenej pri deštrukcii do spodnej časti domu vie, že popri čiastočne za-

hlbenom, mal objekt aj vyššie podlažie. Steny zahlbenej časti tvorili drevené hranolové stojky v rozstupoch zapustené do prahu a doplnené z vnútornej aj vonkajšej strany debnením. Dom mal pôdorys o rozmeroch: 480 x 640 cm a súčasťou jeho dispozície bola aj vstupná šíja, vedúca do zahĺbeného podlažia. Ref. 1. STANÍK – URMINSKÝ; Rovnaké konštrukčné riešenie stien mal aj dom vo východnej uličnej fronte Hornopotočnej ulice o pôdoryse 480 x 580 cm. Ref. 4.

⁶Ref.2.

⁷Ref.3., URMINSKÝ.

⁸Pozostatky sídliskovej vrstvy pod

pätou najstaršej etapy opevnenia na viacerých miestach dokumentujú včasnostredoveké osídlenie mesta pred výstavbou opevnenia, pričom sídelná štruktúra presahovala areál vymedzený hradbami. Po zániku stavieb došlo k splanirovaniu terénu a zahájeniu zemných prác na výstavbe sypaného valu najstaršej fázy mestského opevnenia. Ref. 4.; pozri aj: STANÍK, Ivan – URMINSKÝ, Jozef: Mestská pamiatková rezervácia Trnava – záchranné výskumy vo výkopoch inžinierskych sietí v roku 1999. In: *Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja* 3, 2000, s. 35 – 43. Pozostatky zrejme sídliskovej vrstvy sa našli aj vo vzdialenosti cca 44 m od vonkajšieho líca južnej vetvy opevnenia – vo výkope archeologického výskumu, ktorý sa realizoval v roku 2024 pred Dolnou bránou v hradbách. HRNČIARIK, Erik: Neznáma stredoveká sakrálna stavba a ďalšie unikátne nálezy z archeologického výskumu Námestia SNP v Trnave. In: *Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja* 26, 2024, s. 3 – 12. V zemnej rýhe, v hĺbke cca 120 cm od dnešného terénu, sa nachádzali vrstvy odkazujúce na podlahy netrvanlivého domu. Ak by tomu tak bolo, potom by išlo o zatiaľ najvzdialenejší nález pozostatkov drevozemnej zástavby mimo hradieb.

⁹ŽUFFOVÁ, Jaroslava: K najstarším sakrálnym stavbám Trnavy. In: *Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja* 13, 2010, s. 15 – 18.

¹⁰HRNČIARIK, Erik: Predbežná správa z archeologického výskumu Námestia Kráľovnej Konštancie, 2017. Správa je uložená v archíve Katedry klasickej archeológie Trnavskej univerzity v Trnave pod č. 1/2017; ŽUFFOVÁ, Jaroslava: Správa z architektonicko-historického výskumu murív odkrytých počas archeologického výskumu južne od Kostola sv. Jakuba, 2017. Správa je archivovaná na Krajskom pamiatkovom úrade v Trnave pod č. T890.

¹¹MESZÁROŠOVÁ, Klára: Nálezová správa z archeologického výskumu Lovčickej brány, 1983; STANÍK, Ivan: Správa z architektonického výskumu Lovčickej brány, 1983. Obe správy sú archivované na Krajskom pamiatkovom úrade v Trnave.

¹²Zatiaľ jediným nielen archívne, ale aj stavebne doloženým sakrálnym objektom románskej Trnavy je Kostol sv. Mikuláša s cintorínom. Ref.9.

¹³Keďže panovník Belo IV. pozval rád sv. Kláry do Trnavy v dobe okolo vydania mestských privilégii (rád je v Trnave doložený k roku 1239), je možné vysloviť hypotézu, že mu pre začiatky pôsobenia v sídle poskytol na bývanie objekt, ktorý mu dovtedy patrila. ŽUFFOVÁ, Jaroslava: Stavebné počiatky klariského kláštora v Trnave. K výsledkom architektonicko-historického výskumu pivníc. In: *Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja* 25, 2022, s. 13 – 32.

¹⁴ŽUFFOVÁ, Jaroslava: Diskontinuita tehlovej architektúry v 13. stor. v Trnave a okolí. Boli plevovky románske a prstovky gotické? In: *Archaeologia historica* 47, 2/2022, s. 551 – 555.

¹⁵Ref. 1.

¹⁶STANÍK, Ivan – ŽUFFOVÁ, Jaroslava: Počiatky urbanizmu mesta Trnava. In: *Archaeologia historica*, 1995, s. 285 – 298. K obmenám typu primárneho meštianskeho domu Trnavy pozri: ŽUFFOVÁ, Jaroslava: Doplňujúce poznatky k typu primárneho murovaného meštianskeho domu Trnavy. In: *Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja* 12, 2009, s. 47 – 66.

¹⁷Pracháreň bola zaradená počas základného výskumu suterénov Trnavy koncom 80. rokov 20. stor. do skupiny domov typu primárneho meštianskeho domu Trnavy. Ref. 16., STANÍK – ŽUFFOVÁ. Pamiatkový výskum celého domu, ktorý prebehol v roku 1992 sa podrobnostiam stredovekých etáp venoval len okrajovo, pozri: KVASNICOVÁ, Magda – ŠTASSEL, Ivan: *Meštiansky dom Radlinského 10*, 1992. Správa z výskumu je archivovaná na Krajskom pamiatkovom úrade v Trnave. Následne sme v roku 1993 Pracháreň podrobne preskúmali spolu s Milanom Kazimírom so zameraním najmä na stredoveké etapy. Z prieskumu je dostupná len fotodokumentácia a výkresová dokumentácia, ktoré sú uložené v archíve Krajského pamiatkového úradu Trnava. Vtedy sme na stavbe potvrdili popri škárovaní prítomnosť ešte ďalších 2 znakov, čo nás uistilo o správnosti zaradenia Prachárne ku typu primárneho meštianskeho domu Trnavy. Jednak sa tu na severnej stene v 1.NP nachádzala typická dvojica hrotitých ník na uloženie osvetľovacieho telesa a na južnej stene sme odkryli pri juhozápadnom kúte aj zvyšok vstupného portálu do interiéru 1.NP z Radlinského ul. Interiérová nika portálu mala typický segmentový uzáver; obruba už nejestvovala. Zároveň sa potvrdila aj prítomnosť vstupného otvoru do suterénu, ktorý bol umiestnený na tej istej stene ako vstup do 1.NP, len pri protitiahom – juhovýchodnom kúte pivnice. Objekt prešiel ešte v 90. rokoch zásadnou prestavbou. V súčasnosti, počas prebiehajúcej ďalšej prestavby, sme doterajšie prieskumy doplnili o obhliadky zamerané na získanie prípadných ďalších poznatkov o stavbe (aj za účasti Daniely Zacharovej). Ich výsledky, týkajúce sa stredovekého vývoja stavby podávame v tomto príspevku. Z pôvodnej najstaršej etapy Prachárne sú podnes zachované všetky 4 obvodové steny suterénu a 1.NP, hoci konštrukcie 1. NP sú po predošlej prestavbe v 90. rokoch výrazne narušené. V úrovni 2.NP sa zachovala z obvodových stien najstaršieho domu už len jedna – východná stena s povrchovou úpravou škárovaním, avšak vzhľadom na narušenosť jej povrchov, nevieme jednoznačne identifikovať typ škárovania a teda nie je jasné či patrila ešte k najstaršej, alebo už mladšej, ešte stále škárovanej etape. V polohe dnešného podkrovia už nenachádzame škárovaním upravené steny, ale stredoveké obvodové steny tu doložené sú: východná a severná.

¹⁸Vo dvoch prípadoch sa síce potvrdila v rámci typu najstaršieho murovaného meštianskeho domu Trnavy aj krížová klenba, avšak len v spodnom – zahĺbenom podlaží a klenby sú nesené na rozdiel od Prachárne rebrami z tehlových tvaroviek.

V dome na Hlavnej ul. 16 sa klenba podnes zachovala, pozri: STANÍK, Ivan: Najstarší typ murovaného stredovekého meštianskeho domu so vstupnou šíjou v Trnave na Hlavnej ul. č.16. In: *Forum urbes medii aevi*, Archaia, Brno, 2006, s. 150 – 170. Z klenby na Halenárskej ul. 14 sa zachovali iba nábehy.

¹⁹Ref.16., STANÍK – ŽUFFOVÁ.

²⁰Na malej časti tejto plochy, určenej pri aktuálnej obnove Prachárne pre situovanie výťahu a schodov vedúcich do suterénu sa realizoval v roku 2024 archeologický výskum. Výskum za firmu Pamarch vykonal archeológ Róbert Iván a jeho výsledkom je venovaný článok v tomto zborníku. Na terénnom vyhodnotení murív odkrytých archeologickým výskumom sa podieľala spoluautorka tohto príspevku; Architektonicko-historický posudok murív zatiaľ nebol spracovaný.

²¹Na zameraní a vyhodnocovaní náleзовých situácií v podkroví divadelného objektu súvisiacich s cimburím spolupracovali s autormi článku popri Daniele Zacharovej aj pracovníci Krajského pamiatkového úradu Trnava Gabriela Kvetanová a Peter Grznár.

²²Za informácie o novovekých premenách názvov dnešnej Radlinského ulice, ktoré svedčia o funkcii ulice ako námestia, ďakujeme Zuzane Rábikovej. Radlinského ulica niesla počnúc od 16. stor. tieto názvy: Platea (theatrum) Buza, Theatrum Bralza piacz (Obilný trh), Kis piacz (Malý trh); od r. 1700: Platea duorum integrae fundorum civitatis; v 18. stor.: Novi fori alebo Modernum forum, od r. 1901: Kenyér tér (Chlebové námestie). V stredoveku mala ulica označenie ako Platea dimidietatis, viď: RÁBIK, Vladimír: Topografia mesta Trnava v stredoveku. In: *Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja* 10, 2007, s.7 – 16.

²³Ref. 16., ŽUFFOVÁ.

²⁴ROTTIG, Hartmut: Das ostsächsische Dopplehaus des hohen Mittelalters im archäologisch-rechtshistorischen Befund von Braunschweig. In: BRACHMANN, Hansjürgen - KLÁPŠTE, Ján (eds.): *Hausbau und Raumstruktur früher Städte in Ostmitteleuropa. Památky archeologické – Supplementum 6*; Prague: Institut of Archaeology, 1996, s. 49 – 51

²⁵Na základový charakter západnej steny poukazuje to, že na líci steny sa nachádza zatuhnutá murovací malta, vytlačená začerstva zo škár smerom ku profilu pôvodného výkopu, dokonca podnes ešte aj ešte aj s prilipnutou zeminou na povrchu základu.

²⁶Ref. 3., STANÍK, URMINSKÝ.

²⁷Ref. 3., STANÍK, URMINSKÝ.

²⁸V druhej polovici 19. storočia bol dom vo vlastníctve obchodníkov Smékalovcov. V tom čase tu došlo ku dvom požiarom, pričom pri prvom v roku 1887 sa vyslovene uvádza, že z pôjdu horiaceho domu hasiči vyniesli sud pušného prachu. JURČOVÁ, Simona: Pracháreň – Mliečny bar. In: *Novinky z radnice, december 2024, január 2025*, s. 5,6.

²⁹Hĺbkovou sondou pod podlahu miestnosti bolo zistené, že portál je dnes „utopený“ až do hĺbky 27 cm. V tejto hĺbke

sa ukázalo, že portál nemá regulárny prah, ale že stojky dosadajú na drevenú fošňu. Fošňa je zároveň nášľapnou vrstvou na 1. schode krátkého ramena, smerujúceho od líca portálu nadol na východ. V zásype sondy sme našli veľké kamenné torzá, ktoré podľa tvaroslovia môžu byť fragmentmi z rozobratého vstupného portálu v 1.NP.

³⁰Predpokladáme, že by mohol súvisieť s funkciou prístupu do spodného podlažia z vonkajšieho terénu, aj keď stopy po schodisku, resp. rampe sme nezaznamenali.

³¹Ref. 17., KVASNICOVÁ – ŠTASSEL.

³²Dnešný rozmerný areál trnavského divadla patril najmenej od renesancie hostincu U čierneho orla. Len na základe analógií rozmerov primárnych stre-

dovekých trnavských parciel sa môžeme domnievať, že na mieste dnešného areálu boli dve parcely s východozápadnou orientáciou, každá so šírkou okolo 15 m, pričom dĺžka sa dá kvôli dnešnej komplikovanosti zástavby v ich západnom ukončení odhadnúť ešte ťažšie. Predpokladáme, že mohli siahť až po 1. parcelu, ktorá má voči nim opačnú – severojužnú orientáciu (po Radlinského ul.5, pozri obr. 8). Z územia parcely divadla, od severu susediacej s parcelou Prachárne, poznáme na základe nedávnych nálezov existenciu 2 postupne za sebou vo východozápadnom smere vybudovaných stredovekých objektov, ktoré boli primknuté ku spoločnej parcelnej hranici s Prachárňou. Východný z nich, ukončený cimburím, stál odstúpený od uličnej čiar Trojičného námestia v hĺbke parcely. Jeho rozmery boli: 15 m (vo východozápadnom

smere) x 6,8 m. Tento stredoveký dom už nepatrí k typu primárneho murovaného meštianskeho domu Trnavy. Môže pochádzať z poslednej tretiny 14. – 15. stor. (pozri obr. 9).

³³Ide o objekt, o ktorom sme pri nedávnom obhliadkovom prieskume krátkého úseku jeho fasády orientovanej ku nádvoriu divadla zistili, že bol pristaný dodatočne do hĺbky parcely za dom s cimburím. Stredoveká prístavba mala rozmery 9,5 m (vo východozápadnom smere) x 5,8 m a bola od domu s cimburím vyššia najmenej o 80 cm (porovnávane výšky korunných ríms fasád oboch stavieb). Túto mladšiu prístavbu, patriacu celý stredovek ku susednej parcele vtiahli kvôli priestorovej tiesni Prachárne do jej objektovej skladby zrejme už renesancii.

Mittelalterliche Baugeschichte des Bürgerhauses namens „Pulverhaus“ (Pracháreň) in Tyrnau (Trnava)

Die mittelalterliche Entwicklung des bürgerlichen Hauses, das unter den Einwohnern der Stadt Tyrnau (Trnava) als „Pulverhaus“ (*Pracháreň*) bekannt ist, ist in mehrfacher Hinsicht interessant und untypisch. Seine Ursprünge reichen bis zu den Anfängen der Urbanisierung von Tyrnau (Trnava) zurück, bis zum Zeitpunkt kurz nach 1238, als die Stadt die Privilegien einer freien königlichen Stadt erhalten hatte. Damals wurde auf dem Grundstück ein gemauertes unterkellertes Gebäude mit quadratischem Grundriss und zwei oberirdischen Geschossen

errichtet. Aufgrund der charakteristischen Oberflächenbehandlung der unverputzten Ziegelwände mit Verfugung haben wir es in der Vergangenheit dem Typus des primären gemauerten Bürgerhauses Tyrnaus zugeordnet.

Bei späteren Untersuchungen stellte sich jedoch heraus, dass einige seiner anderen Merkmale im Widerspruch zu den Merkmalen dieses Typus stehen. Dies betrifft beispielsweise die Einwölbung des ersten oberirdischen Geschosses mit einem atypischen Kreuzgewölbe ohne Rippen sowie das Vorhandensein eines regulären Kellers anstelle des üblichen, nur teilweisen Einlassens des unteren Geschosses in das ursprüngliche Gelände. Als der Hauptgrund für die Auss-

chließung des Gebäudeobjektes vom Typus des primären Bürgerhauses Tyrnaus erwies sich jedoch ein zu schmales Grundstück, das die üblichen Kommunikations- und Verwaltungsfunktionen eines gängigen Wohnhauses nicht ermöglichte. Aus diesem Grund sind wir der Meinung, dass das Gebäudeobjekt im Mittelalter eine andere Funktion innehatte, die allerdings keinen Zusammenhang mit dem in der Stadt tradierten Namen „Pulverhaus“ (*Pracháreň*) hatte. Dieser kam erst etwa ab der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts wegen der Geschäftstätigkeit des damaligen Eigentümers in Gebrauch.

Die Lage des ältesten gemauerten Baues in der Tiefe des Grundstücks – in Entfernung von 20 m von der Hauptstraße

– sowie der quadratische Grundriss könnten darauf schließen lassen, dass er zu einem in Tyrnau (Trnava) bislang noch nicht bestätigten Haustypus, dem sog. „Doppelhaus“, gehören dürfte. Dieser vor allem in der Zips verbreitete und wiederum aus dem deutschen Raum stammende Typus bestand aus einem Holz-Erde-Wohnbau und einem gemauerten Wirtschaftsgebäude, meist mit quadra-

tischem Grundriss. Die geringe Breite des Grundstücks verhindert jedoch wiederum die Einordnung unseres Hausobjektes in diesen Typus.

Dass das Grundstück während der mittelalterlichen sowie neuzeitlichen Bauentwicklung für alle Eigentümer „eng“ war, davon zeugt die Tatsache, dass sie das Haus ab der zweiten mittelalterlichen Phase zu Beginn des 14. Jahrhunderts un-

terschiedlich nach beiden Seiten über seine seitlichen Grenzen hinaus erweiterten. Im Mittelalter wurde der Keller unter die heutige Radlinský-Straße hinaus verlängert, in der Neuzeit dorthinaus sogar auch ein oberirdischer Bau, und schließlich wurde ein Teil der Bebauung des angrenzenden nördlichen Grundstücks des damaligen Gasthauses „Zum Schwarzen Adler“ mit einbezogen.

Abbildungsbeschriftungen

Abb. 1. „Pulverhaus“, Ansicht von Südosten von der Hauptstraße aus, lt. Ansichtskarte von 1918. Quelle: Milan KAZIMÍR – Daniela ZACHAROVÁ: *Trnava na starých pohľadniciach*. Bratislava: DAJAMA, 2007, S.21.

Abb. 2. Spuren der Bebauung der romanischen Entwicklungsphase von Tyrnau (Trnava), eingezeichnet auf einer Karte mit der frühgotischen Phase der Stadtbefestigung; Autor: Jarmila Žuffová, Autor der Rekonstruktion des Befestigungsverlaufs: Ivan Staník.

Legende: braune Kreise = Holz-Erde-Häuser, nachgewiesen anhand der Grundrisse; 1. ein Häuserpaar auf dem

Platz vor dem heutigen Theater; 2. ein Häuserpaar in der heutigen Hviezdoslav-Str. Nr. 12; 3. ein Häuserpaar auf dem ehemaligen Szelepcséni-Grundstück; 4. ein Haus in der Oberen Bachgasse (heute Hornopotočná ul.) im Bereich der heutigen Grünanlage vor der Tyrnauer Universität zu Tyrnau; 5. ein Haus an der östlichen Straßenfront der Oberen Bachgasse (Hornopotočná ul.); 6. ein Haus an der Kreuzung des heutigen Museum-splatzes (Múzejné nám.) und der früheren Neuthorgasse (heute Hale-nárská ul.), roter Kreis = ein erhaltener Torso eines romanischen Gebäudes aus Spreuziegeln (Ziegelsteinen mit Pflanzenresten) in der Bausubstanz der St.-Nikolaus-Kirche, gelbe Kreise = große Fundstellen romanischer Ziegel in

der Fläche des heutigen Königin-Konstanz-Platzes (Nám. kráľovnej Konštancie) nahe der St.-Jakobus-Kirche und große Fundstellen romanischer Ziegel unter der Befestigung am Lovcsiner Tor (Lovčická brána) nahe der Mariä-Himmelfahrt-Kirche.

Abb. 3. Rekonstruktion der ersten gemauerten Phase auf dem Grundstück des „Pulverhauses“; Autoren: Milan Kazimír u. Jaroslava Žuffová.

Abb. 4. Ein Abstellnischenpaar mit spitzgiebeligem Abschluss nach der Restaurierung, präsentiert in einer sog. analytischen Sondierungsprobe; Foto: Milan Kazimír.

Abb. 5. Die für Fundamentstrukturen typische unregelmäßige Oberfläche der Kellerwestwand des ältesten Gebäudes. Das Fundament des „Pulverhauses“ re-

ichte bis zum heutigen Geländeniveau; Foto: Jaroslava Žuffová.

Abb. 6. Der Dreifaltigkeitsplatz (Trojičné námestie) mit markierten Gebäuden, die zum Typus des primären gemauerten Bürgerhauses von Tyrnau (Trnava) gehören; Autorin: Jaroslava Žuffová.

Legende: 1. Grundstück des „Pulverhauses“, 2. Grundstück des Hauses in der heutigen Hauptstr. Nr. 5 (Hlavná ul. 5), das einst auf einem Gelände gebaut worden war, das ca. 2 m tiefer war, als das Gelände zur Zeit des Baus des „Pulverhauses“.

Abb. 7. Eine angedeutete Rekonstruktion der Bausubstanzzusammensetzung des „Pulverhauses“ nach der zweiten Bauphase, das an das benachbarte Haus mit Zinnen im Bereich des heutigen Theaters grenzt; Autorin: Jaroslava Žuffová.

Abb. 8. Ein anhand der Katasterkarte aus dem Jahr 1895 erstellter mutmaßlicher Umriss der Parzellierung des

mittelalterlichen Blocks mit dem schmalen „Pulverhaus“-Grundstück, markiert mit der Nummer 1 am südlichen Rand des Blocks; Autorin: Jaroslava Žuffová.

Abb. 9. Eine aufgrund des gegenwärtigen Zustandes der Grundrisse des 1. UG und 1. OG eingezeichnete Stilanalyse der erhaltenen Baukonstruktionen aus der ersten und zweiten mittelalterlichen Bauphase; Autoren: Milan Kazimír u. Jaroslava Žuffová.

Legende: A. Grundstück des „Pulverhauses“; B. Südteil des Grundstücks des heutigen Theaters.

Abb. 10. Ein in der Ostwand des Anbaus aus der zweiten mittelalterlichen Bauphase freigelegter Überrest des einst in die Eingangshalle im 1. OG führenden ursprünglichen Steinportals; Foto: Jaroslava Žuffová.

Abb. 11. Ein kleines mittelalterliches Steinportal in der Ostwand des Anbaus im 2. OG; sekundär in die ursprüngliche Öffnung aus der zweiten mittelalterlichen Etage eingefügt; Foto: Jaroslava Žuffová.

Abb. 12. Detail des Pfostens eines kleinen mittelalterlichen Portals mit einer freiliegenden dreieckigen Nase, durch die eine breit abgeschrägte Kante in den Sockel übergeht; Foto: Jaroslava Žuffová.

Abb. 13. Detail der segmentalen, mit Verfugung hergerichteten Bogenstirn der ursprünglichen Öffnung im 2. OG, in die später ein kleines Steinportal eingefügt wurde; Foto: Jaroslava Žuffová.

Abb. 14. Nische zur Aufbewahrung eines Beleuchtungskörpers aus der zweiten mittelalterlichen Bauphase des „Pulverhauses“ in der Westwand des unter die heutige Radlinský-Straße verlängerten Kellers; Foto: Milan Kazimír.

Abb. 15. Die sog. unterschrittene Verfugung aus der ersten mittelalterlichen Bauphase des „Pulverhauses“; Foto: Jaroslava Žuffová.

Abb. 16. Eine im Mörtel der Lagerfugen mit der Kante einer Maurerkelle hervorgehobene Verfugung aus der zweiten mittelalterlichen Phase des „Pulverhauses“; Foto: Jaroslava Žuffová.

Archeologický výskum bol vyvolaný ohlásením nálezu fragmentov keramiky (črepov) a zvieracích kostí stavbyvedúcim spoločnosti Metrostav, a.s. v priestore, kde sa mala realizovať výťahová šachta a schodisko. Pamiatkový úrad k dňu 2.8.2024 zastavil stavbu na predmetnom, približne 3,5 x 1,8 metrovom úseku a predpísal archeologický výskum formou sledovania výkopových prác stavby - tj. mali sa realizovať výkopové práce podľa harmonogramu stavby a archeológ mal nad nimi vykonávať dohľad a priebežne dokumentovať zistené archeologické situácie a pozbierať hnuťelné archeologické nálezy.

Spoločnosť PamArch, s.r.o. bola na realizáciu archeologického výskumu oslovená až v závere mesiaca august a nastúpili sme okamžite vzhľadom na naliehavosť situácie a veľmi korektné vzťahy s Mestom Trnava. Hneď v prvý deň sa po vyčistení priestoru od sutín objavili viaceré zvyšky architektúry ako zrútená vynášacia klenba (statický prvok v základoch), torzo barokovej kanalizácie, murovaná odpadová šachta z novoveku a torzo stredovekého kamenno-tehlového muriva. Výskum bol ukončený k 1. októbru 2024.

Počas výskumu sa vyzdvihlo približne 26 celých alebo ucelených nádob, 458 kusov fragmentov keramických nádob, taktiež skoro sto fragmentov skla, 15 zlomkov kachlíc z vykurovacích pecí, drobné predmety a zvieracie kosti.

Miesto výskumu

Archeologický výskum sa konal v pomerne komplikovanom objekte známom pod označením „Pracháreň“ v Pamiatkovej rezervácii Trnava.¹ V súčasnosti sa pod týmto pojmom chápu budovy na adresách Radlinského ulica 7 – 10, Hlavná ulica 1 na parcelách registra C s číslami 759/1 – 3, 761. V zozname evidencie pamiatok sa meštiansky dom na Radlinského ulici č. 10 uvádza aj ako „U Čierneho orla“.² Názov zrejme súvisí s ubytovacou a stravovacou funkciou, ktorú spomína obhliadka z roku 1801, keď budovu vlastnil obchodník a hostinský Eberhard Valc.³ Neskôr, od druhej polovice 19. storočia do prvej polovice 20. storočia mali v budove obchod otec

a syn Smekalovci.⁴ Práve z tohto obdobia, z roku 1887 je známa udalosť, keď pri požiari budovy museli hasiči zniesť súdok pušného prachu prakticky v poslednej chvíli.⁵ Táto skoro tragická udalosť a skutočnosť, že nad vchodom do obchodu visela napodobenina delovej gule (obchod sa v tom čase volal „Pod striebornou guľou“⁶) dali zrejme impulz k tomu, aby neskôr začali miestni budovu označovať ako „Pracháreň“. O funkcii budovy ako skladu pušného prachu či delových guľí môžeme mať odôvodnené pochybnosti a ani výsledky archeologického výskumu nepriniesli žiadne relevantné dôkazy v tomto smere.

Archeologický výskum sa konal v stavebných objektoch označených ako 01.13 a 01.14 na rozhraní prízemí a pivnice budovy. V tejto časti sa plánovalo vybudovať nové schodisko a výťah. V severnej časti tohto priestoru sa zachoval 3,5 x 1,8 metrový ostrovček pôvodného terénu obkolesený zo západu, severu a východu múrmi príslušných stavieb a z južnej strany betónovou stenou z čias socializmu, resp. jeho záveru. Zameranie výskumu vyhotovil geodet stavby a po spracovaní ním dodaných súradníc sme zistili, že približne 80 % skúmanej plochy sa nachádzalo na parcele registra C číslo 760 – t.j. na parcele, kde stojí Divadlo Jána Palárika.**(obr.1)**

Nálezové situácie

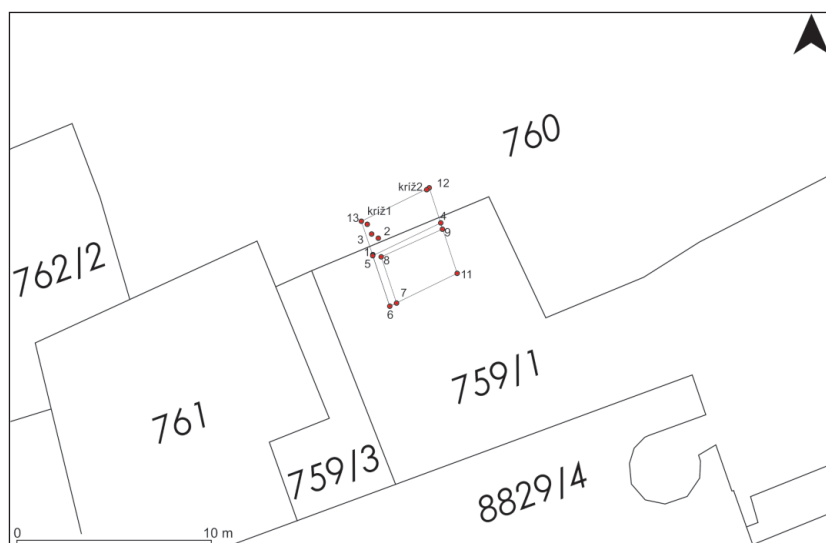
Pri nástupe na archeologický

výskum bolo potrebné očistiť rozrušený terén od sutín a neodborne uvoľnenej hliny. Hneď po prvotnom začistení priestoru sa ho podarilo rozčleniť na tri kontexty, ktoré v podstate tvorili jednotlivé tretiny plochy.**(obr.2,3)**

Vo východnej časti sa odkrylo exteriérové prevrstvenie požiarových a planirovacích vrstiev so zasypaným hlbokým objektom označeným v dokumentácii archeologického výskumu ako „Studňa“. Vedľa neho smerom na západ sa ukázala tehliami obmurovaná „Odpadová šachta“. Na západ od nej sa začistil zhluk torzovito zachovaných architektonických článkov, prekrývajúcich obdobné exteriérové prevrstvenie, aké sa odkrylo vo východnej časti plochy vedľa „Studne“.**(obr.4)**

Kontext „Studňa“ a relikť pôvodného terénu

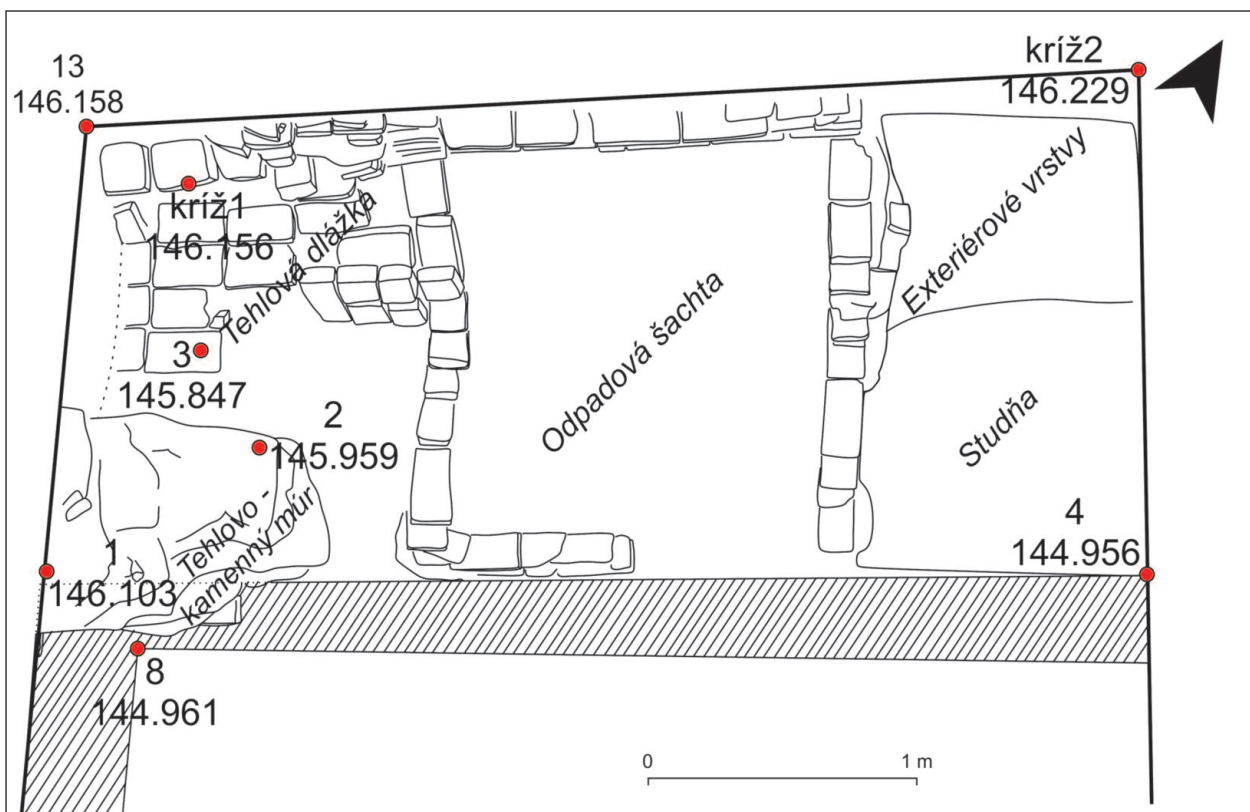
Vo východnej tretine skúmanej plochy, ohraničenej zo severu a východu múrmi existujúcej budovy, zo západu odpadovou šachtou a z juhu recentnou betónovou stenou sa po prvotnom začistení ukázali dva farebne sa líšiace kontexty. V severnej tretine sektoru sa nachádzalo prevrstvenie deštrukcií žiarom, planírok a dve tretiny plochy zaberala svetlá, hnedožltá výplň. Neskôr, po znižovaní plochy sa ukázalo, že hnedožltým hlinitým ílom je vyplnená hlboká jama, ktorá napriek narušeniu mladšou odpadovou šachtou a múrom

Obr. 1. Lokalizácia miesta výskumu na súčasnej katastrálnej mape.

Obr. 2. Pohľad na miesto výskumu po prvotnom začistení.

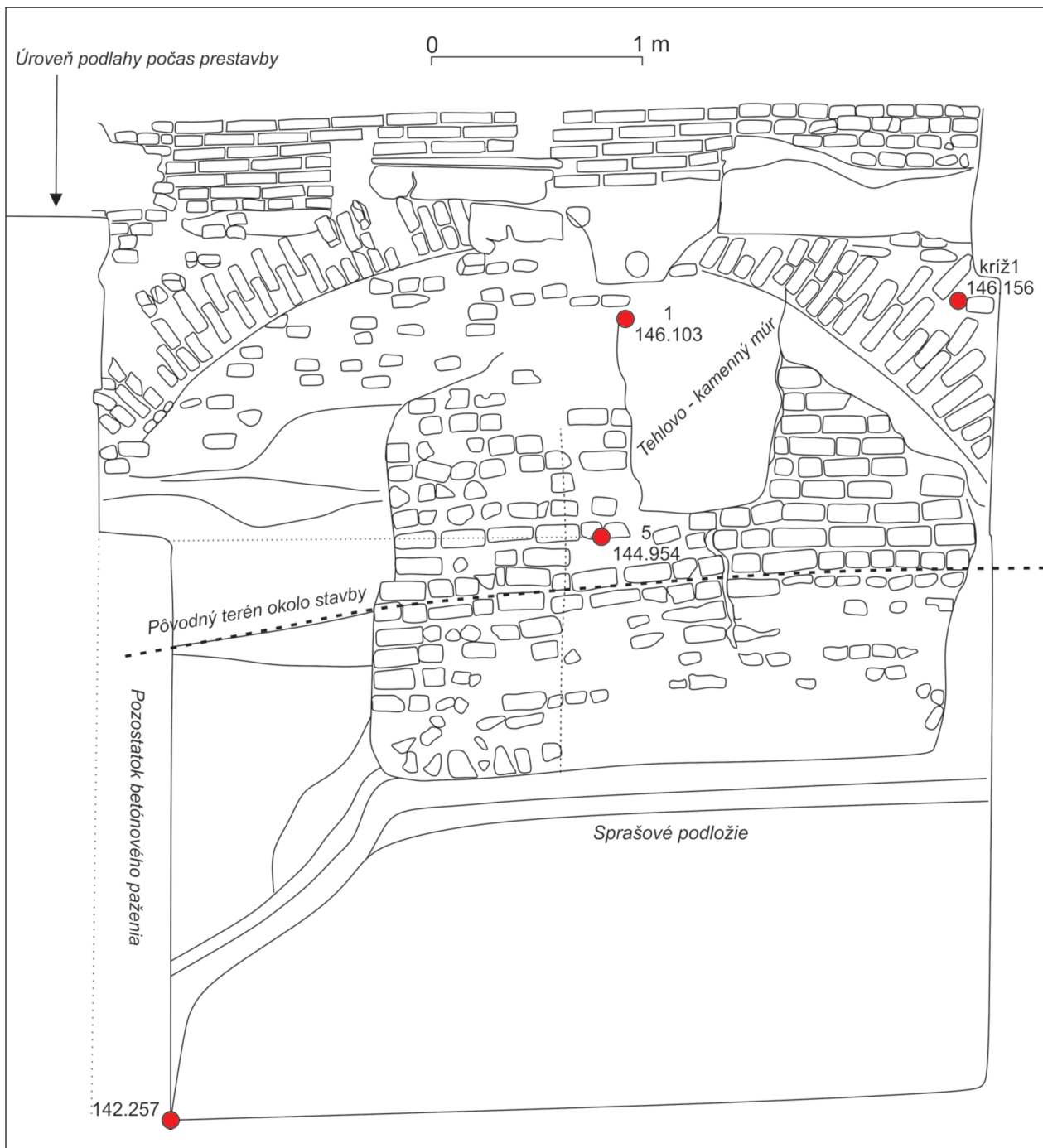
Obr. 3. Plocha výskumu.

jestvujúcej budovy vykazovala štvorcový pôdorys. Na rozhraní sterilného podlažia (v nadmorskej výške 143,34 m) sa tento pôdorys zmenil na nepravidelný kruh. Žiaľ, ku dnu tejto predpokladanej studne sme sa

nevedeli dokopať, keďže, podľa slov investora, sme údajne už aj tak takmer o meter presiahli stavebnú hĺbku v tomto mieste. Finálna hĺbka odkrytia bola 141,27 m.n.m..

Vo výplni pravdepodobnej studne sa

nachádzal zaujímavý keramický materiál ako fragmenty nádob a celé nádoby. Dva ucelené hrnce a dva džbány sa podarilo odkryť v hĺbke 141,64 m.n.m, približne 37 centimetrov nad finálnou hĺbkou vybratia objektu.(obr.5,6)

Obr. 4. Západný profil na hranici plochy výskumu.

Podobné, v podstate identické keramické prvky sa nachádzali aj v objekte 28/2009 z výskumu pri dostavbe hotela Holiday Inn medzi Hornopotočnou a Hollého ulicou, ⁷ vzdialenej 310 metrov od plochy nášho výskumu. Uvedené analógie keramických tvarov pochádzajú tak tiež zo studne (neskôr prerobenej na žumpu) a Peter Nagy ich časovo radil do 13. – 14. storočia.⁸

Keramické nálezy z kontextu „Studňa“ patria výhradne do okruhu sivej keramiky. Nie je to však žiadnym prekvapením, keďže Trnava bola jedným z najvýznamnejších

hrnčiarskych centier tohto okruhu.⁹ Okrem hrncovitých nádob a ich fragmentov sú zaujímavé džbány a ich zlomky, keďže tieto reprezentujú nový tvar nastupujúci od začiatku 13. storočia.¹⁰ Predbežne by sme sa teda prikláňali k časovému zaradeniu zásypu kontextu „Studňa“ do prelomu 13. a 14. storočia. Samotná jama musela byť vykopaná skôr, možno v 12. storočí.

Odpadová šachta

Druhú tretinu skúmanej malej plochy vyplňala šachta s mierne obdĺžnikovým pôdorysom s rozmermi

162 x 178 cm, murovaná z menej kvalitných tehál bez kolku. Spojivo medzi tehľami tvorila akási ílovo-malťová hmota, ktorá sa pri rozoberaní drvila. Zachovanejší horný okraj obvodného muriva mal vrchol v nadmorskej výške 145,89 m, dno šachty sa nachádzalo v nadmorskej výške 143,47 m, priamo na úrovni vrchu žltého sprašového podložie.

Podobné murované šachtovité objekty sa odkryli aj v rámci vyššie uvedeného výskumu pri dostavbe hotela Holiday Inn medzi Hornopotočnou a Hollého ulicou. Tam sa ich našlo 8 a boli interpretované ako ľad-

Obr. 5. Výber keramických nádob z kontextu „Studňa“.

nice, ktoré sa neskôr využili ako žumpy a na vyhadzovanie odpadu. P. Nagy ich datoval väčšinou do 17. – 18. storočia, niektoré až do 20. storočia.¹¹ Podobnú interpretáciu s meniacou sa funkciou pripúšťame aj v prípade nášho nálezu.

Keramika

Najpočetnejší druh nálezového fondu predstavovala keramika. (obr.7,8) Najstaršie keramické tvary, ako napríklad hrncovitú nádobu s esovito dovnútra vŕtanutým okrajom, vyliatu zvnútra a cez ústie zelenou glazúrou možno zaradiť do 15. storočia. (pozri obr.7:1).¹² Prevalu majú ale nádoby zo 17. a 18. storočia a predpokladá sa ich presah aj do 19. storočia. Žiaľ, vzhľadom na početnosť nálezov (približne 458 fragmentov keramiky) sa ešte nepodarilo zdokumentovať a komplexnejšie vyhodnotiť získaný materiál. Početne sú zastúpené hrncovité nádoby, džbány a rôzne obmeny mís – menšie na konzum pokrmov, väčšie na servírovanie a zarábanie (pozri obr.7:2 – 4). Z prelomu 17. a 18. storočia pochádza džbánok habánskej výroby s florálnou výzdobou a namaľovaným rokom „1653“ (pozri obr.8:3).

Drobné nálezy

V nálezovom súbore boli zastúpené aj predmety dennej potreby ako pracka z topánok a hlinená fajka (pozri obr. 8:5,6). Ich presné datovanie ešte nebolo realizované.

Kachlice

Z výplne šachty sa nám podarilo vyzbierať 10, prevažne fragmentárne zachovaných kachlíc z vykurovacích pecí. (obr.9) Najstarší typ kachlíc reprezentuje jeden fragment nádobovitej kachlice miskovitého typu bez glazúry (pozri obr. 9:1). Takéto sú rozšírené v 14. a 15. storočí a potom ich nahrádzajú komorové kachlice.¹³ Vo výskumnom materiáli dominujú fragmenty komorových kachlíc so zelenou glazúrou, ale našiel sa aj jeden kus bez glazúry. Najlepšie zachovaná je mohutná komorová kachlica so štvoruholníkovito tvarovaným vyhrievacím otvorom, s reliéfnym motívom zvrchu imitujúcim strešnú krytinu. V dobrom stave sa zachovala na jej povrchu aj polychrómna hnedá, žltá a modrá glazúra (pozri obr. 9:3). Podobné exempláre poznáme aj z hradov v Oponiciach¹⁴ a v Hrušove.¹⁵ Podarilo sa nájsť aj jeden

Obr. 6. Vybrané fragmenty keramiky z kontextu „Studňa“.

kus nikovej kachlice, na ktorej sú badať stopy po vytáčaní na hrnciarskom kruhu a na dne nachádzame stopy po odrezaní drôtom (pozri obr. 9:2). Tento typ má vodorovne zrezaný okraj. Podľa predbežného vyhodnotenia by sme sa prikláňali k datovaniu nálezov kachlíc na obdobie 15. a 16. storočia. Je to však iba orientačný odhad, nie je vylúčené ani datovanie niektorých nálezov kachlíc do 17. storočia.

Sklo

V nájdenom súbore sú početne zastúpené fragmenty nádob z fúkaného skla. (obr.10) Ide o zlomky jednoduchých hrdiel pravdepodobne

ne hruškovitých fliaš spolu s ústím (pozri obr. 10:2). Dvoma exemplármi sú zastúpené opticky torované vertikálne rebrované hrdlá fliaš s ústím (pozri obr.10:4,5), fragmenty stien a ústí fľašovitých laločnatých nádob s rebrovaním, ako aj dna takýchto sklenených nádob. Našiel sa aj jeden nižší pohárík na päťke s jedným prstencom na drieku, s kalichovitým kalíškom s nalepenou presekávanou lištou (pozri obr. 10:1). Pozoruhodný je aj kus hrubšieho fragmentu pravdepodobne z valcovitej alebo štvorbokej fľaše, na ktorej sa nachádzajú vyryté neidentifikovateľné symboly a časť nápisu „...IVE...“ (obr. 10:3).

Obr. 7. Výber keramických nádob z kontextu „Odpadová šachta“.

Kontext v západnej tretine plochy výskumu

V priestore západne od odpadovej šachty sa hneď v úvode odkryl zhluk deštrukcií architektur. Po prvotnom začistení sa ukázala tehlová dlážka, ktorá mohla súvisieť s odpadovou šachtou. Nad ňou sa nachádzala deštrukcia menšej klenby. Južne od dlážky sa narazilo na torzovito zachovaný múr z tehál

a menších kameňov, nevzhľadne spojených veľmi tvrdou vápennou maltovou hmotou. Vyhodnotenie týchto architektonických prvkov ešte nebolo uskutočnené. Pod tehlovou dlážkou sa nachádzali obdobné exteriérové prevrstvenia, ako aj vo východnej tretine skúmanej plochy. Vyhodnocovanie archeologického materiálu ešte nebolo uskutočnené, ale rámcovo môžeme zistené vrstvy

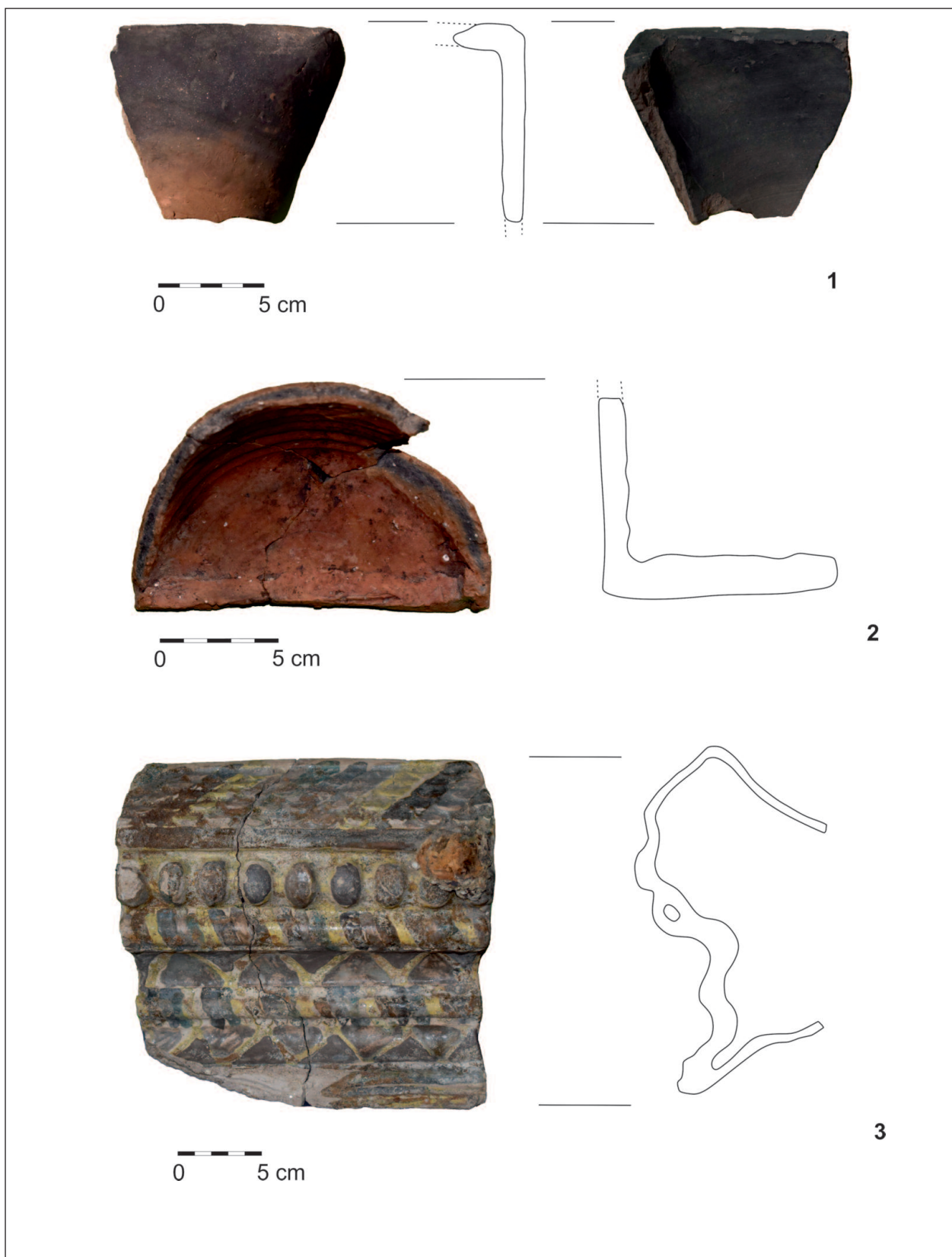
datovať od 13. do 15. storočia, pričom boli prítomné dva požiarové horizonty zhruba z 13. a 14. storočia.

Predbežné závery

V septembri 2024 bol vykonaný archeologický výskum v čiastočne podzemnom priestore budovy „Pracháreň“ v Trnave. V rámci výskumu bolo objavených 26 celých alebo ucelených nádob, 458

Obr. 8. Výber keramických nádob a drobných nálezov z kontextu „Odpadová šachta“.

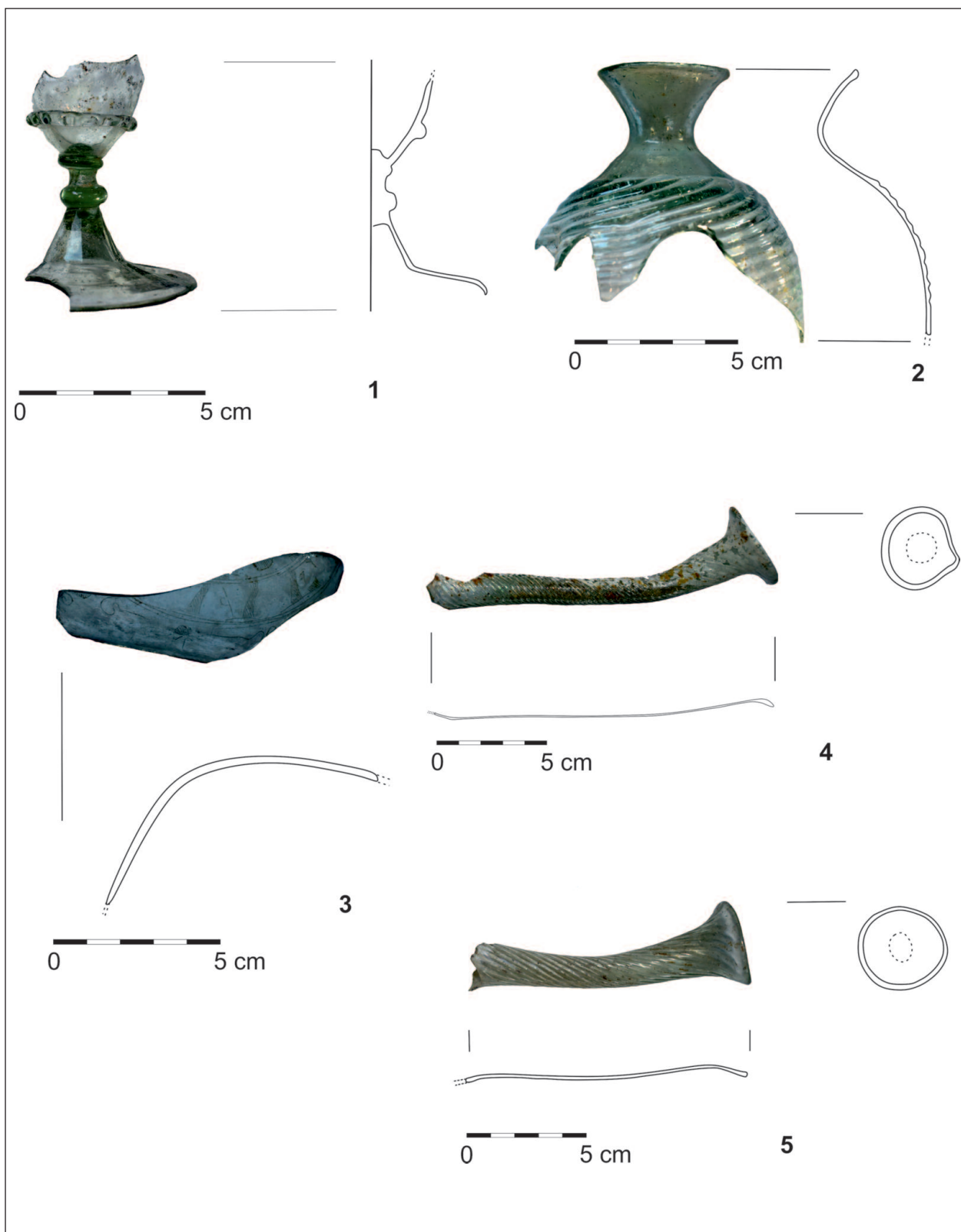

Obr. 9. Keramické kachlice z kontextu „Odpadová šachta“.

kusov fragmentov keramických nádob, 15 ucelených alebo fragmentárne zachovaných kachlíc z kachľových pecí, tehly, škridle, zvieracie kosti, ulity a drobné nálezy ako pracka z obuvi, hlinená fajka a ihla.

Objavili sa tri zahĺbené archeologické objekty z nich dve menšie boli zahĺbené jamy v podlaží a jedna hlboká, interpretovaná ako studňa. Odkryli sa torzá architektúr približne od 13. storočia takmer po súčasnosť. Ich architektonicko-his-

torické vyhodnotenie ešte nebolo realizované. Taktiež sa zatiaľ ešte nevyhodnotil archeologický materiál získaný z torzovito zachovaných stredovekých vrstiev. Hnuteľné a nehnuteľné nálezy pochádzajú z pomerne širokého časového

Obr. 10. Vybrané fragmenty sklených nádob z kontextu „Odpadová šachta“.

rozpätia od 13. storočia po začiatok 19. storočia.

Počas výskumu sa nám nepodarilo objaviť nič, čo by svedčilo o využívaní príľahlej budovy ako skladu pušného prachu alebo iných militárií. Podľa doterajších výsledkov sa ukazuje prierez vývoja v tomto mieste od stredoveku cez

novovek až po začiatok 19. storočia. Najmä neskorostredoveké a novoveké nálezy poukazujú na osídlenie okolia tohto miesta zámožnými mešťanmi, prípadne šľachtou. Aj keby sme pripustili možnosť, že vyššie prezentované luxusné kachlice a riady boli vyhodnené z okolitých budov a nie priamo

z „Prachárne“ ťažko sa dá predpokladať, že zámožnejšia vrstva obyvateľstva by strpela taký nebezpečný objekt pri svojich zaisťe honosných obydlíach ako bol sklad výbušnín.

Fotografie a grafické prílohy: autori

Poznámky

¹Krajský pamiatkový úrad Trnava a Žuffová, Jaroslava: *Mestská pamiatková rezervácia Trnava. Urbanisticko – historický výskum a aktualizácia zásad ochrany pamiatkového územia, textová časť*. Krajský pamiatkový úrad Trnava, 2012, s. 104.

²Zoznam národných kultúrnych pamiatok s prioritou ochrany a obnovy k 31.07.2017, s. 23.

³ŠIMONČIČ, Jozef: *Mojej Trnave. K dejinám Trnavy a okolia*. Trnava, 1998, s. 222; sprostredkovane cez: JURČOVÁ, Simona: *Pracháreň – Mliečny bar*. In: *Novinky z Radnice. Život a kultúra v Tr-*

nave. Ročník XXXV. Trnava, december 2024 – január 2025, s. 5.

⁴JURČOVÁ, ref. 3, s. 5.

⁵SCHNEIDER-TRNAVSKÝ, Mikuláš: *Úsmevy a slzy. Trnava – Bratislava 2016*, s. 37; sprostredkovane cez: JURČOVÁ, ref. 3, s. 5.

⁶JURČOVÁ, ref. 3, s. 5.

⁷NAGY, Peter: *Archeologický výskum na dostavbe hotela Holiday Inn v Trnave*. In: *Archaeologia historica*, vol. 37, 2012, s. 120.

⁸Ref. 7, s. 120.

⁹HOŠŠO, Jozef: *Prehľad vývoja stredovekej keramiky na Slovensku*. In: *Archaeologia historica*, vol. 8, 1983, s. 221.

¹⁰Ref. 9, s. 217.

¹¹Ref. 7, s. 115.

¹²Ref. 9, s. 218; RUTTKAY, Matej: *Príspevok k poznaniu stredovekej keramiky na juhozápadnom Slovensku*. In: *Archaeologia historica*, vol. 20, 1995, s. 574 – 575.

¹³JANČIOVÁ, Barbora – REPKA, Dominik – SATER, Peter – STYK, Matej: *Kachlice z oponického hradu*. Apponiana, občianske združenie v Nitre, 2019, s. 10.

¹⁴Ref. 13, s. 72.

¹⁵BIELICH, Mário – BLAHOVÁ, Stanislava – BÓNA, Martin: *Šesť rokov výskumu na hrade Hrušov pri Zlatých Moravciach*. In: *Archaeologia historica*, vol. 49, 2024, s. 469.

Ergebnisse der archäologischen Forschung in dem Tyrnauer Bürgerhaus namens „Pulverhaus“ (Pracháreň)

Die archäologische Untersuchung fand im Bereich zwischen dem Erdgeschoss und Keller eines Bürgerhauses, das unter den Stadtbewohnern unter dem Namen „Pulverhaus“ („Pracháreň“) bekannt ist, im Denkmalschutzgebiet Tyrnau (Trnava) statt. Unmittelbar nach der ersten Reinigung des Gebiets war es möglich, es in drei Kontexte zu unterteilen, die im

Wesentlichen jeweils einzelne Drittel der zu untersuchenden Fläche bildeten: Im östlichen Teil wurde eine externe Überdeckung aus Brand- und Nivelierungsschichten freigelegt, die ein tiefes Objekt verschüttete, das in der archäologischen Befunddokumentation als „Brunnen“ bezeichnet wurde. Daneben trat westwärts ein gemauerter „Abfallschacht“ in Erscheinung. Westlich dieses Schachts wurde eine Anhäufung torsohaft erhaltener Architekturelemente freigelegt, die eine ähnliche externe Überdeckungsschicht bedeckten wie jene, die im östlichen Teil der

Fläche neben dem „Brunnen“ freigelegt wurde. Während der Erforschung der Fläche wurden 26 ganze oder kompakte Gefäße, 458 Fragmente von Keramikgefäßen, 15 kompakte oder fragmentarisch erhaltene Kacheln von Kachelöfen, Ziegel, Dachziegel, Tierknochen, Muscheln sowie Kleinfunde wie eine Schuhschnalle, eine Tonpfeife und eine Nadel entdeckt. Die beweglichen und unbeweglichen Funde stammen aus einer ziemlich großen Zeitspanne, vom 13. bis zum frühen 19. Jahrhundert.

Abbildungsbeschriftungen

Abb. 1. Lage des Untersuchungsstandortes auf der aktuellen Katasterkarte.

Abb. 2. Blick auf das Forschungs-gelände nach der ersten Reinigung.

Abb. 3. Untersuchungsbereich.

Abb. 4. Westliches Profil an der Grenze des Untersuchungsbereichs.

Abb. 5. Auswahl von Keramikgefäßen im Kontext „Brunnen“.

Abb. 6. Ausgewählte Keramikfragmente im Kontext „Brunnen“.

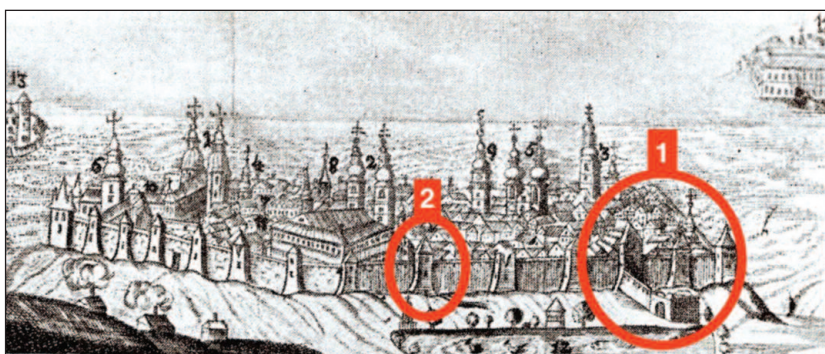
Abb. 7. Auswahl von Keramikgefäßen im Kontext „Abfallschacht“.

Abb. 8. Auswahl von Keramikgefäßen und Kleinfunden im Kontext „Abfallschacht“.

Abb. 9. Keramikfliesenreste im Kontext „Abfallschacht“.

Abb. 10. Ausgewählte Fragmente von Glasgefäßen im Kontext „Abfallschacht“.

Pracovníci Katedry klasickej archeológie Trnavskej univerzity sa v druhej polovici roku 2023 a začiatkom roku 2024 podieľali na dvoch archeologických výskumoch, počas ktorých zdokumentovali zvyšky Hornej a Malženickej brány. Aj napriek tomu, že sa v prvom prípade jednalo o zisťovací a v druhom o záchranný výskum, z metodického hľadiska si boli navzájom veľmi podobné. V oboch prípadoch bol jeden z autorov príspevku privolaný k už vykopaným sondám s požiadavkou „čo najrýchlejšie zdokumentovať nálezovú situáciu“. Na oboch miestach sa už v minulosti realizovali záchranné výskumy, z ktorých boli výsledky len čiastočne prezentované v odbornej spisbe. Taktiež bol pre správnu interpretáciu odporučený rozsiahly plošný archeologický výskum, ktorý sa však nikdy nerealizoval. Aj napriek tomu, že v r. 2024 išlo opäť len o sondážny prieskum, podarilo sa presne lokalizovať obe brány, preskúmať a zdokumentovať niekoľko stavebných fáz a zostaviť adekvátne podklady k príprave dokumentácie pre prezentáciu oboch veží.

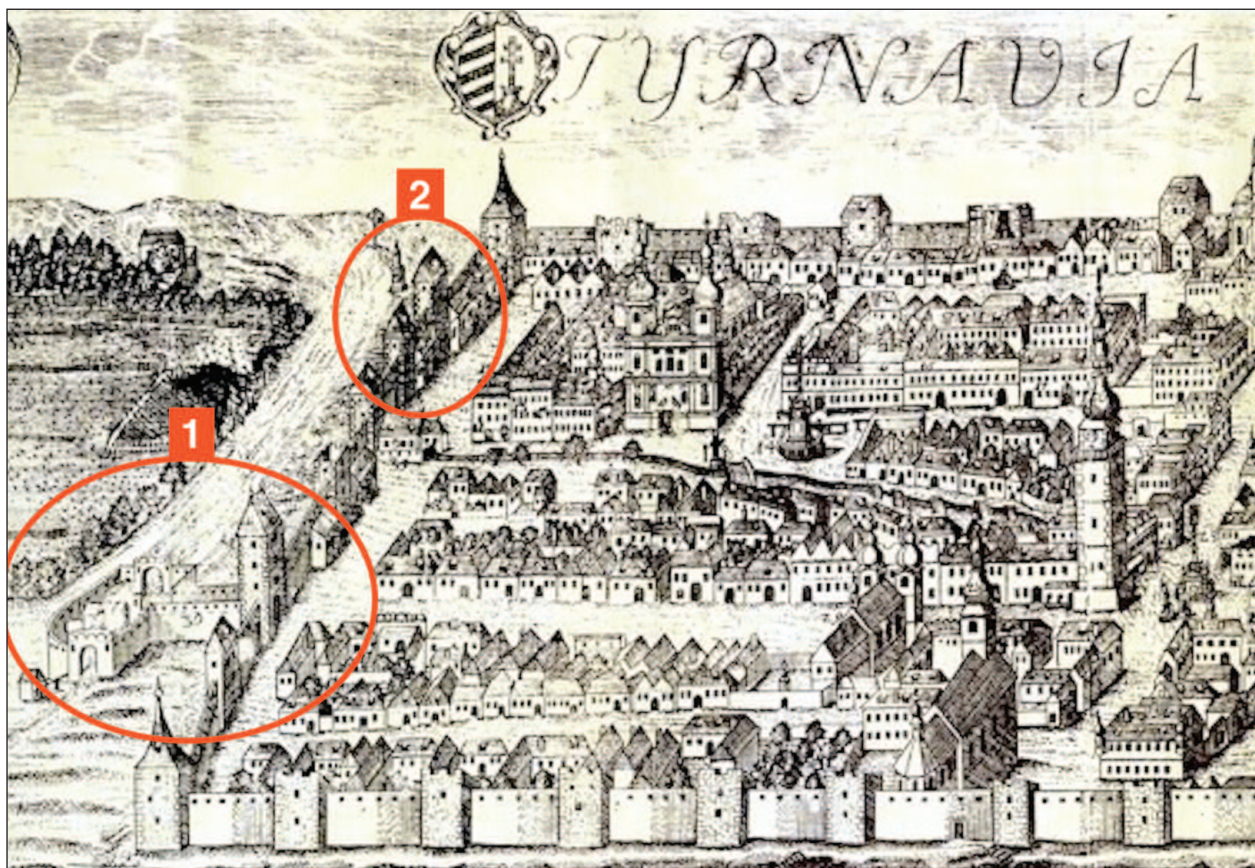
Obr. 1a. Horná (1) a Malženická (2) brána na medirytine z roku 1733, zdroj: archív autorov.

Horná brána

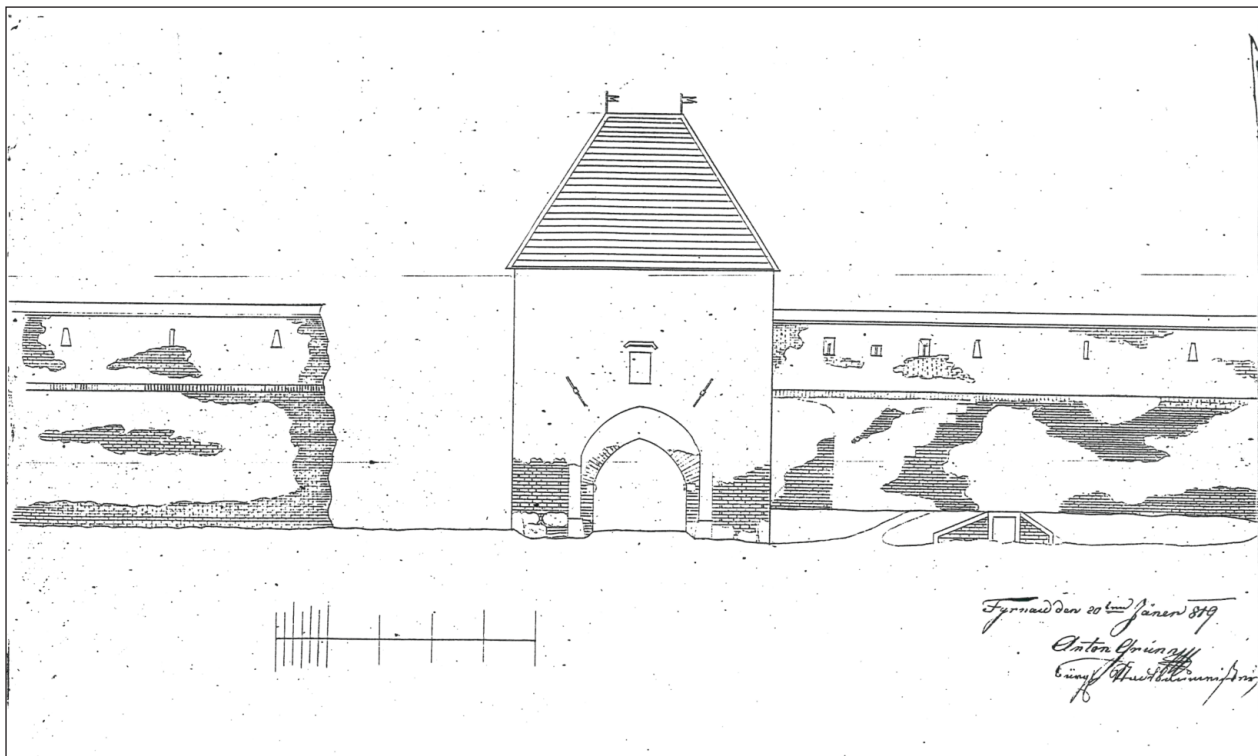
V stredovekých písomných prameňoch mestského pôvodu do konca 15. storočia sa Horná brána označovala názvom *Grüllbacher Tor*. Hoci etymológia nie je úplne zreteľná, ide tu asi o vyjadrenie povahy a charakteristiku brány, ako súčasti napojenia na obranný vodný systém (teda vodnej hradobnej priekopy).¹(obr.1a,1b)

Podľa všetkého sa zdá, že rybník za touto bránou, na ktorú bol systém vodnej priekopy napojený, sa práve

v tejto časti technicky prepájal s rybníkom ako stabilným zdrojom vody a v prípade potreby práve tu sa reguloval vpust a výpusť vodnej priekopy. Je pritom známe, že nie vždy sa vodná priekopa naplňala vodou do tej miery, že vytvárala súvislý obranný veniec okolo mesta, ale že veľmi efektívnou obrannou stratégiou bolo aj jej napustenie tak, aby sa v priekope vytvorila bahenná prekážka. Tá bola ešte ťažšie prekonateľnou bariérou pre útočníkov, ako súvislá vodná plocha. Výraz *Grüllbach* tak azda mohol vy-

Obr.1b. Horná (1) a Malženická (2) brána na vedute Jozefa Jágra z rokov 1740 – 1742, zdroj: archív autorov.

Obr. 2. Zameranie Hornej brány z roku 1819 od Antona Grünna. Fotokópia originálu uloženého v ŠA Trnava.

jadrovať práve túto povahu, teda „kašovitá“ priekopa, vodný tok (potok), miesto, kde sa prívodom vody vytvárala akási „bahenná kaša“ ako obranný prvok. Aj na túto bránu nadväzovala stará krajinská cesta, vedúca inou vetvou z Modry, a to cez Budmerice a Ružindol. Spomína sa pri ohraničovaní majetku Modry v roku 1347.² Úsek tejto cesty, ktorý viedol z Trnavy do Ružindola, zachytáva aj záznam v benefičnej knihe trnavského farára Václava z roku 1481, podľa ktorého trnavská meštianka Pecz Janku odkázala trnavskej fare mlyn ležiaci na tejto ceste.

Stavebné úpravy

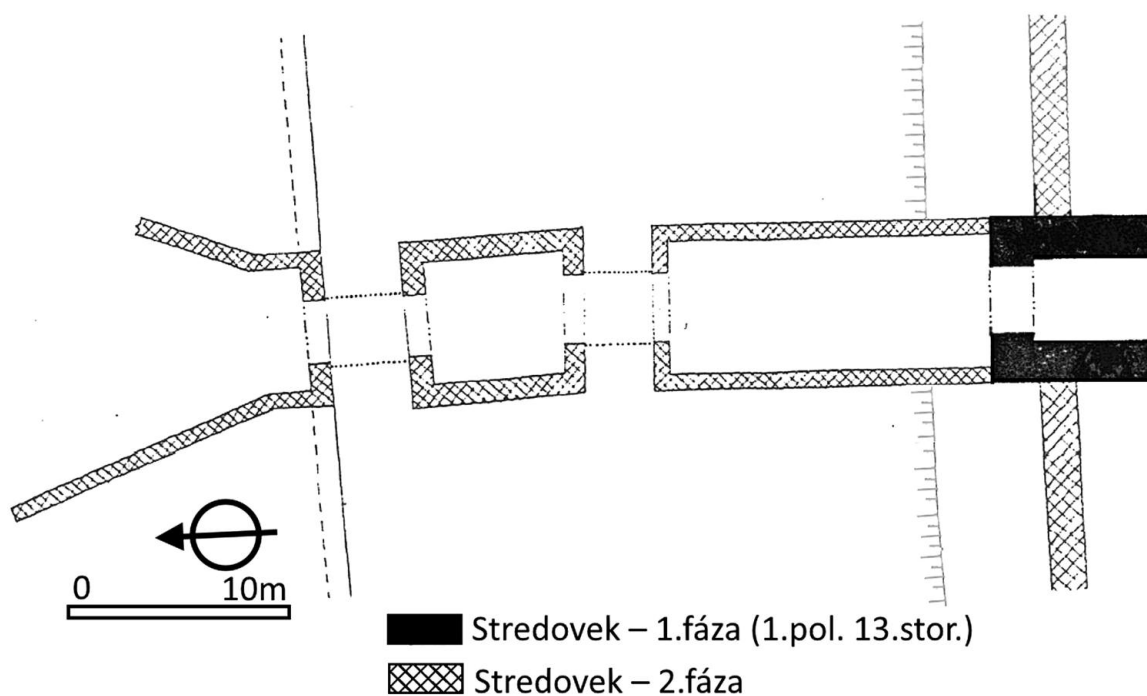
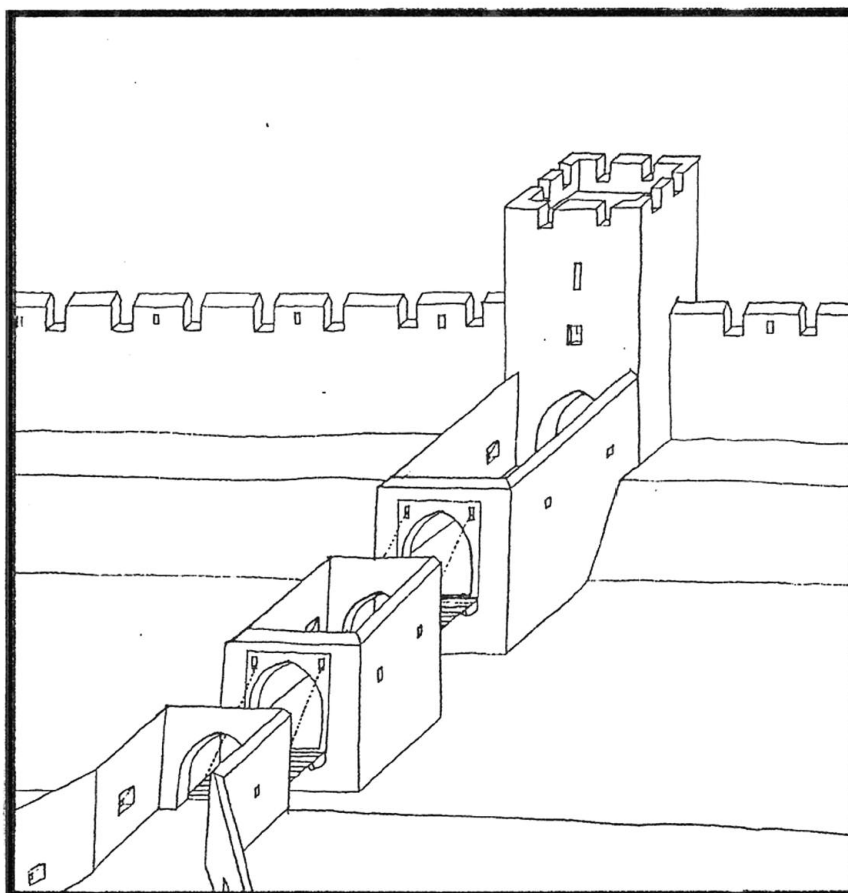
Už v najstarších zápisoch mestskej a účtovnej knihy Trnavy sa k rokom 1393 až 1395 uvádza viacero záznamov o stavebných úpravách na Hornej bráne. Tak sa dozvedáme, že mesto vyplatilo 4 groše dvom tesárom³ a neskôr ďalšiemu, bližšie nešpecifikovanému počtu tesárov sumu až vo výške šesť grošov.⁴ Tri groše dostal zaplatené aj kováč a železiarsky majster Peter Šmid.⁵ Mesto nakúpilo aj stavebný materiál: drevo za 9 solidov a dva denáre,⁶ ďalšie stavebné drevo za 3 solidy a dva denáre⁷ a klinec za tri solidy a šesť denárov.⁸ Nešlo o úplne malé sumy, čo naznačuje, že všetky stavebné práce na konci 14. storočia boli oveľa rozsiahlejšie, ako len

bežná stavebná údržba a opravy. Tieto aktivity možno spojiť s druhou stavebnou fázou, kedy bolo k vežovitej stavbe prístavené predbranie.

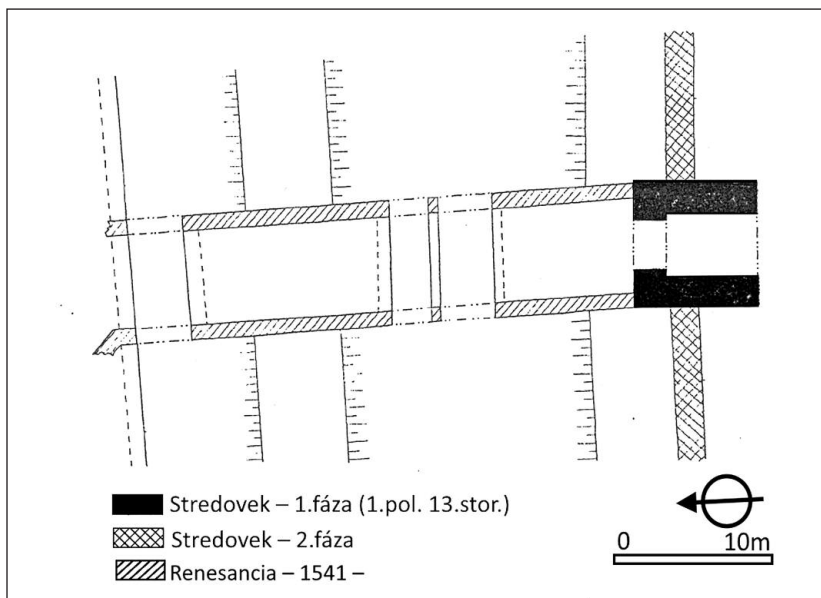
Ďalšia významná investícia do Hornej brány je v archívnych materiáloch zaznamenaná v roku 1532. Mesto vtedy nakúpilo stavebné drevo, najmä dosky, hrady a šindle.⁹ Je zrejme, že stavebná aktivita sa primárne týkala barbakanu (tretia stavebná fáza identifikovaná Ivanom Stanikom a Milanom Kazimírom)¹⁰. Práce viedol murársky majster Kylián a okrem jeho murárov sa ich zúčastňovali aj tesári, zámočníci a železiari. Že išlo o rozsiahlejšiu stavebnú akciu dokladá vyúčtovanie; Kylián od mesta za svoju prácu zinkasoval celkom 87 florénov a 119 denárov a ešte ďalších 17 denárov, za ktoré si mal dať ušit obuv. Spolu s výstavbou barbakanu sa museli uskutočniť aj úpravy na samotnej Hornej bráne. Išlo tak o spoločné a koordinované stavebné aktivity rozsiahlejšieho charakteru. Vieme, že už na jar v roku 1532 murársky majster Kylián za to, že vystaval (vytiahol) múr za bránou (teda išlo už o súčasť budovania barbakanu) zúčtoval celkom štyri florény.¹¹ Kylián tu však so svojimi pomocníkmi, a aj s iným majstrom Alojzom robil aj na ďalších hradobných prácach; osobitne sa venovali úprave schodov na hradbách, ale aj ďalším murovacím

prácam na iných miestach. Jeho murári vybudovali na Hornej bráne aj niekoľko skladovacích otvorov, do ktorých sa mal ukladať pušný prach. Jeho prípravu a uskladnenie mal na starosti puškár Gašpar.

Barbakan bol jedným z najdôležitejších obranných prvkov v mestskom opevnení. Jeho výstavba v tomto období súvisela s hroziacim nebezpečenstvom zo strany osmanských Turkov, ktorí po bitke pri Moháči v roku 1526 postupne prenikali hlbšie do Uhorského kráľovstva a tak uhorské mestá začali intenzívne posilňovať svoju obranu. S tým súviselo aj zredukovanie počtu mestských brán do Trnavy, pretože brány predstavovali v opevnení tie najzraniteľnejšie prvky. V novej obrannej stratégii mesta sa pristúpilo k tomu, že v prípade útoku sa obrana mohla viac a účinnejšie koncentrovať iba na dve mestské brány, namiesto štyroch. Práve s týmito zmenami v obrannej stratégii mesta súvisela aj zmena názvov oboch brán, ktoré si mesto ponechalo ako funkčné. Až vtedy vzniklo pomenovanie pre Hornú a Dolnú bránu a prestali sa používať ich pôvodné stredoveké názvy. Súčasne s prácami na stavbe brány a barbakanu sa čistili tiež hradobné priekopy v ich priestore a okolí. Do prác vstúpil okrem dozoru priamo aj mestský kapitán, ktorý zaplatil jeden florén za opravu akéhosi

Obr. 3a. Náznaková rekonštrukcia stavebného vývoja Hornej brány v stredoveku, zdroj: KAZIMÍR, Milan – STANÍK, Ivan: Horná brána mestského opevnenia v Trnave, nepublikovaná nálezová správa, 1995. Správa je uložená v archíve Krajského pamiatkového úradu Trnava.

Obr.3b. Náznaková rekonštrukcia stavebného vývoja Hornej brány v stredoveku a v renesancii, zdroj: detto obr.3a.

„starobylého“ kanálu, ktorý odvodňoval samotnú Hornú bránu.¹² Je zaujímavé, že o barbakane v neskorších účtoch mesta nie je žiadna konkrétna zmienka, no nepochybne aj jeho sa týkali všeobecné údržbové práce, ktoré mesto vykonávalo počas celého nasledujúceho obdobia. Po ich skončení mesto objednalo viacero kľúčov k Hornej bráne a tiež dalo vyrobiť pečatidlo, ktorým bránici pečatili sudy s vínom tým cudzím príchodiacim, ktorí neboli trnavskými mešťanmi a prichádzali do mesta s vínom obchodovať.¹³

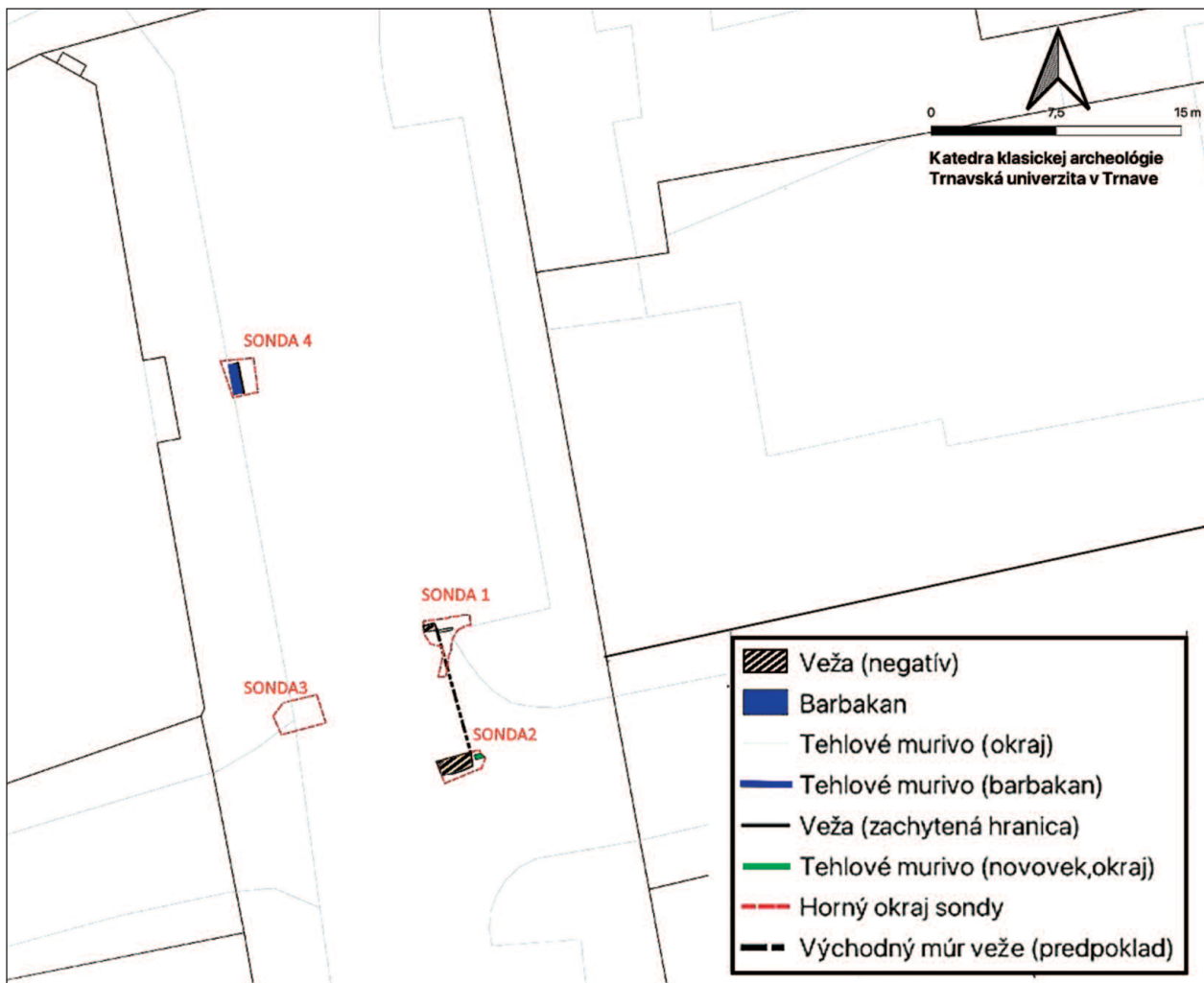
Mestské brány (Horná a Dolná) boli v noci osvetľované. Dňa 25. augusta 1552 preto mesto kúpilo pre obe brány celkom nové lampy.¹⁴ Na Hornej bráne prebehli menšie stavebné aktivity aj v nasledujúcich rokoch. V roku 1553 napríklad murársky majster Vincent na bráne vymuroval dve klenby, ktoré zabezpečovali odtok zrážkovej vody. Vymuroval ich zo 7000 tehál.¹⁵ V júli mesto kúpilo pre potreby brány aj sto klinkov od obchodníka so železom a významného meštana Jána Budínskeho.¹⁶

Napokon treba uviesť, že okolie Hornej brány a na ňu nadväzujúca Veľká ulica (dnes Štefániková ulica) sa v roku 1549 vydláždili, čo bol jeden z najrozsiahlejších stavebných projektov mesta v 16. storočí. Dlažbou sa pokryla celá Veľká ulica až po Dolnú bránu a celé dnešné Trojičné námestie.¹⁷ Od polovice 16. storočia sa tak vstup do mesta cez mestské brány, pohyb obchodníkov s tovarom po hlavnej ulici a námestí, ale aj bežných obyvateľov, stali oveľa pohodlnejšími, ako tomu bolo dovtedy. Na nevydláždených uliciach, bránach a námestí boli totiž veľké povrchové nerovnosti; v útoch sa hovorí priamo až o hlbokých jamách, v ktorých často stála voda a bolo aj blato, a tak súčasťou všetkých prác na dláždení musela byť aj dôsledná nivelizácia terénu (v citovaných prameňoch sa hovorí o vyplňovaní hlbokých jám).

V 16. storočí sa opravovali aj mosty pri mestských bránach a mestský kapitán preto v roku 1541 kúpil stavebné drevo a trámy v hodnote 1 florén a 20 denárov.¹⁸ V nasledujúcom roku oprava mostov pokračovala.¹⁹ V roku 1551 na tesárskych prácach na moste pri Hornej bráne pracovali tesári majstri František Rukmhwbél a istý Sranko. Podľa záznamu v účtovníctve mesta osadili do múru v prostriedku brány akúsi drevenú hradu (zrejme preklad), ktorá mala

Obr. 4. Geofyzikálne zameranie Štefánikovej ulice s naznačenými sondami z roku 2023, autor: E. Hrnčiarik.

Obr. 5. Geodetické zameranie archeologického výskumu z roku 2023, autor: E. Hrnčiarik.

Obr. 6a. Sonda s naznačeným negatívom po vybratí murive severovýchodného nárožia veže, autor: E. Hrnčiarik.

Obr. 6b. Sonda s naznačeným negatívom po vybratí murive juhovýchodného nárožia veže: autor E. Hrnčiarik.

slúžiť na zdvíhanie mosta. Vystavali aj ochodzu po celej dĺžke tejto strany mestských hradieb (od bašty na Jeruzalemskej ulici počnúc až po Hornú bránu v rozsahu jednej štádie, teda cca 200 m), všetky tieto roboty trvali osemnásť dní a za každý deň práce dostali od mesta po 20 denárov, celkom teda im mesto dňa 1. mája uvedeného roku vyplatilo 5 florénov a 20 denárov.²⁰ Ako sa zdá, napokon sa v roku 1554 opravovala celá mostná sústava okolo mesta a pracovalo sa aj na novom moste na Dolnej bráne, ako sa už spomenulo. Za týmto účelom mesto v dvoch tranžách kúpilo v Hlohovci stavebné drevo, hrady a dosky celkom až za 37 florénov a 7 denárov.²¹

Po uplynutí vojenských hrozieb v novoveku prestali mať hradby význam. V priebehu 18. storočia investovali Trnavčania do ich udržiavania minimálne množstvo prostriedkov, čo spôsobilo ich výrazné schátranie. V roku 1815 nechala Mestská rada zbúrať oba barbaky a o dva roky neskôr nechali čiastočne zasypať priekopu. V jej zvyšku vysadili stromoradie. V septembri 1818 získala Mestská rada financie na demoláciu brány. Proti tomuto sa však postavila istá

časť Trnavčanov, ktorí spísali petíciu za jej zachovanie. Dokonca sa im podarilo tento návrh presadiť v rade, no napokon bola brána aj s časťou hradieb v roku 1820 zbúraná. Predtým však bola podobne ako Dolná brána zameraná (**obr.2**), ba Trnavčania uvažovali, že na jej mieste postavia novú, ktorá by zohľadnila v tom čase moderné požiadavky, t.j. aby bola dostatočne široká pre väčšie koče a vozy. Návrh však ostal len na papieri a nerealizoval sa.²²

Obsluha a správa Hornej brány

Informácie o vyplácaní strážnikov – bránikov na Hornej bráne nachádzame už v najstarších záznamoch mestskej knihy k rokom 1394 až 1395. Najskôr im mesto vyplatilo 50 denárov (teda pol floréna v zlate), neskôr boli do knihy zapísané aj tri výplaty, zakaždým po pol libry denárov (teda asi 40 denárov).²³

Záznamy z mestských účtov zo 16. storočia už podrobnejšie informujú, že na tejto mestskej bráne slúžilo pôvodne päť bránikov, pričom jeden z nich zastával veliteľskú funkciu. Bežný plat bránika bol 120 denárov, neskôr v 40. a 50. rokoch 16. storočia sa zvýšil až na sumu

150 denárov (predtým sa im tiež z času na čas vyplácal mimoriadny príplatok k platu vo výške 30 denárov a práve ten sa stal nakoniec trvalou súčasťou ich mzdy).²⁴

Po roku 1550 sa ako bránik označoval už iba veliteľ celej posádky na mestskej bráne, jej osadenstvo sa potom už nazývalo len pešiaci, resp. peší bránici (portarii pedites). Bránici smeli mimo svojej základnej služby na bráne aj vypomáhať pri iných mestskej robotách a privyrobiť si tak k platu. Je možné, že bránik Benedikt, ktorý v roku 1532 pomáhal pri výlove mestských rybníkov,²⁵ slúžil práve na Hornej bráne, pretože mestský rybník mal tak povediac „pod nosom“.

Veľmi dôležitou úlohou stráží na mestských bránach bol výber a evidencia vstupných poplatkov do mesta – mýta pre cudzích obchodníkov, ktorí prichádzali do mesta obchodovať so svojim tovarom, ako už bolo spomenuté. Príjmy z mýta na mestských bránach od prichádzajúcich do mesta tvorili pritom pomerne vysokú položku.

Je pozoruhodné, že napríklad v roku 1552 väčší príjem pochádzal z Hornej brány, celkom 107 florénov 32 denárov v porovnaní s Dolnou

bránou, kde sa vybralo len 78 florénov a 83 denárov. Toto indikuje väčšiu intenzitu prechodu obyvateľstva Hornou bránou.

Archeologický výskum v rokoch 1995 a 2023

Horná brána bola prvýkrát odborné skúmaná v roku 1995. Z dnešného pohľadu išlo o tzv. záchranný archeologický výskum počas výstavby kanalizácie. Realizovali ho Milan Kazimír a Ivan Staník z vtedajšieho Pamiatkového ústavu. Ako sa z nálezovej správy dozvedáme, výskum prebiehal v obmedzených podmienkach a v časovej tiesni. Stavebná ryha, v ktorej už bolo položené potrubie, mala dĺžku až okolo 50 metrov. Aj napriek týmto faktom sa podarilo zachytiť a preskúmať niekoľko murív z rôznych stavebných fáz Hornej brány a k nej prislúchajúcemu barbakanu. Rozborom stavebného materiálu a spôsobu budovania autori identifikovali viaceré stavebné fázy a tým čiastočne objasnili stavebno-historický vývoj tohto objektu. Výskumu rozlíšil minimálne štyri stavebné fázy. V prvej fáze bola vystavaná vežovitá stavba s prízemím upraveným na prejazd, ku ktorej viedol most ponad priekopu. Jej pozostatky sa zachovali v podobe negatívu po rozobratom obvodovom murive (hrúbky 2,5 m) a fragmentu základového muriva.

Počas druhej fázy vzniklo stredoveké predbránie. Išlo o opevnenú komunikáciu, vystavanú kolmo cez priekopu. Na základe technológií murovania predpokladajú autori výskumu, že vzniklo v prvej polovici 15. storočia. Predbránie sa skladalo z troch častí: južné predpolie napojené na už existujúcu vežu, objekt obdĺžnikovitého pôdorysu vystavaný do priekopy (tzv. druhé predpolie) a severné predpolie vystavané na protiľahlý breh priekopy. Jednotlivé časti boli navzájom spojené drevenými padacími mostami.

V tretej fáze sa zmenila celá koncepcia. Pôvodné predbránie bolo čiastočne rozobraté a nahradil ho renesančný barbakan. Na vežu brány napojili opevnenú komunikáciu smerujúcu kolmo cez priekopu (tzv. šíju), ktorá bola prerušená trojpoľovým mostom. Pôvodná stredová časť premostenia priekopy bola zväčšená a na severe rozdelená druhým jednopoleným mostom. Severné predpolie za priekopou v renesancii nadstavali a rozšírili; podarilo

sa tu zachytiť ďalšie fragmenty konštrukcie barbakanu. (**obr.3a,3b**)

V štvrtej stavebnej etape išlo len o menšie úpravy. Týkali najmä pôvodných drevených mostov, ktoré nahradili murované so segmentovanými oblúkmi.²⁶

Archeologický výskum realizovaný v roku 2023 mal len overovací charakter. Nadviazal na geofyzikálny prieskum Štefánikovej ulice a mal slúžiť ako podklad pre pripravovanú prezentáciu. Jeho hlavným cieľom bolo presne lokalizovať umiestnenie Hornej brány s barbakanom a zistiť zachovanosť základových murív. Rozmiestnenie štyroch sond určili zástupcovia Krajského pamiatkového úradu Trnava, pričom dohľadali aj na ich výkop. (**obr.4,5**)

K zdokumentovaniu a vyhodnoteniu sond boli prvolaní pracovníci Katedry klasickej archeológie Trnavskej univerzity v Trnave. Kompaktné murivo sa podarilo zistiť len v jednej zo sond.

Sonda č. 1 bola umiestnená v strede cesty, asi 7 metrov severne od križovatky Štefánikovej ulice a Horných bašt. Geofyzikálne meranie v tomto mieste indikovalo kompaktné murivo, avšak pri prehĺbovaní sondy (až do hĺbky 1,10 m) sa naň nenarazilo. Jej výplň však tvorila zmes väčšieho množstva lomového kameňa a hliny. Po začistení sondy

bolo možné na jej severozápadnom okraji dna rozpoznať okraj negatívu po vybranom severovýchodnom nároží veže. (**obr.6a**)

Sonda č. 2 bola umiestnená cca 7 m južnejšie od sondy č. 1. Bola situovaná tak, aby sa zachytiť juhovýchodné nárožie veže. Pri výskume bola situácia identická ako v prípade sondy č. 1. Opäť sa nepodarilo zachytiť kompaktné murivo, ale na jej dne sa zachytil negatív po vybratom murive juhovýchodného nárožia veže. (**obr.6b**)

Sonda č. 3 sa nachádzala na križovatke Štefánikovej a Františkánskej ulici. V jej polohe naznačovali geofyzikálne merania existenciu kompaktného muriva. Po začistení sondy sa zistilo, že ide o zásyp kanalizácie položenej v roku 1995, a teda meranie zachytilo časť jej výkopu.

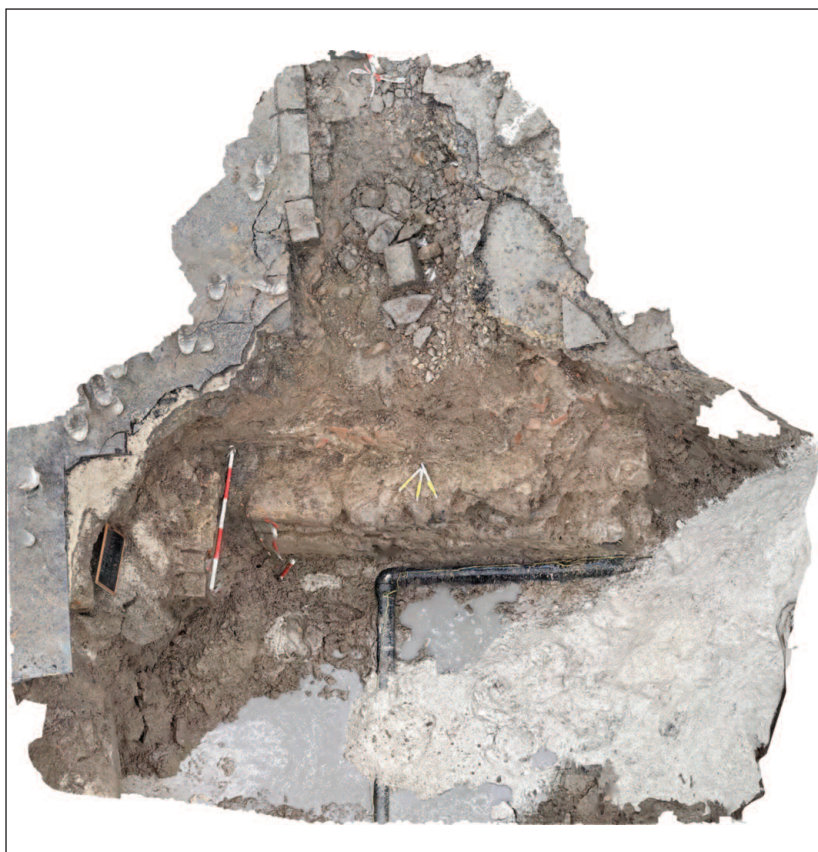
Sonda č. 4 bola umiestnená severne od sondy č. 3 (cca 15 m). Už po odstránení asfaltu sa na povrchu črtalo kompaktné murivo vystavané z tehál prstoviek, ktoré ale boli v tomto priestore použité sekundárne. Porovnaním jeho charakteru s jeho opisom vo výskumnej správe z roku 1995 ho možno stotožniť s murivom opevnenej komunikácie vedúcej ponad priekopu z tretej (renesančnej) fázy. (**obr.6c**)

Obr. 6c. Sonda so zachovaným murivom predbránia, autor: E. Hrnčiarik.

Obr. 7. Nález kamenného muriva základu Malženickej brány z roku 2024, autor: E. Hrnčiarik.

Obr. 8. Fotogrametrické zameranie základového muriva Malženickej brány, autori: E. Hrnčiarik a M. Daňová.

Malženická brána

Malženickú bránu²⁷ (*porta Malczer, Malczer tor*), podobne ako ďalšie komunikačné vstupy do mesta, možno historickými prameňmi dokumentovať až na základe najstaršej zachovanej mestskej knihy Trnavy, a to v zápisoch z 90. rokov 14. storočia.²⁸ Hneď za touto bránou sa nachádzal aj most, ktorý mesto v roku 1404 opravovalo.²⁹ Názov dediny Malženice v pomenovaní tejto trnavskej mestskej brány má, podobne ako názov Lovčickej brány, svoje zdôvodnenie vo význame samotných Malženíc pre Trnavu. Malženice totiž boli sídlom križovníkov z Reholec nemeckých rytierov, ktorí tu mali aj svoju komendu a patrili im aj blízke majetky v Žilkovciach, Zeleniciach a Kostoľanoch. Tie im daroval údajne už kráľ Belo IV. v roku 1244.³⁰ V tejto súvislosti si treba všimnúť aj to, že na Malženickú bránu vo vnútornom meste nadväzujú ulice so starobylými názvami Jeruzalemská a Jerichova.³¹ Ich názvy sa v literatúre tiež odvodzujú od pôsobenia križovníkov v samotnom meste niekedy začiatkom 13. storočia.³² Napokon ďalší význam

Malženíc pre Trnavu, ktorý však mal svoju platnosť po celý stredovek, spočíval v tom, že tu existovalo staré mýtné miesto. Podľa listiny z roku 1424 každý, kto prechádzal z Nového Mesta nad Váhom do Trnavy, bol povinný prejsť cez Malženice a tu zaplatiť príslušné mýtné poplatky.³³ Bola tu teda dôležitá komunikácia, smerujúca po pravej (západnej strane) na Považie, a práve tá v Trnave priamo križovala na Českú cestu. Ak sa teda konštatuje o Trnave, že sa nachádzala na križovatke považskej a českej cesty, išlo práve o tento komunikačný uzol. O samotnej Malženickej bráne však už ďalšie početnejšie stredoveké správy nenachádzame; na prahu novoveku bola z bezpečnostných dôvodov uzavretá a zamurovaná, ba postihol ju aj požiar a tak už v najstarších daňových registroch mesta zo 16. storočia príležitostne figuruje aj pod ľudovým označením „Zhoralá brána“. Pravdepodobne ide o odkaz na požiar, ktorý túto časť mesta a osobitne aj mestské brány Hornú a Malženickú zasiahol niekedy v roku 1532, alebo krátko predtým, no v uvedenom roku mesto odstraňovalo vzniknuté škody aj s pomocou tunajších správcov oboch brán.³⁴

V roku 1798 žiadala mestská rada od komory súhlas na jej opätovné otvorenie. V argumentácii žiadosti sa uvádza, že je krajšia a umožní návštevníkom trhov a jarmokov lepší prístup do mesta. Komora dala súhlas a bránu v roku 1800 otvorili. No pre mesto to znamenalo novú finančnú záťaž, keďže museli zamestnať kastelána. Vzniknutá situácia otvorila otázku zbytočnosti mestských brán, čo viedlo k ich postupnej likvidácii. Napokon v roku 1862 bola Malženická brána spolu s Lovčickou zbúraná.³⁵

Časť Malženickej brány preskúmali Ivan Staník a Jozef Urminský v lete 1999. Podobne ako v prípade Hornej brány aj tu išlo o záchranný archeologický výskum, konaný tentokrát počas stavby plynovodu. Autori výskumu boli privolaní až vtedy, keď už bolo dno výkopu vysypané pieskom, na ktorý boli uložené oceľové rúry. Z tohto dôvodu mohli zdokumentovať len profily výkopu,³⁶ na ktorých bola identifikovaná časť východného muriva brány vystavanej z lomového kameňa a tehál. Dĺžka východnej strany bola 7,95 m a zachovalo sa z nej základové, aj

nadzákladové murivo do výšky až 75 cm. Z južnej strany sa zachytil sokel s okosenou kamennou rímskou. Analogická rímsa bola zaznamenaná aj na tzv. Lovčickej bráne, čo autorov výskumu viedlo k tvrdeniu, že ide o jeden zo znakov typických pre mestské brány tohto obdobia v Trnave. Vzhľadom na to, že výkop pre plynovod smerom na sever neporušil žiadne ďalšie murivo sa dalo predpokladať, že k bráne nebolo v neskoršom období pristavané murované predbránie. Ponad priekopu pravdepodobne viedol len drevený most.³⁷

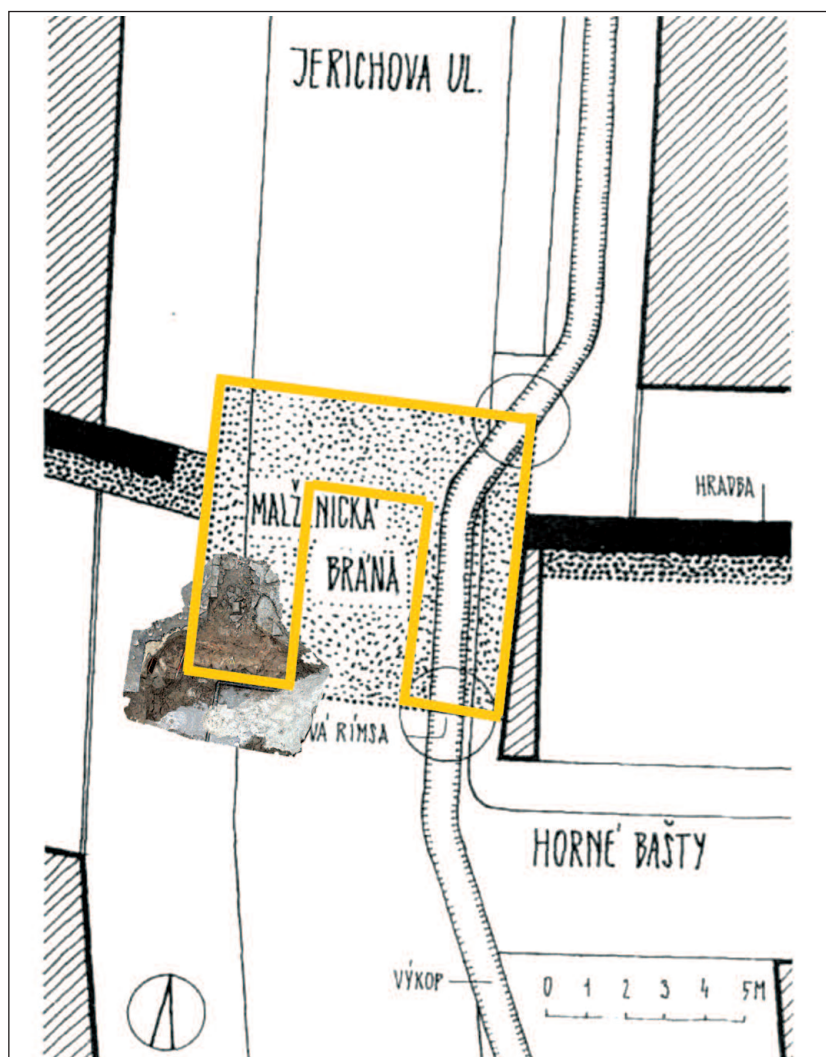
Vo februári 2024 došlo k poruche vodovodného potrubia na Jerichovej ulici. Počas prác na jej odstránení sa odkryla značná časť južného líca základu vežovej brány. K výkopu boli privolaní pracovníci Katedry klasickej archeológie, ktorí vzniknutú situáciu vyhodnotili, zdokumentovali a odkryté murivo geodeticky zamerali.**(obr.7,8)**

Vo výkope bol objavený základ západného múru veže hrubý 2,60 m, vystavaný z kamenných blokov, ktoré po cca 1,20 m od základovej ryhy prechádzajú do tehlového muriva. Tehlové murivo bolo od druhého riadka zo západnej strany ustúpené o cca 20 cm. Je možné, že tento ústupok bol pôvodne vyplnený kamenným obkladom – soklom. Murivo bolo lícované zo všetkých troch strán, z čoho vyplýva, že základy brány nemali štvorcový pôdorys, ale tvar písmena U.**(obr.9)** Podobný pôdorys základov bol zachytený aj na Dolnej bráne³⁸ a možno ho predpokladať aj pri ostatných bránach.

Prítomnosť veľkých tehál, tzv. baštovic, naznačuje, že brána bola vystavaná súčasne s ostatnými bránami a vežami, t. j. v 13. storočí.³⁹

Vyhodnotenie a záver

Aj napriek tomu, že záchranné archeologické výskumy oboch

Obr. 9. Pôdorys Malženickej brány z roku 1999 od autorov I. Staníka a J. Urminského. Žltou farbou je naznačená rekonštrukcia pôdorysu základov veže podľa nálezů z roku 2024, autor: E. Hrnčiarik.

zaniknutých brán boli realizované len vo veľmi obmedzenej forme, priniesli dôležité poznatky o ich stavebno-historickom vývoji a rozsahu. Po výskume oboch veží v 90. rokoch sme poznali ich polohu, prestavby, ako aj rozvoj Hornej brány smerom do predpolia, no ich pôdorys bol vytvorený len na základe ikonografických a archívnych prameňov. Vďaka obom výskumom z rokov 2023 a 2024 vieme presnejšie určiť pôdorys a umiestnenie brán v teréne. Novší archívny výskum⁴⁰ doplnil dovtedajšie poznatky stavebných aktivitách, ktoré tak možno stožniť s pôvodne identifikovanými prestavbami v stredoveku, pričom tiež informuje o režime a spôsobe obsluhy brán. Počas terénneho výskumu sme získali aspoň čias-

točné informácie o stave zachovania murív, pričom sa dokázalo, že základy Hornej brány boli úplne rozobraté a ostal z nich len negatív. Na druhej strane sa potvrdilo, že základy Malženickej brány sú zachované do výšky až 20 cm pod povrch dnešného terénu a že sa nachádzajú v takmer neporušenom stave. Vďaka týmto zisteniam bude možné lepšie a najmä presnejšie načasovať stavebné práce pri plánovanej prezentácii oboch brán. Ďalším poznatkom terénneho výskumu bolo potvrdenie, že rozmery a tvar pôdorysu všetkých mestských brán boli rovnaké. Ich základy mali tvar písmena U, pričom rozmery obdĺžnikového pôdorysu boli: 8,3 m x 7,4 m (v smere jazdy). Bočné steny dosahovali hrúbku 2,50

m a boli priečne prepojené len na strane smerujúcej von z mesta. Podľa rekonštrukcie Ivana Staníka mali brány päť poschodí; na prízemí sa nachádzal prejazd so vstupným kamenným portálom, na ktorom boli osadené dvojkrídlové, dnu otváracie drevené vráta, zaistené zvnútra závorou.⁴¹

Výskumy v rokoch 2023 a 2024 potvrdili, že pri príprave oboch pamiatok na prezentáciu pre verejnosť je potrebné rátať s rozsiahlym archeologickým výskumom, ktorý by zodpovedal na otvorené otázky z ich stavebno-historického vývoja.

Príspevok vznikol s finančnou podporou Grantu APVV-22-0306 „Fiat ut petitur. Slovacikálne historiká v písomnej agende Rímskej kurie“.

Poznámky

¹ Podrobnejšie k archívemu výskumu veží: RÁBIK, Vladimír: „Oppidum Ternaviae, turribus altis muro coctili junctis, cinctum“. Stredoveké mestské hradby Trnavy. Trnava : Typis Universitatis Tyrnaviensis, 2025, pripravené do tlače.

² TIBENSKÝ, Martin: *Červenokameniské panstvo*. Trnava 2011, s. 149.

³ MKT (1392/1394 – 1530), č. 277: „Item dedi IIII grossos czwayn czimmerman pey Grulpuchler tor“.

⁴ MKT (1392/1394 – 1530), č. 346: „Item dedi VI grossos den czymmerlewten czw Grulpuchler tor“.

⁵ MKT (1392/1394 – 1530), č. 339: „Item dedi dem Petreyn Smid III grossos czu Grilpuler tor“.

⁶ MKT (1392/1394 – 1530), č. 340: „Item dedi IX solidos eta II denarios vmb V holcz czw Grulpuchler tör“.

⁷ MKT (1392/1394 – 1530), č. 355: „Item dedi III solidos II denarios vmb holcz czw Grulpuchler tor“.

⁸ MKT (1392/1394 – 1530), č. 431: „Item dedi III solidos VI denarios vmb nagel czw Grulpuchler tör“.

⁹ ŠA TT, MGTT, RC III/3, s. 19: „laboritoribus circa portas civitatis fl. 1/2. ... pro asseribus, scandulis et lignis ad civitatem fl. XI ort. III ... mensatori pro duabus ianuis civitatis den. 30“.

¹⁰ KAZIMÍR, Milan – STANÍK, Ivan: *Horná brána mestského opevnenia v Trnave*, nepublikovaná nálezová správa, KPU Trnava, 1995, s. 42 – 44.

¹¹ ŠA TT, MGTT, RC III/3, s. 20: „Kiliano muratori in conductione cuiusdam muri extra portam superiorem edificati fl. IIII“.

¹² ŠA TT, MGTT, RC III/3, s. 23: „pro canalibus antiquis quos dominus capitaneus ad ambas portas dedit fl. 1“.

¹³ ŠA TT, MGTT, RC III/3, s. 23-31: „muratoribus in superiori porta laborantibus fl. III den. XII ... Kiliano muratori et aliis cum iuvantibus in porta superiori fl. III den. 32 ... carpentariis pro laboribus in porta fl. I den. VIII ... Kiliano et ceteris muratoribus in edificiis porte superioris laborantibus fl. V den. LIIII ... muratoribus in porta superiore fl. 4 den. 25 ... muratoribus in porta superiori fl. 4 den. 25 ... pro clavis ferreis ad portam civitatis superiorem den. 40 ... muratoribus in porta superiori fl. 6,5 den. 43 ... fossoribus circa fossam porte superioris laborantibus fl. 2,5 den. 2 ... carpentariis in porta superiori laborantibus fl. 1,5 den. ... muratoribus in porta superiori fl. 6,5 ... commuratoribus in porta superiori laborantibus et pro quibusdam vasculis ad pixides fl. 3,5 den. 37 ... muratoribus fl. 6 den. 14 ... pro canalibus antiquis quos dominus capitaneus ad ambas portas dedit fl. 1 ... muratoribus, fossoribus et carpentariis in porta superiori laborantibus fl.

7, den. 83 ... muratoribus, fossoribus et carpentariis in porta superiori laborantibus fl. 8, den. 83 ... muratoribus, fossoribus et carpentariis in porta superiori laborantibus fl. 6, den. 18 ... tribus laboratoribus in porta superiori circa piscinam den. 24 ... muratoribus, fossoribus et carpentariis in porta superiori laborantibus fl. 3, den. 44 ... Casparo pulveres preparans et fabro pro eodem labore ad portas facto den. 30 ...fossoribus circa aggerem porte superioris laborantibus fl. 1,5 den. 4 ... fossoribus circa portam superiorem den. 70 ... pro clave ad serram porte superioris et ad ferreum sigillum cum quo vasa vinorum forensium signata sunt den. 20 ... Kiliano muratori pro duabus dietis den. 21 ... Kiliano muratori pro variis laboribus fl. 1,5“.

¹⁴ ŠA TT, MGTT, RC III/15, s. 36: „empte lucerne ad portas“.

¹⁵ ŠA TT, MGTT, RC, III-13: Sumptus ad municiones 1548 – 1555, č. 277.

¹⁶ ŠA TT, MGTT, RC, III-13: Sumptus ad municiones 1548 – 1555, č. 279.

¹⁷ ŠA TT, MGTT, RC, III-13: Sumptus ad municiones 1548 – 1555, č. 109.

¹⁸ ŠA TT, MGTT, RC III/8, s. 51.

¹⁹ ŠA TT, MGTT, RC III/8, s. 33.

²⁰ ŠA TT, MGTT, RC, III-13: Sumptus ad municiones 1548 – 1555, č. 178.

²¹ ŠA TT, MGTT, RC, III-13: Sumptus ad municiones 1548 – 1555, č. 318 a 323.

²² DUDÁŠ, Branislav, *Archívne údaje a charakter objektu*. In: KAZIMÍR, Milan – STANÍK, Ivan: *Horná brána mestského opevnenia v Trnave*, nepublikovaná nálezová správa, KPU Trnava, 1995, s. 4 – 8.

²³ MKT (1392/1394 – 1530), č. 364: „Item dedia Lb denariosc dem torhütter pey Grulpuchler tor“, č. 390: „Item dedi dedi 1/2 libre denariorum dem torhütter pey Grulpuchler tor“, č. 405: „Item dedi dem torhütter pey Grulpuchler tor 1/2 libre denariorum“, č. 416: „Item dedi 1/2 libre denariorum Grulpuchler tor“.

²⁴ ŠA TT, MGTT, RC III/15, s. 99.

²⁵ ŠA TT, MGTT, RC III/3, s. 34: „Benedicto portario pro laboribus suis piscando“.

²⁶ Ref.9, s. 42 – 44.

²⁷ V literatúre existuje aj názor, že nemecký názov brány Malczor Tor, ako ho poznáme zo stredovekých písomností mesta, treba prekladať ako „Sladovnícka brána“. ROHÁČ, Juraj: *Stredoveká Trnava*. In: ŠIMONČIČ, Jozef – WATZKA, Jozef (ed.): *Dejiny Trnavy*, Bratislava : Vydavateľstvo Obzor, 1988, s.37.

Najnovšie tiež: TIBENSKÝ, Martin: Organizácia obrany mesta Trnava v stredoveku. In: ŽUFFOVÁ, Jaroslava (ed.): *Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 13*. Trnava: Krajský pamiatkový úrad 2010, s. 53. V stredovekej topografii mesta tu však nikde nie je doložená sladovnía, prípadne pivovar. Pozri: RÁBIK, Vladimír: *Topografia mesta Trnava v stredoveku*. In:

ŽUFFOVÁ, Jaroslava (ed.): *Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 10*. Trnava: Krajský pamiatkový úrad, 2007, s. 7 – 1.

²⁸ MKT (1392/1393 – 1530), č. 130, 131, 365, 404, 415, 426, 536, 559, 404, 415, 426, 536.

²⁹ MKT (1392/1393 – 1530), č. 365; č. 130 (Item pro reformatione pontis iuxta portam Malczor).

³⁰ CDSI II, s. 102 – 103, č. 151+++. Listina sa však považuje za neskoršie falzum. MAREK, Miloš: *Cudzie etniká na stredovekom Slovensku*. Martin: Matica slovenská, 2006, s. 123 – 124.

³¹ RÁBIK, Vladimír: Trnava. In: ŠTEFÁNIK, Martin – LUKAČKA, Ján a kol.: *Lexikón stredovekých miest na Slovensku*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2010, ISBN 978 – 80 – 89396, s. 523 – 551.

³² SLIVKA, Michal: Funkcia cirkevných inštitúcií pri urbanizácii Trnavy. In: ŠIMONČIČ, Jozef a kol.: *Trnava 1988*. Bratislava: Obzor, 1991, s. 22 – 24.

³³ ZsO XI, s. 537– 540, č. 1348.

³⁴ ŠA TT, MGTT, RC III/3, s. 24. Podľa doterajšej literatúry išlo o odkaz na požiar mesta až z roku 1567.

³⁵ STANÍK, Ivan: Architektonický výskum Lovčickej brány mestského opevnenia v Trnave v južnom krídle (veža č. 40). Krajské stredisko štátnej pamiatkovej starostlivosti Bratislava, 1983. Nepublikovaná nálezová správa je archivovaná na Krajskom pamiatkovom úrade v Trnave.

³⁶ V čase prípravy tohto článku nebola autorom dostupná žiadna fotografická ani kresebná dokumentácia spomínaných profilov výkopu.

³⁷ STANÍK, Ivan – Urminský, Jozef: *Mestská pamiatková rezervácia Trnava – záchranné výskumy vo výkopoch inžinierskych sietí v roku 1999*. In: ŽUFFOVÁ, Jaroslava (ed.): *Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 3*. Trnava: Krajský pamiatkový úrad, 2000, s. 35 – 37.

³⁸ MATEJKA, Miroslav – HRNČIARIK, Erik: Dolná brána mestského opevnenia Trnavy. In: ŽUFFOVÁ, Jaroslava (ed.): *Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 21*. Trnava: Krajský pamiatkový úrad 2018, s. 20.

³⁹ Ref.10, s. 2.

⁴⁰ Prvý archívny výskum sa realizoval v r.1995, pozri: DUDÁŠ, Branislav: *Archívne údaje a charakter objektu*. In: KAZIMÍR, Milan – STANÍK, Ivan: *Horná brána mestského opevnenia v Trnave*, 1995. Nepublikovaná nálezová správa je archivovaná na Krajskom pamiatkovom úrade.

⁴¹ STANÍK, Ivan: Pôvodný zámer výstavby stredovekého opevnenia Trnavy a jeho postupná realizácia. In: ŽUFFOVÁ, Jaroslava (ed.): *Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 12*. Trnava: Krajský pamiatkový úrad, 2009, s. 23.

Das Obere und das Malschenitzer Stadttor in der Tyrnauer Stadtbefestigung

In der zweiten Hälfte des Jahres 2023 und am Anfang des Jahres 2024 nahmen Mitarbeiter des Instituts für Klassische Archäologie der Tyrnauer Universität in Tyrnau (Trnava) an zwei archäologischen Untersuchungen in der Stadt Tyrnau (Trnava) teil, bei denen sie die Überreste des Oberen Tors und des Malschenitzer Tors, welches nach dem nahegelegenen Dorf

Malschenitz (Malženice) benannt ist, vor Ort dokumentierten. Die Lokalitäten beider Türme wurden erstmals in den 1990er-Jahren erforscht, infolge dessen eine Vorstellung von ihrem Standort möglich war. Ihre Grundrisse wurden jedoch ausschließlich auf der Grundlage ikonografischer und archivalischer Quellen erstellt. Anhand der beiden Untersuchungen in den Jahren 2023 und 2024 können nun ihre Grundrisse und ihre Lage im Gelände genauer bestimmt werden. Zusätzliche

Archivrecherchen ergänzten das vorhandene Wissen um neue Erkenntnisse über Bautätigkeiten, welche mit den identifizierten Umbauarbeiten im Mittelalter in Verbindung gesetzt werden konnten. Beide archäologischen Untersuchungen bestätigten, dass im Falle einer späteren Präsentation der beiden Torüberreste für die Öffentlichkeit noch eine umfangreiche archäologische Untersuchung erforderlich ist, um offene Fragen zu ihrer baulich-historischen Entwicklung zu klären.

Abbildungsbeschriftungen

Abb. 1a. Das Obere Tor (1) und das Malschenitzer Tor (2) auf einem Kupferschnitt aus der Jahre 1733; Quelle: Archiv der Autoren.

Abb. 1b. Das Obere Tor (1) und das Malschenitzer Tor (2) auf einer Vedute von Josef Jäger aus den Jahren 1740–1742, Quelle: Archiv der Autoren.

Abb. 2. Vermessung des Oberen Tores aus dem Jahr 1819 von Anton Grün. Fotokopie des im Staatlichen Archiv Tyrnau (Trnava) befindlichen Originals.

Abb. 3a. Eine ansatzweise Rekonstruktion der Bauentwicklung des Oberen Tores im Mittelalter, Quelle: Milan KAZIMÍR – Ivan STANIČ: *Horná brána mestského opevnenia v Trnave, nepublikovaná nálezová správa* [Das Obere Tor der Stadtbefestigung in Tyrnau, unveröffent-

lichter Befundbericht], 1995. Der Bericht wird im Archiv des Bezirksdenkmalamtes Tyrnau (Trnava) aufbewahrt.

Abb. 3b. Eine ansatzweise Rekonstruktion der baulichen Entwicklung des Oberen Tores im Mittelalter und in der Renaissance, Quelle: ebd. wie bei Abb. 3a.

Abb. 4. Geophysikalische Vermessung der Štefánik-Straße mit eingetragenen Sondierungsgrabungen von 2023, Autor: Erik Hrnčiarik.

Abb. 5. Geodätische Verortung der archäologischen Forschung von 2023, Autor: Erik Hrnčiarik.

Abb. 6a. Archäologische Sondierungsgrabung mit angezeichnetem Negativ nach dem entfernten Mauerwerk der nordöstlichen Ecke des Turms, Autor: Erik Hrnčiarik.

Abb. 6b. Archäologische Sondierungs-

grabung mit angezeichnetem Negativ nach dem entfernten Mauerwerk der südöstlichen Ecke des Turms: Autor E. Hrnčiarik.

Abb. 6c. Archäologische Sondierungsgrabung mit erhaltenem Mauerwerk des Vortors, Autor: Erik Hrnčiarik

Abb. 7. Entdeckung des Steinmauerwerks des Fundaments des Malschenitzer Tors von 2024, Autor: Erik Hrnčiarik.

Abb. 8. Fotogrammetrische Verortung des Grundmauerwerks des Malschenitzer Tors, Autoren: Erik Hrnčiarik und Miroslava Daňová.

Abb. 9. Grundriss des Malschenitzer Tors aus dem Jahr 1999 von den Autoren Ivan Staník und Jozef Urminský. Die gelbe Linie kennzeichnet hier die Rekonstruktion des Grundrisses der Turmfundamente gemäß dem Befund aus dem Jahr 2024, Autor: Erik Hrnčiarik.

Nálezy zvyškov farebnosti na kamenných článkoch priečelia Baziliky sv. Mikuláša v Trnave

Daniela Zacharová

Farský Kostol sv. Mikuláša je situovaný v blízkosti mestského opevnenia, na najvyššom bode pri východnom okraji historického jadra mesta. Aj po novovekých úpravách si kostol zachoval ako určujúci stredoveký výraz vyjadrený bazilikálnym trojlodím s polygonálnym záverom a mohutným priečelím s dominujúcou dvojicou veží. Nad trojpodlažnou kvadratickou podstavou veží vystupujú dvojpodlažné oktogóny zasadené atypickými helmami. (obr.1)

V súvislosti s prebiehajúcou obnovou fasád veží a medzivežovej fasády bol zároveň so stavebnými prácami realizovaný architektonicko-historický výskum murív.¹ Nadväzoval na prvé výskumné práce z rokov 2004 – 2006, vykonané na murivách dostupných v podkrovných priestoroch celého kostola, ako aj na murivách interiéru a exteriéru lokálne obnažených od omietok v súvislosti so sanačnými zásahmi. Na základe vtedajších zistení bol identifikovaný základný vývojový rámec celej architektúry nasledovne: založenie severnej veže s vybudovaním jej prízemí po roku 1325, vztýčenie presbytéria v 60. rokoch 14. stor., stavba hlavnej a bočných lodí s následným budovaním priečelia (južná veža, medzivežie) 2. polovica 14. stor., a na záver zaklenutie interiéru v 1. tretine 15. stor. Výstavba posledného podlažia severnej veže sa kládla až do novoveku.²

Založením severnej veže na západe a výstavbou presbytéria na východe bol vymedzený rozsah nového, gotického kostola. Predpokladáme, že daný rozsah a alogická postupnosť vo výstavbe boli determinované existenciou a využívaním staršieho, románskeho kostola; inými slovami – pravdepodobne menšiu sakrálnu stavbu postupne pohltila etapovito realizovaná novostavba. Zvyšky základov románskeho predchodcu tak zrejme možno hľadať v rozsahu interiéru gotickej baziliky.³ Neočakávaným zistením výskumných sezón 2004 – 2006 bol nález gotického hlavného portálu. Po oboch stranách novovekého hlavného portálu zo začiatku 17. stor. boli sondážou zachytené profilované prúty gotického kamenného ústupkového ostenia.⁴ (obr.2)

Pri realizácii ranobarokového portálu teda nedošlo ku komplexnému odstráneniu gotického predchodcu. Súčasťou nového portálu zjednodušene povedané, opreli a primurovali k rozovretým gotickým špaletám. Návrh novej kamennej architektúry rozmerovo nadimenzovali tak, aby minimalizovali stavebné práce. Výraznejšie zásahy boli vykonané hlavne v ploche tympanónu, profilovaných stojok sa dotkli v oveľa menšej miere. Nemenej dôležitou skutočnosťou ako prítomnosť pôvodného portálu bol nález jeho polychrómie. Zachytená bola viacfarebná rozmaľba, zvýrazňujúca tektoniku ústupkovej profilácie obruby, v rámci ktorej má každý prút a vpadlina iný

náter (zachytená bola červená, okrová, biela a sivá farba).⁵ (obr.3)

Vložený ranobarokový portál zakonzervoval autentický stav, dokladajúci historickú prax povrchovej úpravy kamenných článkov formou výtvorne koncipovaných farebných náterov, ktorá bola uplatnená aj v nasledujúcich slohových obdobiach. Predstavy o gotike ako slohu typickým obnaženým kameňom sú až produktom romantizujúceho purizmu 19. storočia. Polychrómovaný hlavný gotický portál trnavského farského kostola predstavuje ojedinelý nález s natoľko výraznou výpovednou hodnotou, že bola pamiatkarmi schválená jeho čiastočná prezentácia formou analytickej sondy.

Obr. 1. Bazilika sv. Mikuláša, pohľad od juhozápadu.

Obr. 2. Západná fasáda Baziliky sv. Mikuláša s nálezom gotického portálu.

Aktuálna obnova, prebiehajúca na farskom kostole od roku 2023, umožnila detailnejší pohľad práve na najkomplikovanejšiu architektonickú časť objektu – na jeho priečelie. Tvorí ho mohutný trojosový hranol pozostávajúci z dvojice trojpodlažných veží, spojených uprostred

s chórovým medzivežím. Z hranola vyrastajú samostatné osemboké dvojpodlažné veže. Hoci sa blok javí ako kompaktná, symetricky riešená hmota, pri vzájomnom porovnávaní južnej a severnej polovice sú zjavné odlišnosti, napr. v rozsahu hranolovej podstavy mierne predsade-

nie južnej veže, výškový rozdiel a odsadenie v korunnej rímse nad hranolovou podstavou, a tiež tvaroslovné zmeny okien naprieč podlažiami, či proporčné aj výrazové rozdiely oboch oktogónov.

Počas poslednej obnovy kostola zo začiatku 80. rokov 20. storočia

Obr. 3. Detail odkrytej časti gotického portálu s pôvodnou červenou, žltou a sivomodrou polychrómiou.

došlo k úplnému nahradeniu historických omietok cementovými, ktoré bolo potrebné pri súčasnej obnove odstrániť a nahradiť materiálom vhodnejším povrchom. Celoplošný odkryv murív poskytol vzácnu príležitosť zdokumentovať nálezové situácie v kontexte celého priečelia. Základným cieľom bolo overiť predpoklady vyslovené výskumom v roku 2006, spresniť etapovitú výstavbu priečelia a pokúsiť sa o rámcové časové zaradenie jeho stavebných etáp.

Aktuálny výskum v zásade potvrdil poznatky o vývoji priečelia z výskumu konaného v roku 2006, podľa ktorého výstavba hranolovej časti prebiehala v samostatných zvislých blokoch, t. j. severná a južná veža vznikali zvlášť a až následne došlo k ich spojeniu do monobloku. Novým zistením aktuálneho výskumu je skutočnosť, že horná polygonálna časť severnej veže nepochádza, ako sa predpokladalo až z novoveku, ale je stredoveká, dokonca staršia ako južný polygón. Vznikla spolu s prepojením s medzivežovou fasádou. Pri datovaní etáp vzniku veží sme v aktuálnom výskume potvrdili datovanie z roku 2006,⁶ čím sa zároveň potvrdilo aj široké časové rozpätie vzniku priečelia, a to od obdobia uplatnenia škárovej technológie povrchovej úpravy stien na severnej

Obr. 4. Korunná rímsa južnej strany západnej fasády baziliky so zvyškami pôvodnej polychrómie.

Obr. 5. Severná fasáda severnej veže, spodná strieška východného oporného piliera so zvyškom červeného náteru v podhlade.

Obr. 6. Severná fasáda severnej veže, okenný otvor v 2.NP; fragment červeného náteru na východnej špalete vonkajšej niky gotického okna.

veži (niekedy po roku 1325) až po 1.tretinu 15.stor.

Veľkou dilemou bola v roku 2006 otázka pôvodu chrličov južnej veže. Pre ich pomerne atypický, geometrizujúco jednoduchý tvar nebolo jasné, či ide o pôvodné stredoveké riešenie, alebo novodobý dekoratívny dodatok zo začiatku 20.stor. – z obdobia kedy vznikli v lodi a svätyni chrámu neogotické maľby.

V aktuálnom výskume, kedy sme sa už mohli dostať prostredníctvom lešenia priamo ku chrličom sa potvrdilo, že tvoria integrálnu súčasť dekoratívneho kamenárskeho riešenia najvyššieho podlažia južnej veže, bez znakov druhotného vsadenia do stredovekého muriva. Súčasnosť chrličov s kamenným obložením hornej časti oktogónu potvrdzuje aj ich zhodná primárna farebnosť v podobe sivého vápenného náteru na bielom podkladovom nátere. Navyše sa ukázalo, že ide o pôvodné funkčné odtokové žľaby s otvormi podnes siahajúcimi do hĺbky muriva, ktoré pôvodne museli odvádzať vodu spoza predpokladaného atikového nadstavca gotickej strechy. Funkčný systém odvodu vody zanikol spolu

s pôvodným gotickým zastrešením v období renesancie, keď v roku 1570 vznikla jestvujúca helmicová strecha.⁷ Gotická atika, ktorú pri výmene strechy nahradilo plné tehlové murivo, mohla byť riešená kružbovou formou. V tehlovom murive, nahrádzajúcom pôvodnú atiku, sú totiž druhotne (ako stavebný materiál) použité rôzne tvarované profilované kamenné prvky. Prvky sú riešené ako pohľadové zo všetkých strán, čo poukazuje na ich pôvodné použitie v kružbe (atiky). Dôležitým zistením aktuálneho výskumu je aj prítomnosť povrchovej úpravy jedného z týchto sekundárne použitých stredovekých článkov – vápenný náter so sivým pigmentom.

Na základe nálezov farebnej úpravy zistenej na architektonických článkoch hornej časti južnej veže boli následne podrobne preverené všetky kamenárske fasádne prvky priečelia s ohľadom na prítomnosť polychrómie.

O čo menej predpokladanými, o to viac nečakanými boli torzálné nálezy polychrómie na kamenných prvkoch v rozsahu celého priečelia. Zvyšky náterov sú najvýraznejšie zachované na profilácii korunnej rímsy nad hranolovým blokom. Pomerne dobre čitateľné sú tiež na podhladoch kordónových ríms osembokej severnej veže, na podhladoch profilovaných striešok oporných pilierov a na všetkých typov článkov kamenárskej výzdoby najvyššieho podlažia južnej veže. Pri detailnej prehliadke boli ďalej doložené fragmenty pigmentov aj na kamenných vonkajších nikách a kružbách okenných otvorov.

Identifikované boli tri hlavné stratigrafické vrstvy, novodobá, novoveká a stredoveká.

Najvrchnejšiu (novodobú) vrstvu tvorí náter bledoružovej farby (aktuálna farebnosť je zrejme dôsledkom vyplavenia červených pigmentov). Vzhľadom na charakter poškodení, zásahov a vysprávok, ktoré sú týmto náterom prekryté je zrejme, že ide o pomerne mladú vrstvu, pravdepodobne z bližšie neurčeného obdobia 19. až začiatku 20. stor. Staršiu fázu z obdobia novoveku predstavuje sivý náter. Objavuje sa na všetkých prvkoch, vrátane hlavného ranobarokového portálu. Ide teda o jednotiacu koncepcnú úpravu z obdobia stavebných úprav objektu v 1. pol. 17. stor., kedy okrem osadenia nového

Obr. 7. Fragmenty sivej farebnosti na bočnej stene chrliča.

hlavného portálu došlo k rozšíreniu trojlodia o bočné kaplnky a k zväčšeniu sakristie.⁸ Primárnu stredovekú vrstvu charakterizuje trojica farieb, pričom na celom priečelí sa vyskytuje terakotovo-červená, na južnej veži je lokálne prítomná popri červenej aj sivá a okrajovo je zastúpená tiež žltá farba.

Základnou farbou priečelia je terakotovo-červená. S výnimkou zvonového podlažia južnej veže bola zachytená prakticky na všetkých typoch kamenných prvkov oboch veží a medzivežovej fasády – na korunnej rímse, na kordónových rímsach osembokej severnej veže, na strieškach oporných pilierov, na špaletách a záklenkoch vonkajších okenných nik a na kružbách. (obr.4 – 6)

Jedine v rozsahu zvonového podlažia južnej veže sa na prvkoch kamenárskej výzdoby uplatňuje ako primárny nie červený ale sivý náter, a to v celom rozsahu podlažia, t.j. na oboch rímsach, nárožných lizénach

vrátane chrličov, ako aj na kamenných článkoch ozvučných okien. (obr.7 – 8)

Žltý náter je doložený na korunnej rímse hranolovej hmoty priečelia. Tu je prítomný v lineárnej dvojkombinácii s červeným náterom, kde sa farby – obdobne ako v prípade hlavného portálu – striedajú po jednotlivých oblúnoch rímsovej profilácie. V ojedinelom fragmente bola evidovaná žltá farba na severnej polovici striešky západného štítu. Prítomnosť zvyškov žltého náteru sa predbežne javí aj na korunnej rímse hlavnej lode, ktorá však v tejto etape prác nebola priamo fyzicky dostupná. Do budúca bude preto potrebné toto pozorovanie potvrdiť po sprístupnení rímsy a tiež okien lode.

Analógiu k dvojfarebnému riešeniu korunnej rímsy priečelia trnavskej baziliky nachádzame v prípade farského Kostola sv. Alžbety vo Zvolene z poslednej štvrtiny 14. stor. V podkroví Kaplnky Sedembolestnej

Obr. 8. Fragmenty sivej farebnosti na ploche mníškovej dekorácie pod chrličom.

Obr. 9. Zvolen, farský Kostol sv. Alžbety, úsek polychrómovanej gotickej korunnej rímsy na južnej fasáde svätyne, vtiahnutý do podkrovia po prístavbe Kaplnky Sedembolestnej Panny Márie zo 17.stor.

Panne Márie, pristavanej ku kostolnej lodi v roku 1673,⁹ je v kontakte s východnou štítovou stenou lode do podkrovia vtiahnutý aj krátky úsek korunnej rímsy svätyne so zachovanou červeno-žltou rozmaľbou. Na rozdiel od trnavského lineárneho „pásového“ riešenia, ktoré umožňuje profilácia rímsy, vo Zvolene ide o prelínanie farieb na spôsob efektu mramorovania.¹⁰(**obr.9**)

Kontinuita stáročnej praxe natierania kamenných článkov architektúry bola potlačená v období 19.stor. a tento trend pretrval aj v odborných kruhoch hlboko do konca 20.stor. Téma skúmania povrchovej úpravy kamenných stavebných článkov sa aktuálne začína venovať väčšia pozornosť a na základe nových nálezov pozvoľne pribúdajú rekonštrukčné prístupy k polychrómiu kameňa.

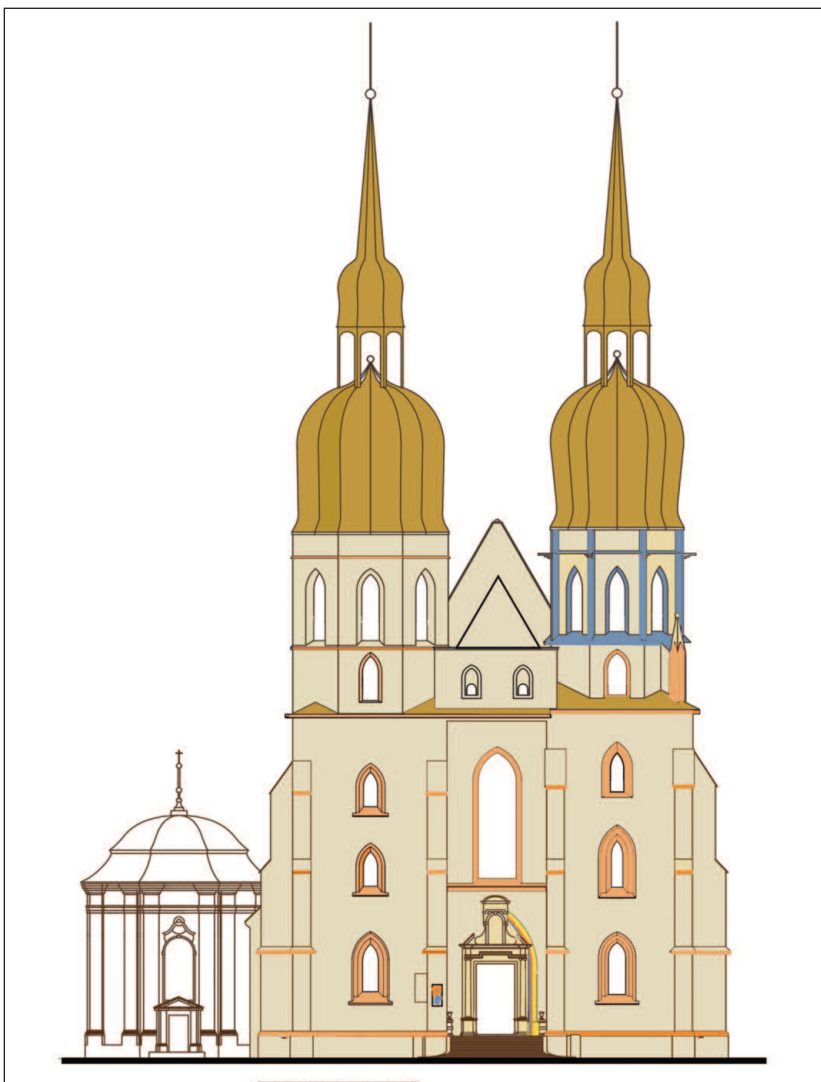
Pokiaľ ide o realizáciu obnovy s plnou rekonštrukciou stredovekej farebnosti, výpovedným príkladom je farský Kostol Nanebovzatia Panny Márie v Banskej Bystrici. Obnovou je prezentovaný výraz jeho neskorogotickej prestavby z 2.polovice 15.stor. s červeným náterom vonkajších ník okenných otvorov a kružieb, tiež ríms a nárožných kvádrov. Drobnú parciálnu realizáciu v rámci trnavského regiónu predstavuje farebná obnova gotického okna na apside rotundy Všetkých svätých v Dechticiach.¹¹ Z neďalekého zahraničia možno spomenúť napríklad obnovu fasád farského Kostola Nanebovzatia Panny Márie s farebnou prezentáciou kamenných gotických prvkov v rakúskej obci Spital am Semmering.(**obr.10**)

V prípade trnavského farského kostola žiaľ neodbornou obnovou fasád v 80.rokoch 20.stor. došlo k zániku historických omietok a preto vzájomný vzťah polychrómie kamenných článkov a omietaných plôch nie je možné zistiť.

Veľký rozsah nálezov primárnej polychrómie na takmer všetkých typoch stredovekých kamenných prvkov priečelia Kostola sv. Mikuláša v Trnave¹² však dáva priestor na rekonštrukciu ich uceleného stredovekého farebného výrazu.(**obr.11**)

Obr. 10. Rakúsko, Spital am Semmering, farský Kostol Nanebovzatia Panny Márie, fasády s farebnou prezentáciou kamenných gotických prvkov, foto: J. Žuffová.

Obr. 11. Náznaková rekonštrukcia stredovekej farebnosti kamenných prvkov na západnej fasáde kostola, autor: J. Žuffová.

Obrazové prílohy: autorka, pokiaľ nie je uvedené inak.

Poznámky

¹Terénny architektonicko-historický výskum fasád veží a medzivežovej fasády vykonal Jaroslava Žuffová a Daniela Zacharová v rokoch 2023 a 2024. Z jeho výsledkov čerpá tento príspevok. Výskumná správa zatiaľ nebola spracovaná. Po skončení architektonicko-historického výskumu prebehol reštaurátorský výskum pod vedením Tomáša Kucmana, ktorý k danej téme nepriniesol nové informácie.

²ŽUFFOVÁ, Jaroslava a kol.: Kostol sv. Mikuláša v Trnave, architektonicko-historický a umelecko-historický výskum, 1. etapa, 2005. Dokumentácia je uložená v archíve Krajského pamiatkového úradu Trnava, inv. č. T 658.; ŽUFFOVÁ, Jaroslava a kol.: Kostol sv. Mikuláša v Trnave, architektonicko-historický a umelecko-historický výskum, 2. etapa, 2006. Dokumentácia je uložená v archíve Krajského pamiatkového úradu Trnava, inv. č. T 659.

³Z románskeho predchodcu kostola, písomne zmieňovaného k roku 1211, sa zatiaľ podarilo v teréne doložiť len fragment – základ kvadratického kubusu, interpretovaného ako pozostatok veže. ŽUFFOVÁ, Jaroslava: K najstarším sakrálnym stavbám Trnavy. In: *Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja* 13, 2010, s. 15 – 18.

nym stavbám Trnavy. In: *Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja* 13, 2010, s. 15 – 18.

⁴Časti gotického hlavného portálu odkryl reštaurátorský výskum realizovaný Tomášom Kucmanom v r. 2005.

⁵Farebná rozmaľba bola zachytená tiež na uzávere obruby južného bočného portálu. Odbornú sondáž realizoval reštaurátor Tomáš Kucman v roku 2005.

⁶Pri datovaní stavebných etáp veží a medzivežovej fasády vychádzal architektonicko-historický výskum v roku 2006 z časového zaradenia kamenných článkov priečelia, ktoré určil Š. Oriško. ORIŠKO, Štefan: Inventarizačný súpis gotických kružieb v rozsahu celého kostola a ďalších gotických prvkov na vežiach. In: *Ref. 2., ŽUFFOVÁ a kol., 2. etapa*, 2006; pozri aj: ORIŠKO, Štefan: K problematike výskumu stavebnej plastiky Kostola sv. Mikuláša v Trnave. In: *Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja* 9, Trnava: Krajský pamiatkový úrad, 2006, s. 17 – 26.

⁷ZACHAROVÁ, Daniela: Krovy Baziliky sv. Mikuláša v Trnave. In: *Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja* 15, 2012, s. 11 – 18.

⁸Ref. 2., ŽUFFOVÁ a kol., 1. etapa, 2005.

⁹BELJAK, Ján – MALČEK, Róbert: Archeologický výskum pri Kostole Sv. Alž-

bety vo Zvolene. In: *ACTA HISTORICA NEOSOLIENSIA* 15, Katedra histórie Filozofickej fakulty Univerzity Mateja Béla, Banská Bystrica, 2012, s. 135 – 154; tiež ŠIMKOVIČ, Michal: Kostol sv. Mikuláša, Kostol sv. Alžbety, karnier a špitál, radnica. In: *Zvolen 1243 – 2013, publikácia vydaná pri príležitosti 770. výročia obnovenia mestských výsad mestu Zvolen*, Mesto Zvolen, 2013, s. 103 – 110.

¹⁰S tematikou farebných úprav kamenných článkov súvisí aj gotické okno južnej steny lode (dostupné v podkroví kaplnky), zrušené zrejme v 16. stor. v súvislosti so zaklenutím lode. Na vonkajšej rozovretej nike aj jednoduchej mníškovskej kružbe sú zachované zvyšky žltá-ochrového vápenného náteru.

¹¹KOREŇ, Peter – KUCMAN, Tomáš: *Reštaurátorský výskum interiérových a exteriérových povrchov a Návrh na reštaurovanie lode a svätyne Národnej kultúrnej pamiatky Kostol Všetkých svätých v Dechticiach*, 2013. Správa je archivovaná na Krajskom pamiatkovom úrade v Trnave.

¹²Farebnosť nebola doložená iba na nárožných kvádroch, kde stopy po polychrómií zrejme zanikli v dôsledku poveternostných vplyvov.

Funde von Resten der Farbgebung an den Steinelementen der Fassade der St.-Nikolaus-Basilika zu Tyrnau (Trnava)

Im Rahmen der laufenden Erneuerung der Türme und der Fassade des Hauptschiffs der St.-Nikolaus-Basilika wurden architekturhistorische Untersuchungen am vollflächig freigelegten Mauerwerk durchgeführt. Da der historische Putz im Laufe des 20. Jahrhunderts vollflächig entfernt wurde, konzentrierte sich die Erforschung auf die Identifizierung und Auswertung der Mauerwerkteile mit dem Ziel, die Entwicklungsabschnitte der zu untersuchenden Teile zu bestimmen. Die Untersuchungen an den Fassaden knüpften

an frühere Untersuchungen des Giebelgeschosses und der zugänglichen Räume des Kircheninneren an. Angesichts des völligen Fehlens stilistischer Putze war die große Überraschung der aktuellen Forschung die Entdeckung von Fragmenten farbiger Anstriche, die in unterschiedlichem Erhaltungsgrad auf einzelnen Steinelementen der Fassaden vorhanden waren. Wir haben eingehend sämtliche Steinmetzelemente untersucht, d.h. Kronen- und Kordongesimse, Strebepfeilerabdachungen, Fensterlaibungen mit Maßwerken, Fialen sowie die Steinmetzarmierung der Mauerecken des obersten Geschosses des Südturms einschließlich der Wasserspeier. Es stellte sich heraus, dass Farbreste von praktisch

allen Elementen bzw. von Vertretern aller Typen von Steinmetzelementen vorhanden sind. Funde dieser Art bestätigen die einstmalige Praxis der Bemalung von Steinelementen in der Architektur, die durch den Purismus des 19. Jahrhunderts unterdrückt wurde (der Purismus förderte freiliegenden Stein, Sichtstein). Das Ausmaß der Funde erlaubt, eine grundsätzliche Meinung über die ursprüngliche Farbgebung der Steinelemente der Basilikafassaden zu erarbeiten. Dies ermöglicht, bei dem Entwurf einer Erneuerung der Steinelemente eine ange deutete Rekonstruktion ihrer mittelalterlichen Farbgebung in Betracht zu ziehen.

Abbildungsbeschriftungen

Abb. 1. Die Westfassade der St.-Nikolaus-Basilika mit den aufgedeckten Resten eines gotischen Portals.

Abb. 2. Detail eines freigelegten Teils des gotischen Portals mit der ursprünglichen Polychromie in Rot, Gelb und Graublau.

Abb. 3. Das Kronengesims der Südseite der Westfassade der Basilika mit Resten der ursprünglichen Polychromie.

Abb. 4. Die Nordfassade des Nordturms, untere Abdachung des östlichen Strebepfeilers mit Resten eines roten Farbanstrichs in Untersicht.

Abb. 5. Die Nordfassade des Nordturms, Fensteröffnung im 2. OG; Fragment eines roten Farbanstrichs an der östlichen Laibung der äußeren Nische des gotischen Fensters.

Abb. 6. Die Südwestecke des Südturms mit Steinelementen auf der Ebene über den Schallfenstern; profiliertes Gesims, Wasserspeier und Ecklisene mit Resten graublauer Anstriche.

Abb. 7. Fragmente grauer Farbgebung an der Seitenwand des Wasserspeiers.

Abb. 8. Fragmente grauer Farbgebung auf der Fläche der Nonnenkopfddekoration unter dem

Wasserspeier.

Abb. 9. St.-Elisabeth-Pfarrkirche in Altsohl (Zvolen), ein Abschnitt des polychromen gotischen Kronengesimses an der Südfassade des Heiligtums, ins Dachgeschoss gezogen nach dem Anbau der Sieben-Schmerzen-Mariens-Kapelle aus dem 17. Jahrhundert.

Abb. 10. Mariä-Himmelfahrt-Pfarrkirche in Spital am Semmering in Österreich, Fassaden mit farbenfroher Präsentation steinerne gotischer Elemente.

Abb. 11. Ange deutete Rekonstruktion der mittelalterlichen Farbgebung der Steinelemente an der Westfassade der Kirche, Autorin: Jaroslava Žuffová.

Príprava komplexnej obnovy kostola v roku 2006 vyvolala sériu hĺbkových výskumov, ktorých cieľom bolo osvetliť neznáme stavebné dejiny a umelecko-historický vývoj pamiatky, ako aj vyhotoviť návrh na obnovu a reštaurovanie jej jednotlivých častí. V tejto štúdii prezentujeme výsledky všetkých doterajších výskumov a prebiehajúcej obnovy. Už v roku 2006 sa počas stavebných prác na odvodnení základov v exteriéri uskutočnil archeologický výskum vedený Michalom Takácsom a Jozefom Urminským a v nadväznosti naň Martin Bóna zrealizoval v roku 2007 architektonicko-historický a umelecko-historický výskum fasád a Miroslav Klobučník archívny výskum k dejinám kostola. Od roku 2011 sa v súvislosti s reštaurovaním fasád uskutočnil ich reštaurátorský výskum (Tomáš Molnár a Peter Hrachovský) a v roku 2014 sa rozšíril aj do interiéru, kde v roku 2018 pokračoval spoločne s Petrom Záhorom plošným odkryvom nájdených fresiek. O dva roky neskôr sa v interiéri kostola zrealizoval sondážny archeologický výskum pod vedením Ivana Horvátha sprevádzaný geofyzikálnym výskumom Jána Tirpáka, pričom reštaurátorské a archeologické nálezy boli vyhodnotené aj v rámci pokračujúceho architektonicko-historického výskumu v interiéri (Martin Bóna a Miroslav

Matejka). Mojmír Choma súčasne vykonal dendrochronologický výskum drevených konštrukcií a o vyhodnotenie a interpretáciu nájdených fresiek sa pričínili Elena Sabadošová a naposledy Juraj Šedivý. Staršie geodetické zameranie kostola z roku 1983 doplnil v roku 2020 Ivan Málek fotogrametrickým zameraním zachytávajúcim odkryté nálezy v interiéri.

Opis kostola a vývoj názorov na jeho pôvod (Martin Bóna)

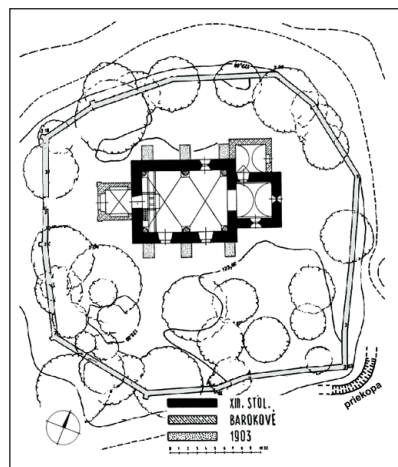
Dodnes funkčný kostol dominuje v juhovýchodnom nezastavanom okraji nížinnej obce. Jeho ohradený areál polygonálneho pôdorysu je vymedzený cintorínovým tehlovým múrom. Sakrálna stavba je orientovaná približne v smere západ – východ a pozostáva z jednolodia s pravouhlým presbytériom, zo sakristie prístavanej od východu a z dominantnej hranolovej veže (zakončenej murovanou helmicou), ktorá je situovaná v osi západnej fasády lode. Obdĺžniková loď je zaklenutá valenou klenbou opierajúcou sa o prístenné piliere a smerom do presbytéria sa otvára polkruhovo zaklenutým vífazným oblúkom. Fasády kostola boli pred výskumom prekryté novodobými hladenými omietkami. Na veži boli členené nárožnými lizénami a okennými šambránami; fasády lode okrem okien členili aj novodobé oporné piliere. (obr. 1 – 3)

V staršej pamiatkovej spisbe nebola pôvodu kostola venovaná bližšia pozornosť. Miléniová župná monografia len konštatovala, že je „*veľmi starou, zaujímavou stavbou a polmesiacom opatrený kríž pripomína turecké panstvo*“.¹ Práve prítomnosť polmesiacu na kríži viedla niektorých autorov k domnienke o nejakej súvislosti kostola s Turkami, dokonca mladší súpis uhorských pamiatok sa zmienil o tradícii, podľa ktorej bol kedysi tureckou mešitou.²

V 30. rokoch 20. storočia pamiatku zbežne preskúmal český historik umenia Václav Mencl, ktorý ju zaradil do polovice 13. storočia v rozsahu celej lode a presbytéria s valenou klenbou postavených z tehál.³ Rovnaké časové zaradenie pamiatke prisúdil aj Valér Aurel Zavarský⁴ a neskôr autori základného povojnového výskumu pamiatky z roku 1961.⁵ K úplne odlišným záverom ale došiel archeológ Alojz Habovštiak. Vychádzajúc zo zistení vlastného archeologického výskumu z roku 1971 usúdil, že kostol „*pôvodne datovaný do 13. storočia, je až zo 16. storočia, pričom na jeho mieste stál v stredoveku pravdepodobne iný, dnes už neznámy kostol*“.⁶ Na základe tohto záveru, ktorý sa neskôr ukázal ako mylný, sa až do roku 2006 kostolu prisudzoval novoveký pôvod, keďže navonok nevykazoval žiadne stredoveké prvky.

Obr. 1. Pohľad od juhovýchodu na kostol v Malej Mači, foto: M. Bóna, 2007.

Obr. 2. Pôdorysná situácia kostola s opevnením podľa zamerania z roku 1983 s dodatočne vloženým analytickým pôdorysom V. Mencla z roku 1937 a vyznačením priekopy odkrytej J. Urminským v roku 2008.

Obr. 3. Kostol od juhovýchodu na kresbe spred roku 1948, autor: Knobloch Štefan, Kronika obce Malá Mača, Obecný úrad v Malej Mači, 1957.

Kostol v písomných prameňoch (Miroslav Klobučník)

Prvá písomná zmienka o Mači pochádza z roku 1326, keď sa spomína Peter, syn Štefana z Mače.⁷ Od roku 1335 sa spomínajú už dve Mače,⁸ ktoré v roku 1399 nazývajú Dekenešská Máča (Gyékénes Mácséd)⁹ a Békešská Máča (Bekemácséd).¹⁰ Vyslovene prívlastok „Malá“ Mača (Kysmached) sa spomína až v roku 1412.

Prvýkrát sa dozvedáme o farnosti vo Veľkej Mači a filiálke v Malej Mači v roku 1335, kedy figuruje v zozname farností, ktorých kvarty prešli z držby ostrihomského arcibiskupa do majetku ostrihomského kano-

nika.¹¹ Prvá zmienka o kostole so zasvätením sv. Margaréte pochádza až z roku 1399, avšak v súvislosti so susedným Sládkovičovom, na základe čoho bol a aj dodnes je niektorými historikmi spájaný so Sládkovičovom a nie Malou Mačou.¹² Kostol sa totiž nachádzal na hranici chotárov týchto sídlisk, mimo zástavby Malej Mače, ako to vyjadril aj vizitátor v roku 1562 (*ecclesia in agro est constructa*).¹³ To zviedlo viacerých dobových zapisovateľov k mylnej domnienke, že chrám sv. Margaréty patrí Sládkovičovu a nie Malej Mači. (obr.4)

Že išlo o omyl, dokladá písomný doklad z roku 1332 o existujúcom

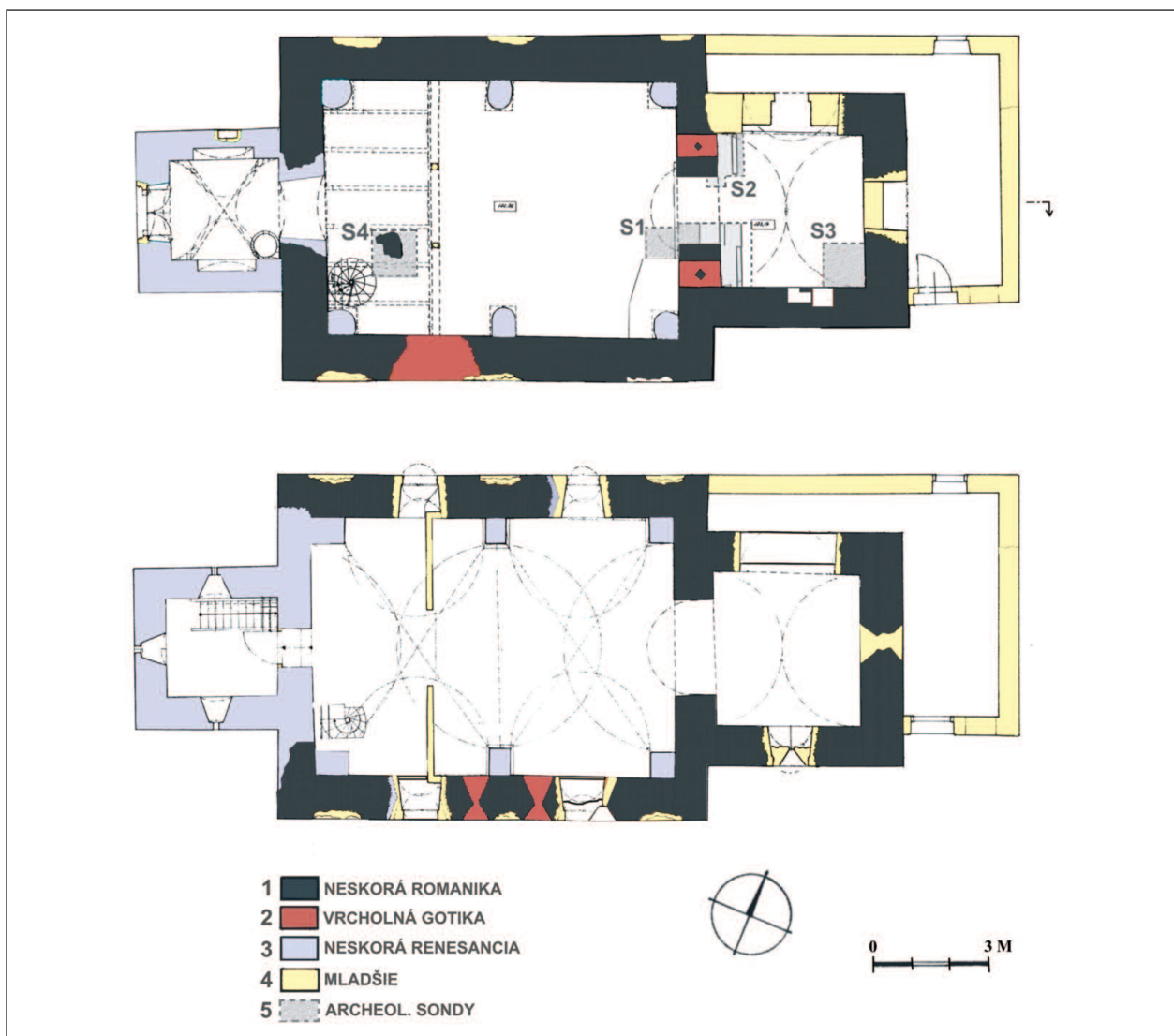
stredovekom kostole v Sládkovičove zasvätenom Panne Márii.¹⁴ Ten stál pravdepodobne na mieste dnešného, ktorý dostavali okolo roku 1690.¹⁵ To, že Kostol sv. Margaréty patril Malej Mači, potvrdzujú okrem vizitácie z roku 1562 aj neskoršie vizitácie z rokov 1634 a 1695, uvádzajúce v sládkovičovskej farnosti Kostol sv. Margaréty identický s dodnes zachovaným kostolom v Malej Mači. V roku 1634 sa totiž spomína, že kvázi-sládkovičovský farský Kostol sv. Margaréty (t. j. malomačiansky kostol) sa nachádzal mimo ľudských obydli na poli, kde ho ohradzoval múr a zároveň, že kedysi bol šľachtický (*olim fuit nobilis*).¹⁶ Tradičiu o šľachtickom pôvode (fundácii) Kostola sv. Margaréty uviedla aj vizitácia z roku 1695,¹⁷ čo spolu s písomne doloženou prítomnosťou šľachticov v Malej Mači v 14. – 16. storočí¹⁸ tiež podporuje naše presvedčenie o potrebe stotožniť Kostol sv. Margaréty uvádzaný v roku 1399 s dnešným kostolom v Malej Mači, ako to dávnejšie uviedol aj Jozef Trochta.¹⁹

Neprehľadnosť v obecných prázach na filiálny Kostol sv. Margaréty bola doriešená v roku 1634, keď sa zrevidovali hranice chotára Sládkovičova a Malej Mače a Kostol sv. Margaréty bol zásluhou slovenského zemana Štefana Baloga, ktorému patrila v tom čase značná časť Malej Mače, jednoznačne prisúdený jeho obci.²⁰ V uvedenom období bol kostol v žalosťnom stave, na mnohých miestach staticky narušený a s vykradnutým inventárom, čo nútilo farára celebrowať omše na miestnom majeri.²¹ Zúbožený stav chrámu bez dverí sa uvádza aj v roku 1695, keď sa v ňom omše ešte neslávili.²² Čoskoro ale došlo k obnove chrámu a v roku 1714 sa už pochovalne spomína ako opravený zásluhou sládkovičovského farára Mikuláša Bedeho.²³

Vizitačné zápisnice 18. storočia nás podrobnejšie oboznamujú so stavebným charakterom kostola a s jeho zariadením. Chrám opisujú ako postavený z pálenej tehly so strechou pokrytou škridlou a vo svätyni uvádzajú klenbu a jedno "rotundové" okno. Z tehál bola postavená aj veža v čele kostola a okolo kostola sa nachádzal cintorín s malou kostnicou, obkolesený múrom.²⁴ K prístavbe sakristie s klenutým interiérom a k nahradeniu staršej šindľovej krytiny keramikou došlo pravde-

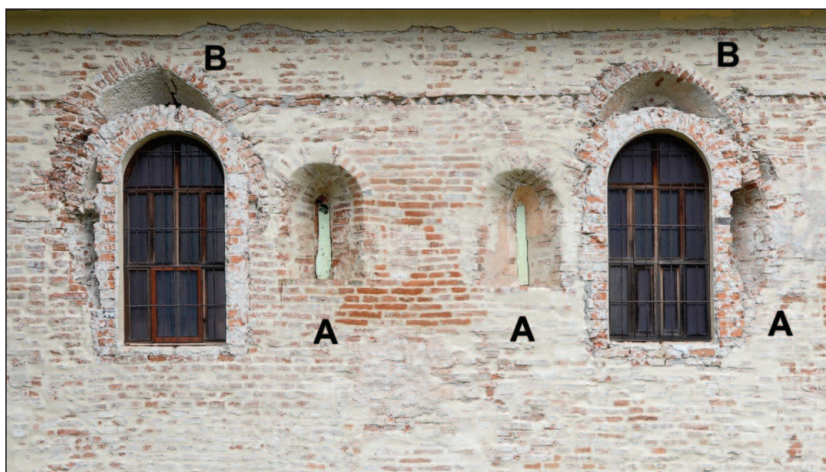
Obr. 4. Poloha kostola na rozhraní katastrov Malej Mače (Kis Madchat) a Sládkovičova (Dioszeg) podľa mapy 1. vojenského mapovania z rokov 1782 – 1784, dostupné na internete: <https://maps.arcanum.com>.

Obr. 5. Pôdorysy kostola v úrovni vstupu a okien s vyznačením analýzy vývoja, autor: M. Bóna, 2020.

Obr. 6. Zvyšky románskej maľovanej výzdoby východnej steny lode, v úrovni dnešného podkrovia, foto: P. Hrachovský, 2014.

Obr. 7. Odkryté a čiastočne obnovené románske okná južnej fasády (A) a zvyšky záklenkov vrcholnogotických okien (B), foto: P. Záhora, 2016.

Obr. 8. Interiér románskeho presbytéria s pôvodnou valenou klenbou a východnou stenou s obnoveným románskym oknom, foto: P. Záhora, 2021.

podobne pri ďalšej obnove datovanej do roku 1727.²⁵ V polovici 18. storočia sa v interiéri stavby už nachádzali tri oltáre, z ktorých na hlavnom bol obraz sv. Margaréty a bočné boli zasvätené

Sedembolestnej Panne Márii a sv. Štefanovi. Okrem toho sa tu nachádzal chór s organom, drevená katedra a krypta.²⁶ K ďalšej obnove chrámu došlo v roku 1880.²⁷

Architektonicko-historický a umelecko-historický vývoj kostola (Martin Bóna)

Už v prvej etape architektonicko-historického výskumu, zameraného v roku 2007 na fasády, sa jednoznačne preukázal neskororománsky pôvod kostola. Bol doložený ucelený stredoveký stav celej dnešnej lode i kvadratického presbytéria,²⁸ čím sa, spolu so závermi archeologického výskumu Jozefa Urminského z roku 2006, definitívne vyvrátil mylný záver Alojza Habovštiaka o novovekom pôvode stojacej stavby.²⁹ (obr.5)

Kostol bol v časti základového i nadzákladového muriva vymurovaný z pálených tehál obsahujúcich plevy (rozmery: 31 – 33 × 14,5 – 15 × 5 – 5,5 cm), kladených zväčša v nepravidelnej a nekvalitnej väzbe. V štruktúre nadzemného muriva hrúbky 100 – 108 cm sa zistila špecifická postupnosť murovania, pozostávajúca z prvotného vytýčenia nároží hranolovými "piliermi" obsahujúcimi v smere obvodových stien väzobné "šmorce", ktorými sa vzápnúť previazali postupne vyťahované obvodové múry. Prítomnosť "pilierov" sa v štruktúre muriva preukázala zvislými cezúrami a počas svojho prieskumu ich zaznamenal aj V. Menci.³⁰

Pôvodná povrchová úprava stien pozostávala z hladenej omietky vytvorenej rozotieraním vytlačenej i prihodenej maltoviny, ktorej povrch bol v interiéri viac zahĺdzaný. V okenných výklenkoch južnej fasády lode si omietka zachovala aj zvyšky pôvodného červeno-okrového náteru³¹ a v horných vrstvách interiérových stien nesie dodnes fragmenty primárnej ornamentálnej výzdoby v podobe zdvojených čiernych liniek tvoriacich štvorcový raster s kruhovými výplňami.³² (obr.6)

Pôvodný vstup do kostola sa nachádzal v západnej časti južnej fasády lode, avšak jeho tvar sa pod zámurovkou nezachoval a o jeho tú najššej pozíciu svedčí len primárne prerušenie sokla a fragment obvodového plastického lemu vstupu, zachytený v dolnej časti fasády.

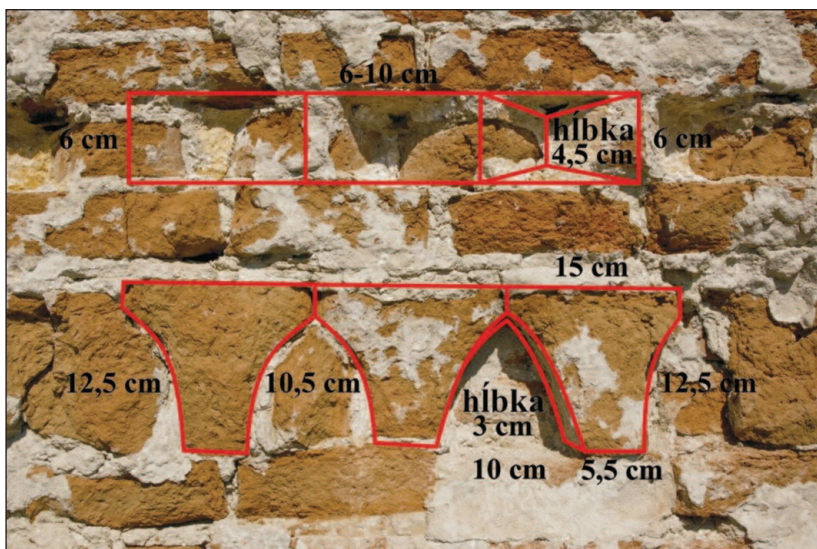
Interiér lode 9,2 × 6,7 m bol zrejme prekrytý trámovým stropom (stopy nezachované) a presvetlený na južnej strane trojicou odkrytých štrbinových okienok s obojstranne roztváranými špaletami s prevýšenými polkruhovými záklenkami. (obr.7)

Posun pravidelne rozostúpenej trojice okien viac na východ južnej steny lode vyvolala prítomnosť západnej empory, presvetlenej samostatnými a mierne vyvýšenými oknami na západnej fasáde. Z nich sa zachovalo len torzo južnejšieho okna odkrytého nad dnešnou klenbou lode. Napriek neskoršiemu zániku románskej empory, jej tunajšiu prítomnosť potvrdili vystupujúce šmorce z bočných stien lode v miestach, kde sa kedysi napájali prístenné emporové pilastre, a zároveň bolo archeologickou sondou 4/2020 odkryté torzo tehlovo-kameňného základu južného emporového piliera. Predpoklad, že empora mohla niesť aj zvonovú vežu už nebolo možné overiť, pretože príhlá hmota západnej steny a strešného štítu, na ktorých by sa stopy zbúranej veže mohli zachovať, bola v 17. storočí premurovaná.

Interiér presbytéria 3,8×4 m bol od počiatku zaklenutý dodnes zachovanou valenou klenbou a presvetlený na východnej stene torzálnie zachovaným štrbinovým oknom s polkruhovým záklenkom (**obr. 8**) a predpokladaným ďalším oknom na južnej stene, pod ktorým sa zachovala malá úložná nika. Archeologickou sondou sa odkryla aj pôvodná poterová dlážka presbytéria, nesená vrstvou šikmo na kant kladených plevových tehál,³³ pričom v priestore lode bola poterová dlážka o 45 cm nižšie, avšak bez tehlového podkladu. Loď s presbytériom prepájal polkruhový vífazný oblúk šírky 185 cm, ktorý bol ale neskôr rozšírený. Významným zistením reštaurátorského výskumu v roku 2018 bol nález zamurovaných združených románskych otvorov po bokoch vífazného oblúka, ktoré svojím charakterom naznačujú prítomnosť špecifického druhu chórovej prepážky tvorenej takmer plnou stenou so stredovým úzkym otvorom vífazného oblúka a dvojice postranných okienok. Bočné otvory šírky 64 cm (južný) a 54 cm (severný) boli zo strany presbytéria prekryté strieškovými prekladmi z prečnelkovo kladených tehál a smerom do lode sa otvárali polkruhovými záklenkami, pričom v strede obsahovali na koso uložený stĺpik (**obr.9**) Archeologickou sondou 1/2020 v presbytériu sa ukázalo, že parapet otvorov bol 92 cm nad poterovou dlážkou a že pred ním sa nachádzali dva tehlové schodiskové stupne výšky 6 cm. Tie pokračovali aj cez

Obr. 9. Odkryté južné bifórium chórovej prepážky, pohľad z presbytéria, foto: M. Bóna, 2020.

Obr. 10. Zvyšky zuborezu a nedokončeného oblúčkového vlysu na južnej fasáde lode, foto a zameranie: T. Molnár, 2011.

úzky otvor vífazného oblúka (šírky 185 cm), kde sa podľa maltových prílepkov pripájali k vyššie pokračujúcej a podobou neznámej konštrukcii chórovej prepážky. Viac informácií o podobe prepážky sa

žiaľ, nedalo zistiť ani na bočných stenách vífazného oblúka, keďže tie boli pri neskoršom rozšírení oblúka zosekané. Odkryv úzkeho a len 33 cm dlhého torza románskeho základu smerujúceho od čela vífazného

Obr. 11. Pohľad z presbytéria na múr chórovej prepážky s odkrytými bifóriami, foto: M. Bóna, 2020.

oblúka smerom do lode naznačuje, že pred oboma otvormi (bifóriami) sa mohol taktiež nachádzať schodiskový stupeň, no nie je vylúčená ani súvislosť základu s bočným oltárom, čo by mohol osvetliť len pokračujúci výskum.

Výzdoba fasád tehlového kostola bola v porovnaní so súdobými stavbami skromná. Okrem zmieneného plastického lemu okolo vstupu bola v hĺbke okolo 70 cm na západnej fasáde odkrytá zvetraná tehlová rímsa predstupujúceho sokla, vyskladaná z troch radov ležatých tehál. Fasády neobsahovali žiadne lizény a iba južná fasáda lode a presbytéria bola zakončená podstrešným zuborezom. Pod ním sa vo východnom okraji fasády lode odkrylo aj torzo oblúčkového vlysu z tehlových tvaroviek, ktorého pokračovanie bolo už v priebehu výstavby zrušené a malé už vymurované torzo zamurované. Táto skutočnosť spolu s výrazne nekvalitnou väzbou tehlového muriva naznačuje na nedostatok prostriedkov na výstavbu a s tým spojenú prítomnosť nekvalifikovaných murárskych majstrov. (obr.10)

Pôvodné zastrešenie lode sedlovou strechou s murovanými štítmí sa dá kvôli mladšiemu pôvodu dnešných štítov len predpokladať, avšak nad presbytériom sa románsky východný štít sedlovej strechy zachoval dodnes. Ojedinelý archeologický nález zvyšku prejzy s malovým prílepkom dovoľuje predpokladať, že strechu mohla v 13. storočí pokrývať prejzová krytina.

Pri hľadaní opory pre datovanie románskeho kostola sa zatiaľ možno opierať len o tvaroslovie a známe architektonické detaily. Písomné pramene dokladajú prítomnosť stavby až od tretiny 14. storočia, pričom patrocínium sv. Margity (Margaréty), pripúšťa širšie časové rozpätie od veľkomoravského obdobia až po obdobie polovice 13. storočia. Stojaca tehlová stavba

Obr. 12. Príklad chórovej prepážky v Stocktone, stav v roku 1908, ref. 37, s. 27.

však svojím tvaroslovím inklinuje k neskororománskému obdobiu. Týka sa to tvaru štrbinových okien s mierne prevýšeným záklenkom vonkajších špaliet, ako aj prevýšený tvar oblúčkov zamýšľaného podstrešného vlysu. Taktiež kombinácia vlysu s vyššie umiestneným zuborezom sa vo viacerých tvarových obmenách objavuje na našich významnejších sakrálnych stavbách zväčša až v priebehu 1. polovice 13. storočia (Biňa okolo 1217, Diakovce 1228, Spišská Kapitula 1245 – 1273, Hamuliakovo),³⁴ pričom podobne sú datované aj stavby s uvedenou výzdobou na dnešnom území Maďarska (napr. kostoly v Csempeszkopács a Csarode z polovice 13. storočia, vo Váraszó z 13. storočia, v Ócsi z 1. tretiny 13. storočia, Zsámbéku okolo 1220 a pod.).³⁵ Možno teda na úrovni dnešného poznania predpokladať, že k výstavbe malomačianskeho kostola došlo v priebehu 1. polovice 13. storočia, resp. s presahom po polovici 13. storočia.

Tunajšia prítomnosť zvyškov špecifickej podoby chórovej prepážky je ojedinelým príkladom, ktorého súdobé analógie vo vidieckych kostoloch 13. storočia nie sú v takomto rozsahu zachovania známe ani v širšom prostredí stredovekého Uhorska. Na rozdiel od letnerov, pre ktoré je charakteristická prítomnosť vyvýšeného čítacieho pultu, prípadne aj tribúny pre spevákov,³⁶ jednoduchšie stvárnené prepážky, odčleňujúce priestor lode určenej pre laikov od liturgického chóru určeného klerikom, môžu mať variabilnú podobu. Najlepšie sa analógie špecifických chórových murovaných prepážok s dvojicou malých bočných okienok a stredovým úzkym otvorom víťazného oblúka zachovali v anglosaskom prostredí (napr. Eartham, Stockton,³⁷ Shute a iné). **(obr.11,12)**

Tieto príklady zároveň pripúšťajú predpoklad, že aj v Malej Mači mohol byť úzký stredový otvor murovanej prepážky vyplnený mrežovou otváracou výplňou. Avšak ucelenejšie zachované nálezy takýchto jednoduchších chórových prepážok vo vidieckych kostoloch sú zatiaľ v európskom prostredí ojedinelé.³⁸

Georadarový prieskum okolia kostola vykonaný v roku 2020 Jánom Tirpákom naznačil možnú prítomnosť zaniknutých architektúr v juhovýchodnom susedstve presbytéria i v severnej časti lode,³⁹ avšak možnú prítomnosť súdobých

Obr. 13. Archeologická sonda 1/2020 – tehlové stupne pod južným bifóriom chórovej prepážky. Legenda: D1a – primárna románska podlaha, D2 – vrcholnogotická podlaha, D3 – renesančná podlaha, S1 a S2 – schodiskové stupne, VO – murivo víťazného oblúka, foto: I. Horváth, 2020.

prístavieb architektúra románskeho kostola nenaznačuje a preto charakter i pôvod zaniknutých stavieb môžu osvetliť len výsledky budúceho archeologického výskumu.

Počas mladšej vrcholnogotickej prestavby v 1. polovici 14. storočia dochádza k výraznejšej zmene vzhľadu kostola. Po zamurovaní trojice románskych okien bola loď od juhu presvetlená dvojicou nových veľkých hrotitých okien s využitím hrubších tehál, tzv. prstoviek (pozri obr.7). Nad románskou dlážkou v lodi vznikla nová poterová dlážka hrúbky okolo 14 cm, ktorá prechádzala aj ponad rozobratý základ emporového piliera v sonde 4/2020, čo naznačuje rozobratie románskej emporie a zrejme vybudovanie novej. Na východnom okraji lode nová dlážka prekryla aj tenký predstupujúci základ súvisiaci s chórovou prepážkou, z čoho sa dá predpokladať jej prestavba alebo zrušenie. Celý interiér zároveň pokryli hladenou omietkou a vyzdobili nástennými maľbami. Významným objavom bola reštaurátormi plošne odkrytá figurálna a ornamentálna výmaľba časti presbytéria, realizovaná technikou secco, ktorej ikonografický a epigrafický rozbor Juraja Šedivého prezentujeme v samostatnej kapitole.

Z písomných prameňov sa dozvedáme, že v roku 1561 bol kostol v staticky narušenom stave.⁴⁰ Pravdepodobne počas následnej obnovy vyhotovili ďalšiu (archeologicky odkrytú) poterovú dlážku, datovanú podľa nálezov v podsype rámcovo

do 16. storočia. Zároveň bola reštaurátorsky zistená aj nová náterová vrstva stien v presbytériu, nesúca rozvilinovú výzdobu.

Nasledujúca renesančno-baroková prestavba sa uskutočnila v 17. storočí, a to pravdepodobne niekedy po vypálení obce v roku 1663. Bola poslednou výraznou úpravou kostola, ktorá pozmenila aj jeho siluetu prístavbou dominujúcej veže. Nová štvorpodlažná veža pristavaná do čela západnej fasády dostala priechodné prízemie s hlavným vstupom do lode a zvonové 4. podlažie s polkruhovými zvukovými otvormi. Podľa dendrochronologického výskumu pochádza jej dnešná murovaná helmica až zo začiatku 19. storočia, no nedá sa podľa jej charakteru vylúčiť, že zopakovala tvar zo 17. storočia. V interiéri lode bol starší trámový strop nahradený tehlovou valenou klenbou so styčnými výsečami, ktorých pozícií sa prispôbilo umiestnenie nových kruhových okien v bočných stenách lode a rovnaké kruhové okno osadili aj na južnú stenu presbytéria. Interiér obohatili tehlovou dlažbou a nanovo prekryli omietkou s bielym náterom. Zároveň od severu k presbytériu pristavali klenutú, dnes už zaniknutú sakristiu. Samotný cintorínový múr vznikol ale skôr, keďže sa spomína už v roku 1634.

Klasicistické úpravy kostola prispeli novou tehlovou dlažbou a rozšírením víťazného oblúka. Počas historizujúcich úprav na prelome 19. a 20. storočia bol v mieste hlavného vstupu osadený

Obr. 14. Archeologická sonda 1/2020, východný profil s dvomi úrovňami románskej podlahy, foto: M. Bóna 2020.

dnešný neogotický sedlový portál a mobiliár kostola doplnený o drevený neoslohový oltár. V roku 1903 narušenú statiku kostola stabilizovali kovovými ťahadlami a prístavbou trojíc oporných pilierov k bočným stenám lode, ktorej kruhové okná neskôr nahradili dnešné polkruhové.

Výsledky archeologického výskumu (Ivan Horváth)

Počiatky archeologických aktivít súvisiacich s Kostolom sv. Margity siahajú do roku 1971, keď Alojz Habovštiak na základe sondáže v exteriéri a podľa odkrytých hrobov prekrytých základmi kostola datoval vznik celej stavby do 16. storočia.⁴¹ Omyl v jeho závere objasnil až archeologický výskum Jozefa Urminského z roku 2006. Podľa neho sa v časti severného základu kostola ukázalo, že pôvodné stredoveké základové murivo bolo v novoveku prekryté vonkajšou stabilizačnou plentou,⁴² ktorá uviedla A. Habovštiaka do omylu. Definitívne sa stredoveký pôvod potvrdil aj v časti nadzemných murív stavby v nasledujúcom roku 2007 hĺbkovým výskumom fasád.⁴³ V roku 2008 bola záchranným archeologickým výskumom J. Urminského pred juhovýchodným nárožím cintorínového múru objavená časť hrotitej priekopy rešpektujúcej ohradný múr, ktorá bola zrejme staršou obvodovou priekopou vymedzujúcou areál stredovekého cintorína (pozri obr.2). V časti

južného obvodu niekdajšieho cintorína boli tiež nájdené hroby z prvého horizontu pochovávaní v románskom období.⁴⁴

Posledný sondážny archeologický výskum, ktorý tu predstavujeme podrobnejšie, bol realizovaný v interiéri kostola v roku 2020 spoločnosťou Archeocenter s.r.o. pod vedením Ivana Horvátha.⁴⁵ Predchádzal mu geofyzikálny prieskum, ktorý v exteriéri indikoval možnú prítomnosť neznámych zaniknutých architektur.⁴⁶

V interiéri boli vytýčené štyri sondy, ktorých cieľom bolo overiť stratigrafiu a zachovanosť historických podláh, prítomnosť zaniknutých konštrukcií predpokladanej empory a takisto overiť konštrukčné detaily chórovej prepážky (pozri obr. 5). Sonda 1/2020 bola situovaná v juhozápadnom kúte presbytéria s presahom do lode, teda v mieste očakávaných zvyškov chórovej prepážky.

V časti presbytéria, v úrovni 36 cm pod dnešnou dlažbou sa zachytila románska poterová dlažba (D1a) rozťieraná na spevňujúcim podklade, tvorenom z plevových tehál kladených šikmo na kant priamo na tmavosivú piesčito-hlinitú ornicu. Z tejto dlažky vybiehali pod južným bifóriom pred murivo vífazného oblúka dva primárne tehlové schodiskové stupne šírky 18 a 33 cm (S1 a S2), z ktorých vrchnejší pokračoval plynulo aj pod vífazný oblúk. Zo strany lode bolo pod

bifóriom odkryté torzo 33 cm širokého základu, naznačujúceho možnú prítomnosť schodiskového stupňa chórovej prepážky aj na tejto strane. V dôsledku pomerne skorého nerovnomerného poklesu poterovej dlažky v presbytériu bola ešte v románskom období prekrytá druhou vrstvou poterovej dlažky, rozotrenej na podklad z tehál kladených šikmo na kant (D1b), ktorou sa staršie schodiskové stupne zarovnali. V priestore pod otvorom vífazného oblúka sa zachytila päta neskôr zosekanej južnej špalety otvoru. Konštrukcia chórovej prepážky sa pod vífazným oblúkom už nezachovala a len maltové prílepky na povrchu odkrytého tehlového muriva nasvedčujú na rozobratie jej murovanej časti situovanej nad úrovňou dlažby D1b. Vo vyššej úrovni sonda odkryla mladšiu poterovú dlažku D2 naloženú na 7 cm hrubých tehloch, súvisiacu s vrcholnogotickou omietkou nesúcou fresky. Nad ňou sa v časti lode zachytila renesančná poterová dlažba D3 a baroková tehlová dlažba D5.(obr.13,14)

Protiľahlá sonda 2/2020 bola situovaná do severozápadného kúta presbytéria a odkryla podobnú situáciu s románskymi poterovými dlažkami D1a a D1b spolu s tehlovými stupňami pred severným bifóriom. Zachytila sa aj 105 cm široká päta zosekanej severnej špalety vífazného oblúka, ktorý bol pôvodne – pred zosekaním užší o 66 cm a dosahoval šírku 185 cm. Južne od päty špalety oblúka boli odkryté fragmenty tehlového muriva chórovej prepážky, siahajúce do neucelenej výšky 18 cm nad dlažkou D1a a pokračujúceho v minulosti vyššie. Z mladších dlažiek sa zachytilo maltové lôžko renesančno-barokovej dlažby D4 a betónová vrstva poterovej neoslohovej dlažky D6.(obr.15)

Sonda 3/2020 bola vytýčená v juhovýchodnom kúte presbytéria (pozri obr. 5) a po prerezaní románskej podlahy D1a sa v hĺbke 30 cm pod jej poterovou vrstvou odkryla mierne predstupujúca koruna základového muriva východnej steny presbytéria. Základ mal klinovito sa zužujúci profil a bol sledovaný len do hĺbky 24 cm. Románska podlaha D1a prekryvala spodný okraj interiérovej omietky končiacej nad korunou základu, čo dokladá jej realizáciu v nadväznosti na omietnuté interiérové steny. Z mladších

podláh boli okrem mladšej románskej poterovej dlážky D1b zachytené dve vrstvy podsypu s vrcholnogotickou až neskorogotickou keramikou i s ojedinelým nálezom torza prejzovej krytiny. Na ne dosadalo maltové lôžko renesančno-barokovej dlažby D4 a následne sutinový podsyp a betónový poter neoslohovej dlážky D6 prekrytej vrstvami novodobých dlažieb D7a a D7b. (**obr.16**)

Posledná sonda 4/2020 bola vymieraná v juhozápadnej časti lode, v mieste predpokladaného piliera románskej empory. V hĺbke 73 – 105 cm zachytila rozrušené torzo románskeho kamenného základu M1, dosadajúceho na vrstvu tehál kladených šikmo na kant. Základ s pôdorysnými rozmermi 75×60 cm je vzdialený 208 cm od južnej steny lode a 120 cm od západnej steny lode, čo zodpovedá polohe južnejšieho z dvoch nosných pilierov empory. K hornej časti základu sa v hĺbke 80 cm naň napájala aj románska poterová dlážka, pričom túto, i rozobratý základ prekryla podsypová vrstva s maltovým lôžkom poterovej vrcholnogotickej dlážky D2, spevnenej tehľami. Ďalšia zásypová vrstva s črepami z 15.– 16. storočia súvisela s renesančnou podlahou D3 a vyššie pokračovali vrstvy renesančno-barokovej tehlovej dlažby D4, barokovej dlažby D5 z tehál 29×14×6 cm a ďalšie vrstvy z 20. storočia. (**obr.17**)

Celkovo možno zhodnotiť, že archeologický výskum v interiéri kostola priniesol doklady o podobe ôsmych úrovní podláh, odkryl konštrukčné zvyšky dolnej úrovne chórovej prepážky a doložil aj torzo základu emporového piliera. Za ojedinelý nález možno pokladať technologický charakter románskej poterovej dlážky na podklade z tehál ukladaných šikmo na kant. Obdobná spevňujúca tehlová podkladová vrstva podlahy je známa aj z výskumu románskeho kostola sv. Petra a Pavla v Cíferi-Páci.⁴⁷ Napriek tomu, že nálezy neponúkli bližšie datovanie najstaršej románskej stavby, výskum veľkou mierou prispel k poznaniu jej stavebného charakteru.

Reštaurovanie južnej fasády kostola a doterajší priebeh reštaurátorských prác v interiéri (Peter Záhora)

Impulzom na reštaurovanie južnej fasády kostola bol nález románskych okien a dekoratívnych prvkov

Obr. 15. Archeologická sonda 2/2020, tehlové stupne a severné bifórium chórovej prepážky. Legenda: S1 a S2 – schodiskové stupne, VO – murivo víťazného oblúka, foto: M. Bóna, 2020.

Obr. 16. Archeologická sonda 3/2020, západný pohľad. Legenda: D1a – primárna románska podlaha, D1b – mladšia románska podlaha, D4 – renesančno-baroková podlaha, D6 – neoslohová podlaha, D7a, D7b – novodobé dlažby, T – terén, ZM1 – románsky základ východnej steny, KZ – koruna základu východnej steny, NM1 – nadzemné murivo východnej steny, foto: I. Horváth, 2020.

Obr. 17. Archeologická sonda 4/2020, južný pohľad. Legenda: M1 – torzo základu románskeho piliera, D3 – renesančná podlaha, D4 – lôžko renesančno-barokovej dlažby, D5 – baroková dlažba, D6 – poter neoslohovej dlážky, D7b – novodobá dlažba, foto: I. Horváth 2020.

Obr. 18. Južná fasáda kostola po reštaurovaní, foto: P. Záhora, 2020.

počas architektonicko-historického výskumu v roku 2007.⁴⁸ Po jeho realizácii sa v roku 2011 uskutočnil reštaurátorský výskum fasád s cieľom bližšie špecifikovať výtvarné riešenie južnej fasády so zameraním na románsku podobu. Sondážnym výskumom sa doodkrývali zámurovky okien i plastickej výzdoby fasád spolu s ich farebnou i povrchovou úpravou, a odkrylo sa tiež torzo východného románskeho okna presbytéria.⁴⁹

Keďže na rozdiel od návrhu obnovy, vychádzajúceho z výsledkov architektonicko-historického výskumu,⁵⁰ návrh na reštaurovanie ráta

s možnosťou ucelene rekonštruovať románsky vzhľad fasády, uskutočnil sa v roku 2014 zisťovací reštaurátorský výskum aj v interiéri.⁵¹ Jeho cieľom bolo overenie situácie na zámurovkách románskych okien z interiérovej strany, kde by prípadný nález maliarskej výzdoby znemožnil prezentovanie pôvodného stavu okien a teda primárneho architektonického výrazu stavby. Na omietkach okenných zámuroviek boli ale zistené len biele nátery bez výmaľby, čím sa otvorila cesta k prezentácii románskej etapy na južnej fasáde kostola.

V prvom kroku boli z fasády odstránené mladšie omietkové vrstvy z 20. storočia, po nich tehlové zámurovky okolo ťahadiel, tiež zámurovky románskych okien a čiastočne aj murivo špaliet novodobých okien z 20. storočia. Následne bol povrch fasády očistený tlakovou vodou a po jeho spevnení sa tehlové murivo celoplošne preškárovalo a doplnili sa chýbajúce časti troch románskych okien. Existencia predpokladaného štvrtého okna v západnej časti fasády sa nepotvrdila a pristúpilo sa preto k zamurovaniu tunajšieho okna z 20. storočia. Podstrešný plastický zuborez bol v chýbajúcich úsekoch zrekonštruovaný, no torzo pôvodne nedokončeného oblúčkového vlysu sa neprezentovalo.

V časti presbytéria sa z románskych otvorov zachoval len negatív záklenku okna východnej steny, a to z dôvodu neskoršieho poškodenia okna dverným otvorom. Na základe odtlačkov tehál vypadnutých z vrcholu sa dal záklenok zrekonštruovať spolu so špaletami, ktorých výška sa určila podľa okien lode (pozri obr.8). Rovnaký okenný otvor bol zrekonštruovaný aj na južnej stene presbytéria, ktoré sa celkom nezachovalo a ktorého polohu pomohla určiť zachovaná výmaľba interiéru.

Po doplnení chýbajúcich častí exteriérových povrchov murív a po preškárovaní primárneho muriva sa v roku 2016 pristúpilo k celoplošnej rekonštrukcii omietkového plášťa. Vápenná omietka s plnivom vychádzajúcim z plniva románskej omietky bola postupne nanášaná do roviny zachovaných fragmentov románskych omietok. Pôvodné omietkové vrstvy tak zostávajú prezentované, a to najmä na vnútorných stranách špaliet a vnútorných častiach zuborezov. Povrchová textúra omietky vychádza zo zachovaných originálov a v mierom zvlnení kopíruje povrch tehlového muriva. Na omietku bol následne nanesený biely podkladový vápenný náter, na ktorý bol pomocou postupného aplikovania farebných lazúr nanesený celoplošný monochrómny teplý okrový tón, ktorý svojou farebnosťou vychádza z fragmentov zachovaného primárneho náteru. Fasáda tak svojim výtvarným výrazom prezentuje stav románskej vývojovej etapy. (obr.18)

Počas sondážneho výskumu interiéru boli na čelnej stene presbytéria a na nábehoch románskej

Obr. 19. Východná stena presbytéria s odkrytou maľbou s výjavom Ukrižovania, foto: P. Záhora, 2018.

klenby zachytené nástenné maľby. Následne, po schválení výskumu a návrhu na reštaurovanie sa v priestore presbytéria pristúpilo k celoplošnému odstráneniu omietky z 20. storočia. Ukázalo sa, že tá bola miestami nahodená priamo na stredovekú maľbu so scénou Ukrižovania. Našťastie boli pritom použité vápenné omietky, ktoré pri odstraňovaní staršiu maľbu nepoškodili a tá mohla byť po injektáži a prichytení dočistená. (obr. 19)

Rozrušené tehlové murivo klenby bolo po konzultácii so statikom vyklíňované dubovými klinmi, hĺbkovo preškárované a v miestach hĺbkových výpadkov domurované do pôvodnej hrúbky. Na záver bola rubová strana klenby kvôli stabilizácii celoplošne omietnutá.

Okrem uvedených nástenných malieb bola po bokoch víťazného oblúka odkrytá dvojica otvorov tvoriacich súčasť chórovej prepážky a dvojica pravouhlých ník v dolnej časti južnej steny presbytéria (pozri obr. 9 a obr. 11). Nástenné maľby na východnom líci víťazného oblúka sa po celoplošnom dočistení ukázali ako novoveké a po prekrytí ochranným prelepom bola naňho nanesená ochranná omietka. Jediný fragment mladšej výmaľby na stredovekej vrstve, ktorý sa nachádzal

na južnom nábehu klenby bol transferovaný, čím sa umožnilo odkryť časť stredovekej maľby proroka Šalamúna s nápisovou páskou. Mladší transferovaný fragment výmaľby bude po reštaurovaní osadený na paneli pod svojim pôvodným umiestnením.

Proces reštaurovania interiéru stále nie je ukončený, maľby sú aktuálne stabilizované a absentujúce omietky boli doplnené v miernom ustúpení voči originálu. Tieto pasívne plochy budú aj po reštaurovaní tvoriť pozadie „mapovito“ zreštaurovaných fragmentov stredovekej vrstvy zo 14. storočia. Cieľom je, aby časť zachovanej výmaľby vynikla a umožnilo sa vyznenie každého fragmentu autentickej stredovekej vrstvy. Samotný reštaurátorský zásah bude na maľbách obmedzený na minimum, dotmelené budú len drobné výpadky z dôvodu scelenia plôch do ucelenejších fragmentov. Farebná retuš potom zjednotí vytmelené plochy s primárnou vrstvou a odstráni drobné rušivé výpadky. Po ukončení reštaurátorských prác v presbytériu a na víťaznom oblúku je v pláne dokončenie rekonštrukcie románskych okien aj z interiérovej strany a tým bude celé reštaurovanie pamiatky ukončené.

Poznámky k ikonografickému rozboru malieb a nápisov v presbytériu (Juraj Šedivý)

Počas plošného reštaurátorského odstraňovania novodobých omietok v presbytériu došlo k odkrytiu figurálnej gotickej nástennej maľby, doplnenej ornamentálnou výzdobou. Na východnej stene sa ucelenejšie zachoval ústredný motív Ukrižovaného Krista s ďalšími postavami po jeho bokoch (pozri obr. 19). Na základe esteticko-formálneho prejavu výjavu E. Sabadošová dotovala výmaľbu rámcovo do 1. polovice 14. storočia.⁵² K identifikácii ďalších postáv a k upresneniu datovania výmaľby prispel epigrafický rozbor zvyškov nápisov tvoriacich jej súčasť.⁵³

Tunajšie texty patria do kategórie tých stredovekých nápisov, ktoré mali didaktickú funkciu (pomôcky pri katechéze či kázňach), vysvetľovali znázornené obrazy a identifikovali na nich prítomné postavy.⁵⁴ Najväčšia skupina nápisov sa koncentruje okolo scény Ukrižovania na východnej strane presbytéria. Nad postavou Ježiša je na kríži znázornená tabuľka s nápisom *I·N·R·I*, teda *I(HESUS) N(AZARENUS) R(EX) I(UDEORUM)* (v preklade *Ježiš Nazaretský, kráľ Židov*). Text je realizovaný gotickou majuskulou, no

Obr. 20. Detail donátora so synom na výjave Ukrižovania, foto: P. Záhora 2021.

písmeno N má tvar ešte odvodený z kapitály, čo je v 14. storočí už archaickým prvkom (relikt z 13. storočia, ktorý môže poukazovať ešte na prvé desaťročia po roku 1300). Naľavo (severne) od hlavy Ježiša Krista je nápis *·IHC·*, teda *IHSOYΣ* alebo latinizovane *IE(SOU)S*, slovensky *Ježiš*. Napravo od hlavy je nápis *[-X]PC·*, teda *XPIΣTOΣ*, latinizovane *CHR(ISTO)S*, slovensky *Kristus*. Nad svätožiariu postavy severne od Ukrižovaného je slabo čitateľný text *S(ANCTA) MARIA*, teda ide o Pannu Máriu. Text nad alebo pred hlavou postavy južne od Ukrižovaného chýba, resp. nie je vidno. Postava už má síce poškodenú tvár, ale v ľavej ruke drží knihu, takže podľa tohto atribútu a zaužívanej ikonografickej schémy možno s vysokou pravdepodobnosťou pos-

tavu stotožniť so sv. Jánom.

Nápisy pomohli identifikovať aj ďalšie postavy, ktoré sú na scéne popri Panne Márii a sv. Jánovi symbolickými svedkami Ukrižovania. Za predpokladaným sv. Jánom južne od Krista je znázornený sv. Martin z Tours. Identifikuje ho nápis *S(ANC-TUS) · MARTI[NUS]*, teda *svätý Martin*. Pôvodne bol text zrejme realizovaný v dvoch riadkoch, alebo tvorca použil klasickú skratku pre *-us*. Pri dvoch písmenách (*AR*) je použitý nexus litterarum, teda spojenie susedných písmen. Nad ženskou postavou ďalej vpravo (manželka fundátora?) sú zrejme zvyšky nápisu, ktorý sa však v tomto stave zachovania nedá prečítať. Najmenšia a neúplne zachovaná postava úplne vpravo by mohla analogicky k iným fundátorským scénam

zobrazovať dcéru fundátorky, prípadne manželku ich syna. No chýbajúca pokrývka hlavy vylučuje, že by mohlo ísť o vydatú ženu, zobrazenie odevu je síce schematické, no pripomína skôr mužský než ženský odev. Domnievame sa preto, že môže ísť o mladšieho syna fundátorského páru. V úrovni tváre za hlavou tejto postavy je písmeno *T*, ktoré by mohlo byť skratkou osobného mena, napr. *T(HOMAS)*.

Za Pannou Máriou stojí svätec-biskup zrejme bez nápisu a za ním kľačí laická mužská postava (fundátor výzdoby?) s menšou postavou za ním (jeho syn?). Nad väčšou laickou postavou je text *STEPH/ANVS*, teda *Štefan* (prvé písmeno slabo čitateľné, *AN* sú spojené pomocou nexus litterarum). Menšia postava za ním má pred tvárou krátky a slabo čitateľný text v dvoch riadkoch – zrejme *E* alebo *C*, za ním azda *T* a pod nimi možno *H* a evidentne *O*. (obr. 20)

Zaujímavá môže byť interpretácia týchto dvoch posledných mien nad svetskými postavami. Meno *Štefan* totiž určite nepatrí k biskupovi vedľa. Svätý biskup s týmto menom v stredoveku nebol a len podobné meno mal škandinávsky svätec a biskup Stenfinn-Stenphi, ktorého v Uhorsku zrejme vôbec nepoznali. Ak by išlo o sv. Štefana-prvomučeníka, tak ten nebol biskupom ale len diakonom a nemohol byť znázornený s biskupskými insígniami. Meno *Štefan* teda neidentifikovalo svätca-biskupa (ktorým mohol byť napr. sv. Mikuláš alebo Ambrož), ale malo poukazovať na v obecnej komunite známú laickú postavu, ktorá sa zaslúžila o miestny kostol.

Približne v období vzniku výzdoby kostola sa v listine bratislavského župana Mikuláša z roku 1326 spomína istý Petö, syn Štefana z Malej Mače.⁵⁵ Ide pravdepodobne o najvýznamnejšieho príslušníka rodu miestnych nižších šľachticov. Na základe tejto zmienky vieme doplniť aj nápis nad najmenšou svetskou mužskou postavou: *[P]ET/HO*. Vzhľadom na to, že na malbe je *Štefan* ešte významnejší než *Petö*, tak k výmalbe došlo zrejme pred rokom 1326. V tom roku však *Štefan* zrejme ešte žil (inak by bol *Petö* uvedený ako syn zosnulého *Štefana*). Vzhľadom na uvedené zistenia je zrejme možné nástenné malby datovať do prvej tretiny 14. storočia, čo zodpovedá aj datovaniu na základe umelecko-historického rozboru výjavu.⁵⁶ Tomuto obdobiu by zodpovedalo aj použité

Obr. 21. Nápis na zobrazení proroka Šalamúna na jižnej stene presbytéria, foto: P. Záhora, 2021.

písmo nápisov (vrcholnogotická majuskula s ojedinelými reliktnými z kapitály). Zdá sa, že v skúmanom kostole ide o uchovanie klasickej *bona memoria* fundátora výzdoby kostola – Štefana z Mače a jeho manželky ako aj syna Petöho a jeho mladšieho brata.

Na južnej strane presbytéria ostali len fragmenty výmalby a nápisov, ktoré ich kedysi sprevádzali. V páse rozdelenom na pravdepodobne päť segmentov sa kedysi nachádzali polpostavy starozákonných postáv a nápisy, ktoré ich identifikovali. Najlepšie sa zachovala nápisová páska s textom *SALOMON*, identifikujúcim biblického kráľa vládnuceho Izraelu v 10. storočí pred Kristom. (obr.21)

Postava východne od neho je viditeľná len sčasti a text je úplne zničený – okrem posledného písmena, ktoré vyzerá ako D. Vzhľadom na dĺžku a pozíciu pásky mohla kedysi niesť nápis *REX DAVID* –

teda *kráľ Dávid*. Oba sčasti zachované texty identifikujúce postavy starozákonných kráľov sú zhotovené vrcholnogotickou majuskulou z toho istého obdobia ako texty na východnej strane (približne z 1. štvrtiny 14. storočia).

Nad omietkou s týmto trojpísmenovým fragmentom bola neskôr natiahnutá nová vrstva omietky, na ktorej sa zdá byť opäť len veľmi fragmentárne zachovaný text. Tvoria ho zrejme dve písmená (...)la(...), ktoré majú tvary gotickej minuskuly. Mali by pochádzať z poslednej štvrtiny 14. až prvej polovice 15. storočia. Ich presnejšie epigrafické datovanie je vzhľadom na fragmentárnosť dochovaného textu len ťažko možné.

Záver

Prezentované výsledky interdisciplinárneho výskumu potvrdili románsky pôvod kostola i jeho ucelenú zachovanosť v rozsahu lode a presbytéria. Na rozdiel od dávne-

jšieho mylného zaradenia stavby medzi novoveké kostoly zo 16. storočia, posledné zistenia umožnili kostol definitívne začleniť do okruhu tehlových románskych stavieb z 13. storočia.⁵⁷ Tvar odkrytých štrbinových okien a skromná reliéfná výzdoba fasád v podobe zuborezu a neukončeného oblúčkového vlysu, uplatnená len na vstupnom južnom priečelí, umožňujú spolu s plošným omietaným povrchom stien objekt rámcovo zaradiť do neskororománskeho obdobia 1. polovice 13. storočia, resp. do doby okolo polovice 13. storočia. Nekvalitné previazanie stien, absencia bohatejšej plastickej výzdoby fasád a tiež neukončenosť rozrobeného oblúčkového vlysu naznačujú nedostatok finančných prostriedkov potrebných na výstavbu a asi aj nedostatok skúsených murárskych majstrov. Napriek tomu sa kostol vyznačuje vzácnou zachovanosťou a pre vidiecke kostoly veľmi zriedkavou prí-

tomnosťou chórovej prepážky.⁵⁸ Aj keď sa z jej prvkov ucelene zachovali len bifória po bokoch víťazného oblúka, archeologicky odkryté konštrukcie spolu s dobovými zachovanými analógiami dovoľujú celkovú podobu prepážky aspoň predpokladať. Pravdepodobne následkom statických porúch došlo už v 14. storočí k rozobratiu murovanej emporie. Zároveň bola realizovaná nová vrcholnogotická maľovaná výzdoba presbytéria, ktorá spolu s ďalšími zisteniami vypovedá o pomerne skorom zániku alebo ojemnejšej prestavbe chórovej

prepážky v 1. štvrtine 14. storočia. Obsah maliarskej výzdoby i analýza jej textov ponúkajú za fundátorov výzdoby predbežne pokladať miestnych šľachticov, členov rodu z Malej Mače - konkrétne Štefana a jeho syna Petöho. Cennými a ojedinelo dobre zachovanými sú aj vrstvy jednotlivých historických podláh, pri ktorých priniesol archeologický výskum bohaté informácie o technologickej a stavebnej realizácii. Vďaka reštaurátorskému výskumu a reštaurovaní jednotlivých stavebných i výtvarných prvkov sa tieto uplatnili pri celkovej prezentácii pamiatky

zvýrazňujúcej románsky pôvod stavby.

Zdlhavosť a náročnosť výskumu i neustále prebiehajúcej obnovy tejto vzácnej pamiatky a zároveň stále funkčnej sakrálnej stavby sú nepochybne záťažou pre miestnych obyvateľov. No uvedomenie si, že len podrobným a precíznym prístupom sa dá dopracovať k pravdivému poznaniu i najvhodnejšiemu spôsobu obnovy vytvára predpoklad pre trpezlivé prijímanie tejto situácie a dáva všetkým zainteresovaným nádej na kvalitne obnovenú pamiatku.

Poznámky

¹VENDE, Aladár: Pozsony vármegye községei. In: BOROVSKÝ, Samuel (ed.): *Magyarország vármegyéi és városai – Pozsony vármegye*. Budapest: Apollo, 1895, s. 80.

²FORSTER, Gyula: *Magyarország műemlékei II. A műemlékek helyrajzi jegyzéke és irodalma*. Budapest: A Műemlékek helyrajzi jegyzéke és irodalma, 1906, s. 659.

³Archív Pamiatkového úradu SR Bratislava, fond Štátny referát na ochranu pamiatok na Slovensku, Malá Mača, krabica 60: č.j. 10920/1936, 299384/6-1936; Ústredný archív Pamiatkového úradu SR v Bratislave, Z 3404; MENCL, Václav: *Stredoveká architektúra na Slovensku*. Praha-Prešov: Československá grafická Unia, 1937, s. 314.

⁴ZAVARSKÝ, Valér Aurel: *Slovenské kostoly románske*. Martin: Matica slovenská, 1943, s. 42.

⁵KOVAČOVIČOVÁ-PUŠKÁROVÁ, Blanka – PUŠKÁR, Imrich: *Malá Mača – obec, základný výskum*. Ústredný archív Pamiatkového úradu SR v Bratislave, Zbierka základných výskumov, Z 2294, 1961, s. 2 – 3; GÜNTHEROVÁ, Alžbeta: *Súpis pamiatok na Slovensku*, zv. 2. Bratislava: Obzor, 1968, s. 277.

⁶HABOVŠTIK, Alojz: *Stredoveká*

dedina na Slovensku. Bratislava: Obzor, 1985, s. 292 – 293.

⁷MOL DL 2385, Magyar Országos levéltár – diplomatikai levéltár, Mikrofilm knižnice Historického ústavu Slovenskej akadémie vied.

⁸„Mahet utraque“ FEJÉR, Georgius: *Codex diplomaticus Hungarie ecclesiasticus et civilis*, Tomi VIII, Vol. 4. Buda, 1832, s. 104 – 105.

⁹Dekenešský Máčad (Gyékényes Mácséd) bol zrejme iba časť dnešnej Malej Mače, ktorú vlastnil miestny zemiansky rod Dekenešovcov (zmienka z roku 1439).

¹⁰HÁZI, Jenő: *Pozsony vármegye középkori földrajza*. Bratislava (Pozsony): Kalligram, 2000, s. 375.

¹¹RÁBIK, Vladimír: Formovanie farskej siete na juhozápadnom Slovensku, In: RÁBIK, Vladimír a kol.: *Vývoj cirkevnej správy na Slovensku*. Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku a Trnava: Filozofická fakulta univerzity v Trnave, 2010, s. 34 – 35.

¹²Ref. 10, s. 375; ref. 11, s. 122.

¹³BUCKO, Vojtech: *Reformné hnutie v arcibiskupstve ostrihomskom do roku 1564*. Bratislava: Unia, 1939, s. 147.

¹⁴Stredoveký Kostol Panny Márie v Sládkovičove opomenul vo svojom zázname vizitátor v roku 1561, ref. 13, s. 147. Podobne ho nespomína ani vizitátor v roku 1634, viď: BÉKE, Margit: *Strigonium antiquum 3. Pázmány Péter egyházláto-*

gatási jegyzőkönyvei (1616 – 1637). Budapest: Márton Áron Kiadó, 1994, s. 261 – 263.

¹⁵NÉMETHY, Ludovicus: *Series parochiarum et parochorum Archi-dioecesis Strigoniensis ab antiquissimis temporibus usque annum MDCCCXCIV*. Ostrihom, 1894, s. 71.

¹⁶BÉKE, ref. 14, s. 261.

¹⁷Starý archív ostrihomského primasa v Ostrihome, fond Vizitácie farností ostrihomského arcibiskupstva, zn. Vizitácia sládkovičovskej farnosti z roku 1695.

¹⁸Ref. 10, s. 375 – 379.

¹⁹TROCHTA, Jozef: *Zoznam fár Slovenska I. Bratislavská stolica, rukopis 1964, č. 42, s. 52*. Rukopis je uložený v Historickom ústave SAV Bratislava.

²⁰BÉKE, ref. 14, s. 262.

²¹BÉKE, ref. 14, s. 261.

²²Ref. 17, Vizitácia 1695.

²³Ref. 17, Vizitácia 1714.

²⁴Ref. 17, Vizitácia 1781.

²⁵Ref. 17, Vizitácie 1756 a 1781.

²⁶Ref. 17, Vizitácia 1756.

²⁷GÜNTHEROVÁ, ref. 5, s. 277.

²⁸BÓNA, Martin: *Malá Mača – Kostol sv. Margity (č. ÚZPF 32/0)*. *Architektonicko-historický a umelecko-historický výskum fasád*, 2007, s. 43. Výskumná dokumentácia je uložená v archíve Krajského pamiatkového úradu Trnava.

²⁹Ref. 6, s. 292 – 293.

³⁰Ref. 28, s. 43; MENCL, Václav: *Malá Mača – kostol, základný výskum a pôdorys kostola*. Ústredný archív pamiatkového úradu SR v Bratislave, Zbierka základných výskumov, Z 3404. Špecifické technologické postupy pri murovaní románskeho tehlového muriva, vyznačujúce sa realizáciou občasných "pilierov", boli výskumami identifikované aj na ďalších blízkyh tehlových románskych kostoloch v Hrnčiarovciach, Kostolnej pri Dunaji a Dechticiach, bližšie ŽUFFOVÁ, Jaroslava: Diskontinuita tehlovej architektúry v 13. storočí v Trnave a okolí. Boli plevovky románske a prstovky gotické? In: *Archaeologia historica* 47, 2022, č. 2, s. 572 – 578.

³¹Ref. 28, s. 43.

³²HRACHOVSKÝ, Peter – MOLNÁR, Tomáš: *Reštaurátorský výskum a návrh na reštaurovanie – Interiér Kostola sv. Margity Antiochijskej v Malej Mači*, 2014, s. 3. Výskumná dokumentácia je uložená v archíve Krajského pamiatkového úradu Trnava.

³³Podobná konštrukcia románskej podlahy bola archeologickým výskumom odkrytá v r.k. Kostole sv. Petra a Pavla v Cíferi-Páci. BALIOVÁ, Henrieta – TAKÁCS, Michal: *Dokumentácia z archeologického výskumu na stavbe Kostola sv. Petra a Pavla v Cíferi-Páci*. Archeocenter s.r.o. 2015. Výskumná dokumentácia je uložená v archíve Krajského pamiatkového úradu Trnava.

³⁴BAŠO, Mikuláš: Predrománska a románska sakrálna architektúra. In: Kol. autorov: *Sakrálna architektúra na Slovensku*. Komárno: KT, 1996, s. 29, 34, 36.

³⁵DOBOS, Lajos – KRISZT, György: *Középkori templomaink – Mittelalterliche Kirchen in Ungarn – Medieval churches of Hungary*. Budapest: MTI, 1991, obr. 16, 17, 95, 127, 151, 159, 160.

³⁶POMFYOVÁ, Bibiána: Letnery v stredovekých kostoloch na Slovensku :

príspevok k stavebným dejinám mendikantských kláštorov. In: *Archaeologia historica*. vol. 44, 2019, s. 715 – 716. ORIŠKO, Štefan: K problematike letnerov v mendikantskej architektúre na Slovensku. In: *Monumentorum tutela* 22, 2010, s. 306 – 317. Za cenné konzultácie ďakujeme Mgr. Bibiane Pomfyovej, PhD.

³⁷BOND, Francis: *Screens and Galleries in English Churches*. London – New York – Toronto, 1908, s.27.

³⁸Posledné ucelenejšie zhrnutie problematiky: BUCKLOW, Spike – MARKS, Richard – WRAPSON, Lucy: The Art and Science of the Church Screen in Medieval Europe: Making, Meaning, Preserving. In: *Boydell Studies in Medieval Art and Architecture*, 9. Woodbridge: Boydell Press, 2017.

³⁹TIRPÁK, Ján: *Malá Mača – poloha: Kostol sv. Margity. Odborný posudok nedeštruktívneho archeologického výskumu geofyzikálnym meraním*. Univerzita Konštantína Filozofa, Fakulta prírodných vied, Nitra, 2020.

⁴⁰Ref. 13, s. 138.

⁴¹Ref. 6, s. 293.

⁴²Za informáciu ďakujeme autorovi výskumu, Mgr. Jozefovi Urminskému.

⁴³Ref. 28, s. 43 – 53.

⁴⁴Informácia autora výskumu J. Urminského. Absencia nálezov neumožnila stredovekú priekopu bližšie datovať.

⁴⁵HORVÁTH, Ivan: *Kostol sv. Margity v Malej Mači. Dokumentácia z archeologického výskumu–geofyzikálny prieskum*. Archeocenter s.r.o., 2020. Výskumná dokumentácia je uložená v archíve Krajského pamiatkového úradu Trnava.

⁴⁶Ref. 39.

⁴⁷Ref. 33.

⁴⁸Ref. 28, s. 43 – 47.

⁴⁹MOLNÁR, Tomáš – HRACHOVSKÝ, Peter: *Reštaurátorský výskum Kostol sv. Margity v Malej Mači*, 2011. Výskumná dokumentácia je uložená v archíve Kraj-

ského pamiatkového úradu Trnava.

⁵⁰Ref. 28, s. 60 – 61, obr. 19. Návrh obnovy odporúčal rekonštrukciu románskeho výrazu južnej fasády lode i presbytéria s prezentáciou odkrytých románskych okien a zároveň s ponechaním a analytickým odlíšením novodobých polkruhových okien.

⁵¹Ref. 32.

⁵²SABADOŠOVÁ, Elena: *Umelecko-historické vyhodnotenie so zohľadnením výsledkov výskumu*, ref. 32, s. 4., SABADOŠOVÁ, Elena: A fresko analízise 2019-ben. In: VARGA, Ferenc: *Templom a szántóföld középén 1399 – 2019*. Vozokany : ADC Media 2019, s. 183 – 184.

⁵³Predložený rozbor nápisov bol vypracovaný v rámci projektu: "Stredoveké a ranonovoveké NÁPISY zo Slovenska – dokumentácia, analýza a GIS-sprístupnenie s využitím AI", podporeného grantom APVV-23-0398.

⁵⁴K funkciám historických nápisov naposledy: ŠEDIVÝ, Juraj: *Historické nápisy a ich nosiče* (=Corpus Inscriptionum Slovaciae I.3). Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2018, s. 131 – 139.

⁵⁵Magyar Nemzeti Levéltár (MNL), Diplomatai levéltár (DL) 2385 (1326 XII 20): *Peteu filius Stephani de Mached*. Na listinu upozornil VARGA, ref. 52, s. 54. VARGA, Ferenc: *Templom a szántóföld középén 1399 – 2019*. Vozokany: ADC Media 2019, s. 54.

⁵⁶SABADOŠOVÁ, ref. 32, s. 4.

⁵⁷Posledné zhrnutie problematiky tehlovej románskej architektúry vid': ŽUFFOVÁ, ref. 30, s. 551 – 594.

⁵⁸BONA, Martin a kol: *Malá Mača - R.k. Kostol sv. Margity Antiochijskej (č. ÚZPF 32/1) – Architektonicko-historický a umelecko-historický výskum interiéru*, 2020, s. 57. Výskumná dokumentácia je uložená v archíve Krajského pamiatkového úradu Trnava.

Ergebnisse der Erforschung und Restaurierung der St.-Margarethen-Kirche in Kleinmatsched (Malá Mača)

In der Abhandlung werden die Ergebnisse interdisziplinärer Denkmalforschung und der aktuelle Stand der Renovierung und Restaurierung einer mittelalterlichen St.-Margarethen-Kirche präsentiert, die einsam am südöstlichen Rand der Gemarkung von Kleinmatsched (Gemeinde Malá Mača) steht. Entgegen einer früheren irrtümlichen Datierung der Kirche in das 16. Jahrhundert (Alojz Habovštiak 1971) bestätigen die seit 2006 durchgeführten neuesten Untersuchungen den spätromanischen Ursprung des Bauwerks aus der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts, wie bereits früher angenom-

men und dessen vollständige Erhaltung im Bereich des Langhauses und des Presbyteriums. An der Südfassade des Kirchenschiffs wurden Reste dreier romanischer Schlitzfenster, die Lage des ursprünglichen Eingangs sowie der sog. Zahnschnittfries entdeckt. Durch archäologische Untersuchungen im Mittelschiff wurde das Vorhandensein einer Westempore bestätigt und die Konstruktionsdetails einer vereinzelt vorkommenden, einzigartig erhaltenen Chortrennwand enthüllt. Diese umfasste zwei freigelegte Zwillingsfenster (Biforien) an den Seiten des Triumphbogens, bei denen Analogien zufolge eine verschließbare Füllung angenommen wird. Neben den Resten romanischer Malerei im Kirchenschiff entdeckten Restauratoren im Presbyterium ein kom-

pakt erhaltenes Gemälde mit einer Kreuzigungsszene aus dem ersten Viertel des 14. Jahrhunderts. Dieses Gemälde stellt auch die Familie des Stifters des hochgotischen Umbaus der Kirche dar. Die letzte deutlichere Umgestaltung der Kirche erfolgte in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts, als das Kirchenschiff eingewölbt, eine Sakristei angebaut und von Westen her ein dominanter Glockenturm an das Kirchenschiff angegliedert wurde. Heutzutage präsentiert sich an der Südfassade des Kirchenschiffs und des Presbyteriums das romanische Erscheinungsbild der Kirche. Die Gesamtrenovierung des Denkmalobjekts wird nach der Restaurierung der Innenmalereien abgeschlossen.

Abbildungsbeschriftungen

Abb. 1. Blick von Südosten auf die St.-Margarethen-Kirche in Kleinmatsched (Mala Mača), Foto: Martin Bóna, 2007.

Abb. 2. Die Grundrissituation der Kirche mit Befestigungsanlage nach der Vermessung von 1983 mit zusätzlich eingefügtem analytischem Grundriss von Václav Mencl aus dem Jahre 1937 und Markierung des 2008 von Jozef Urminský freigelegten Grabens.

Abb. 3. Das Kirchengebäude von Südosten in einer Zeichnung aus der Zeit vor 1948, Quelle: Štefan Knobloch: Chronik des Dorfes Malá Mača (Gemeindeamt in Malá Mača, 1957).

Abb. 4. Lage der Kirche an der Grenze der Gemarkungen von Kleinmatsched (Mala Mača, hier Kis Madschat, ung. Kismácséd) und Dioseg (Sládkovičovo, ung. Diószeg) gemäß der Karte der josephinischen Ersten Landesaufnahme von 1782–1784, verfügbar im Internet: <https://maps.arcanum.com>.

Abb. 5. Grundrisse der Kirche auf Eingangs- und auf Fensterebene mit Markierungen der Entwicklungsanalyse. Legende: 1. spätromanische Periode, 2. Hochgotik, 3. Spätrenaissance, 4. jüngere Epochen, 5. archäologische Sondierungsgrabungen, Autor: Martin Bóna, 2020.

Abb. 6. Reste romanischer Malereiverzierung an der Ostwand des Kirchenschiffs, auf der Höhe des heutigen Dachgeschosses, Foto: Peter Hrachovský, 2014.

Abb. 7. Freigelegte und teilweise wiederhergestellte romanische Fenster der Südfassade (A) und Reste der Gewölbe

der hochgotischen Fenster (B), Foto: Peter Záhora, 2016.

Abb. 8. Der Innenraum des romanischen Presbyteriums mit dem ursprünglichen Tonnengewölbe und der Ostwand mit einem wiederhergestellten romanischen Fenster, Foto: Peter Záhora, 2021.

Abb. 9. Das freigelegte südliche Zwillingsfenster (Biforium) der Chortrennwand, Blick vom Presbyterium aus, Foto: Martin Bóna, 2020.

Abb. 10. Reste des Zahnschnitts und des unvollendeten Bogenfrieses an der Südfassade des Kirchenschiffs, Foto und Vermessung: Tomáš Molnár, 2011.

Abb. 11. Blick vom Presbyterium aus auf die Mauer der Chortrennwand mit freigelegten Zwillingsfenstern (Biforien), Foto: Martin Bóna, 2020.

Abb. 12. Ein erhaltenes Beispiel eines Chortrennwand in Stockton, Stand im Jahre 1908, Quelle: Francis BOND: *Screens and Galleries in English Churches*. London – New York – Toronto, 1908, S. 27.

Abb. 13. Archäologische Sondierungsgrabung 1/2020 – Ziegelstufen unter dem südlichen Zwillingsfenster (Biforium) der Chortrennwand. Legende: D1a – urspr. romanischer Fußboden, D2 – hochgotischer Fußboden, D3 – renaissancistischer Fußboden, S1 u. S2 – Treppenstufen, VO – Mauerwerk des Triumphbogens, Foto: Ivan Horváth, 2020.

Abb. 14. Archäologische Sondierungsgrabung 1/2020, östliches Schichtenprofil mit zwei Ebenen des romanischen Bodens, Foto: Martin Bóna, 2020.

Abb. 15. Archäologische Sondierungsgrabung 2/2020, Ziegelstufen und das

nördliche Zwillingsfenster (Biforium) der Chortrennwand. Legende: S1 u. S2 – Treppenstufen, VO – Mauerwerk des Triumphbogens, Foto: Martin Bóna, 2020.

Abb. 16. Archäologische Sondierungsgrabung 3/2020, Westansicht. Legende: D1a – urspr. romanischer Fußboden, D1b – jüngerer romanischer Fußboden, D4 – renaissancistisch-barocker Fußboden, D6 – neostilistischer Fußboden, D7a, D7b – neuzeitliche Pflasterungen, T – Gelände, ZM1 – romanisches Fundament der Ostmauer, KZ – Krone des Fundaments der Ostmauer, NM1 – oberirdisches Mauerwerk der Ostmauer, Foto: Ivan Horváth, 2020.

Abb. 17. Archäologische Sondierungsgrabung 4/2020, Südansicht. Legende: M1 – Torso des Fundaments einer romanischen Säule, D3 – Renaissancefußboden, D4 – Unterlage einer Renaissance-Barock-Pflasterung, D5 – Barockpflasterung, D6 – Estrichaufstrich eines neostilistischen Fußbodens, D7b – neuzeitliches Pflaster, Foto: Ivan Horváth, 2020.

Abb. 18. Die Südfassade der St.-Margarethen-Kirche nach der Restaurierung, Foto: Peter Záhora, 2020.

Abb. 19. Die Ostwand des Presbyteriums mit einem freigelegten Gemälde der Kreuzigungsszene, Foto: Peter Záhora, 2018.

Abb. 20. Ein Detail des Stifters mit seinem Sohn in der Kreuzigungsszene, Foto: Peter Záhora, 2021.

Abb. 21. Inschrift auf der Darstellung des Propheten Salomon an der Südwand des Presbyteriums, Foto: Peter Záhora, 2021.

Archeologický výskum, ktorý sa konal na Námestí sv. Michala v Hlohovci bol vyvolaný projektom komplexnej obnovy priestoru námestia, ktorý bude realizovať mestský úrad v Hlohovci. V rámci predstihového archeologického výskumu bola najskôr vykonaná prvá etapa – geofyzikálny prieskum, na základe ktorého sa v spolupráci s pracovníkmi Krajského pamiatkového úradu v Trnave, zástupcami Mesta Hlohovec a Vlastivedného múzea v Hlohovci vybrali plochy na vykonanie archeologickej sondáže (druhá etapa výskumu). Vytýčilo sa spolu 15 archeologických sond v miestach, kde sa podľa geofyzikálneho merania a mapových podkladov, či dostupných informácií mohli nachádzať dôležité archeologické situácie. Cieľom sondáže bola hlavne lokalizácia a identifikácia pôvodného ohradného múra, ktorý v minulosti obkolesoval areál Kostola sv. Michala s príkostolným cintorínom.

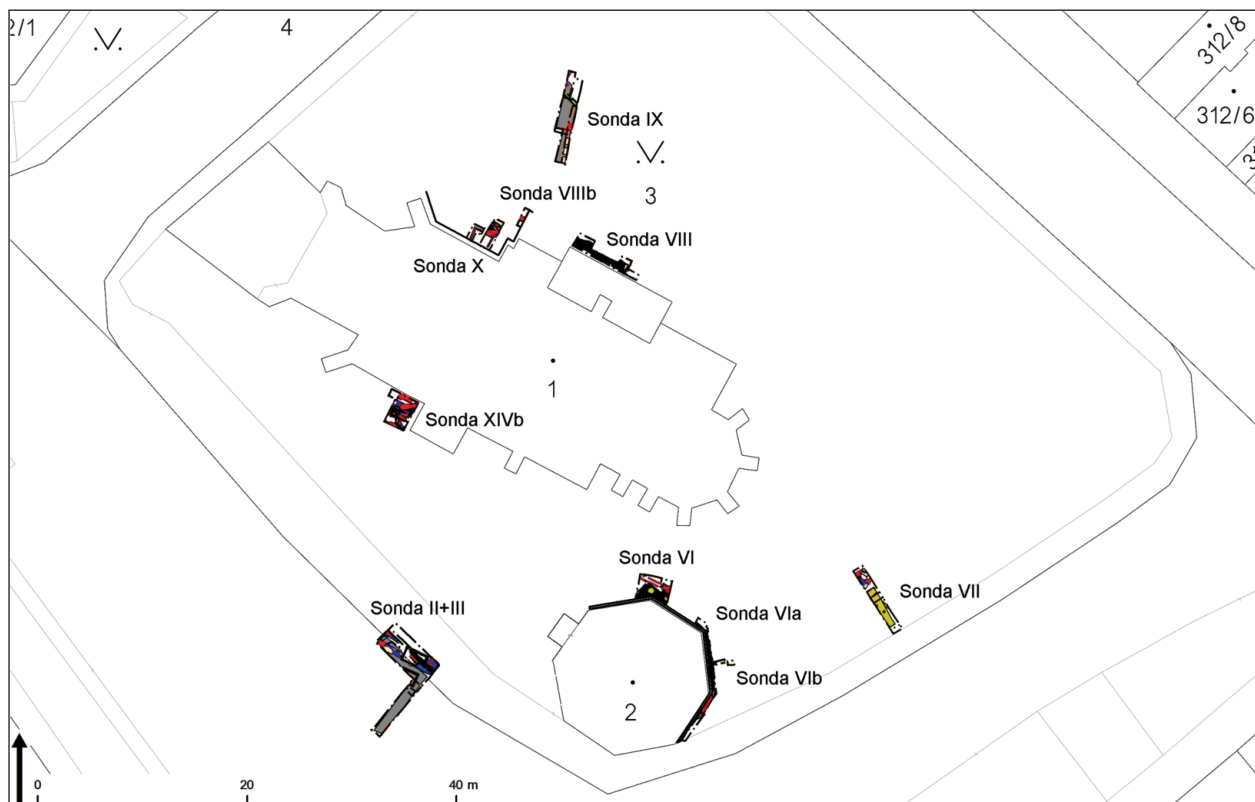
K najstarším mapovým podkladom, ktorý dokladá existenciu a možný tvar ohradného múra kostola je mapa datovaná rokom 1749. Mapa potvrdzuje aj integrovanie

kaplnky Erdödyovcov (Kaplnka sv. Anny), ktorá bola vo svojom barokovom výraze vybudovaná v roku 1748, teda rok pred vznikom mapy.¹ Na mieste tejto kaplnky sa podľa kanonickej vizitácie z roku 1559 nachádzala staršia kaplnka, ktorá slúžila ako mestský karner (možno zo 14. – 15. storočia). Medzi staré mapové podklady, ktoré aspoň schematicky dokladajú existenciu ohradného múra okolo kostola patrí aj mapa I. vojenského mapovania,² kde sa dá rozpoznať podlhovastý ohradený areál v strede s kostolom. Zobrazenie je veľmi schematické a chýba tu Kaplnka sv. Anny, ktorá však v tom čase už existovala. Mapy a veduty zo záveru 18. a prvej polovice 19. storočia zväčša zobrazujú situácie po zániku ohrady okolo kostola, čo možno spájať s dobovými hygienickými opatreniami a rušením cintorínov v centrách miest pri farských kostoloch.³ Veduta mesta zo záveru 18. storočia a mladšie veduty tak už zobrazujú iba farský kostol bez ohradného múra, prípadne na nich okolitá zástavba prekrýva možnosť pohľadu na zanikajúci ohradný múr.⁴ Mapa

z roku 1818 zachytáva ako jedna z prvých situácií po zániku ohradného múra.

Archeologický výskum sa konal od mája do septembra roku 2024. Z plánovaného počtu 15 archeologických sond sa realizovalo 8 s celkovou plochou 70,2 m². (obr.1) V sondách sa preskúmalo 77 objektov, z toho 57 predstavujú kostrové hroby, 8 zahĺbené novoveké až recentné objekty, 8 múrov (2 kamenné, 3 kamenno-tehlové, 1 tehlový a 2 otáznе situácie), dve spevnené plochy, jedna deštrukcia stavebného materiálu, jeden drevený trám.

Našlo sa spolu 11 408 archeologických huteľných nálezov: 1231 fragmentov keramiky, 371 fragmentov stavebného materiálu (tehly, dlaždice a škridly), 118 zvieracích kostí, 1300 drobných predmetov (29 špendlíkov, 18 mincí, 2 prstene, 119 predmetov z farebných kovov, 960 predmetov zo železa, 3 kostené predmety, kachlice, sklo, fajka, opasok, medailón, koráliky, architektonický článok, gombík a štiepaná kamenná industria). Z hrobov pochádza 8364 ľudských kostí a ich fragmentov. Z rôznych situácií sa do-

Obr. 1. Plán archeologického výskumu.

Obr. 2. Začistovanie a vyberanie hrobov v sonde XIVb.

bralo 24 archeobotanických vzoriek. Sondy zostali pomenované podľa pôvodného plánu vytýčenia. V tejto etape sa s výnimkou sondy II + III skúmali hlavne polohy v pásoch zelene.

Sonda XIVb

Ako prvá sa začala hĺbiť sonda XIVb pri južnom vstupe do kostola. Sonda ležala v nadmorskej výške 158,18 m; mala rozmery 300 x 200 cm a maximálna dosiahnutá hĺbka bola 195 cm. Našlo sa v nej 23 objektov, z toho 22 hrobov a jedna deštrukcia stavebného materiálu. Hroby boli orientované v smere severozápad – juhovýchod, resp. západ – východ, pričom hlava bola vždy na SZ/Z strane a dolné končatiny na JV/V strane. (obr.2,3)

Hroby boli ukladané etážovite, pričom staršie hroby boli značne porušené. Bolo možné rozlíšiť minimálne 22 jedincov, z toho 11 jedincov patrilo do skupiny infans I (do 7 rokov), dvaja do skupiny infans II (7 – 14 rokov) a 9 jedincov bolo dospelých. Okrem toho sa vo vrstvách a v zásypoch ostatných hrobov našli fragmenty skeletov z porušených hrobov. Na základe predbežnej antropologickej analýzy išlo o juvenilných jedincov: infans I (vekové kategórie: do 1 roka, 2 – 5r.,

3 – 4r., 4 – 5r., 3 – 6r., 5 – 6r., vrátane novorodencov a prenatálnych jedincov), infans II (vekové kategórie: 7 – 10r., 8 – 10r., 4 – 9r., do 10r., do 13r.), juvenis (14 – 20r.), dospelých jedincov: adultus I (20 – 30r.), adultus II (35 – 40r.), maturus I (40 – 50r.), maturus II – senilis (50 + r.). Ohradný múr, ani žiadna iná architektúra sa v sonde nezachytili. Nálezy stavebného materiálu a objekt deštrukcie stavebného materiálu predstavovali zväčša fragmenty včasnónovovekých škridiel a tehál.

Sonda X

Sonda umiestnená pri severovýchodnej stene kostola ležala v nadmorskej výške 157,18 m; jej rozmery boli 300 x 250 cm a maximálna dosiahnutá hĺbka bola 135 cm. Preskúmalo sa v nej 7 objektov, z toho 6 kostrových hrobov a obvodový múr objektu. Orientácia hrobov bola rovnaká ako v sonde XIVb; bolo možné rozlíšiť 4 dospelých jedincov a dva detské hroby. Okrem toho sa v zásypových vrstvách sondy našli fragmenty skeletov juvenilných jedincov: infans I (novorodenci), infans II – juvenis (jedinci do 13r., do 15r.), dospelých jedincov: adultus II (dospelý muž 30 – 35r.), maturus I (dospelý muž 40 – 50r.) a maturus II

senium (dospelý muž nad 50r.)

Nájdenny múr predstavoval jeden rad tehál kladených na dĺžku a spájaných maltou. Na viacerých tehálach sa objavil kolok „CIE“, čo datuje stavbu do 17. – 19. storočia. Múr ohraničoval subtílnu, pravdepodobne dočasnú stavbu, súvisiacu zrejme s prácami na rekonštrukcii kostola. Stavba mala obdĺžnikový tvar s rozmermi 200 x 130 cm, a orientáciou dlhšej osi v smere severozápad – juhovýchod. Na juhozápadnom okraji je porušená chodníkom pri mure kostola, nie je teda známe jej pripojenie k budove kostola. Stavba porušila niekoľko hrobov datovaných do 16. – 17. storočia. Na jej dne bola tenká súvislá zhutnená vrstva bieleho vápna (vápenná jama?). Do úvahy prichádzal pôvodne aj vyvýšený podstavec na sochu, ale slabá štruktúra stavby a vápno na dne túto možnosť vylučujú. (obr.4)

Sonda IX

Sonda bola umiestnená severne od kostola v páse zelene a neskôr bola predĺžená smerom na juh do priestoru chodníka. Sonda, ktorá ležala v nadmorskej výške 156,72 m, dosiahla celkové rozmery 870 x 150 cm a maximálnu hĺbku 90 cm. Zistilo

Obr. 3. Hrob so zachovanou textíliou v sonde XIVb.

Obr. 4. Sonda X. Tehlový obvodový múrik a porušený hrob.

sa v nej 5 objektov, z toho 4 hroby a spevnená plocha. Spevnená plocha, hrubá 15 cm, bola viditeľná na pôdoryse sondy v hĺbke 65 – 80 cm a jej povrch tvorila udupaná hlina, štrk, kamene a tehlovina. Predbežne bola datovaná do obdobia 19. – 20. storočia. Ide o spevnený povrch plochy námestia. Hroby boli orientované v smere SZ – JV a ležali tesne pod úrovňou spevnenej plochy. Preskúmaný bol iba najsevernejší hrob, ktorý bol odkrytý iba v reze; hrob sa nevyberal. Za ním sa v sonde črtal v dĺžke asi 2 metre voľný terén bez hrobov; predpokladáme, že išlo o jeden z posledných – od kostola najvzdialenejších hrobov v rámci cintorína. Okrem toho sa v priestore sondy našli fragmenty skeletov juvenilných jedincov: infans

(do 13r.) a dospelých jedincov. Tak tiež sa tu zachytili ryhy recentnej infraštruktúry, ktoré v niektorých prípadoch porušili pôvodnú spevnenú plochu námestia.(obr.5)

Sonda VIII

Sonda bola vyhlíbená pozdĺž severnej steny novodobej prístavby kostola (sakristie) za účelom potvrdenia existencie staršieho múra. Sonda ležala v nadmorskej výške 157,25 m. Podľa výpovede pamätníkov (o ktorej nás informoval Mgr. Jozef Urminský) bol v tejto polohe počas prístavby sakristie koncom 80. alebo začiatkom 90. rokov 20. stor. odkrytý neznámy múr. Naša sonda zachytila už v hĺbke 15 – 20 cm rozrušenú korunu základového múru vybudovaného z lomového kameňa

s vápenným spojivom. Múr mal hrúbku cca 90 – 100 cm a bol odkrytý v celkovej dĺžke 520 cm. Sondu sme rozšírili na maximálny možný rozmer (690 x 140 cm; v miestach kde sa nachádzali kríky len na šírku cca 50 cm). Ukázalo sa, že múr bol základom stavby, z ktorej sme odkryli mimo múru už len jej severovýchodné nárožie. Na ňom sa v hĺbke 90 cm podarilo zachytiť základovú škáru. V tejto hĺbke sa nachádzal fragment dreva/trámy, ktorý ležal na úrovni základovej škáry, asi 10 – 20 cm východne od múra a rovnako ako múr pokračoval pod recentnú stenu kostola. Jeho vzťah so základom múra nie je zrejмый. Aby sme zistili ďalší predpokladaný priebeh múra, bol západne od súsošia sv. Floriána vyhlíbený kontrolný rez VIIIb (vzdialený 5,25 m od západného okraja múra v sonde VIII), kde sa však pokračovanie múra nepotvrdilo; našiel sa tu kostrový hrob. Podľa absencie múra v sonde VIIIb sa dá konštatovať, že stavba mala v smere východ – západ dĺžku menšiu ako 10 m. Možno sa domnievať, že ide o základové murivo, ktoré súvisí s niektorou zo starších stavebných etáp kostola datovaných do 14. – 15. storočia. Hypoteticky by mohlo ísť o základy privatej kaplnky, ktorá mohla zaniknúť v priebehu neskoršieho vývoja kostola. V sonde VIII neboli odkryté žiadne kostrové hroby, našli sa iba ojedinelé fragmenty kostí dospelých jedincov: adultus II (dospelý 30 – 40r.).(obr.6,7)

Sonda VII

Sonda bola vyhlíbená juhovýchodne od kostola v páse zelene a jej cieľom bolo nájsť ohradný múr kostola. Sonda situovaná v nadmorskej výške 158,38 m, mala rozmery 100 x 710 cm a bola vyhlíbená do maximálnej hĺbky 175 cm. Našlo sa v nej 12 objektov, z toho bolo 7 hrobov a 5 zahĺbených objektov. Orientácia hrobov bola severozápad – juhovýchod, išlo o prevažne porušené hroby, z niektorých sa zostali iba časti končatín. Na základe predbežného antropológického posudku išlo o 5 hrobov dospelých jedincov, jeden detský hrob a jeden nebolo možné určiť. Okrem nich sa v sonde našli fragmenty skeletov juvenilných jedincov: infans (do 13r.) a dospelých jedincov. Zaujímavým bol nález väčšej kvadratickej jamy s ostrými rohmi

a ostro oddelenými okrajmi, ktorá dosahovala dĺžku 410 cm a šírku minimálne 90 cm (objekt pokračoval mimo skúmanú plochu sondy). Objekt bol zahĺbený do žltého piesčitého podložia a jeho výplň tvorila žltá piesčito-hlinitá zemina s hrudkami maltoviny a hnedej hlíny. Objekt ležal v JV časti sondy a tvoril akúsi hranicu pohrebiska – od jeho úrovne ani v jeho výplni sa nenašli žiadne ľudské kosti ani hroby. Objekt bol hlboký 115 cm od úrovne zachytenia a jeho interpretácia je neznáma. Boli doňho zahĺbené všetky ostatné menšie jamy. Ohradný múr ani žiadna iná architektúra sa v sonde nezachytili.

Sonda VI

Sondu sme vyhlúbili pri severnom nároží oktogónu Kaplnky sv. Anny. Rozmery sondy, ktorá ležala v nadmorskej výške 158,55 m, boli 300 x 250 cm a maximálne dosiahnutá hĺbka bola 312 cm. Najvýznamnejším objektom z 12 odkrytých je nepochybne múr z lomového kameňa s vápenným spojivom, ktorého časť leží pod súčasnou hmotou kaplnky v celej dĺžke sondy. Na severnej strane múr vystupuje a vytvára severozápadné nárožie stavby. (obr.8,9)

Pri datovaní múru sa možno opierať o správu v kanonickej vizitácii z roku 1559, podľa ktorej sa tu nachádzala kaplnka „sacellum pulchrum in cemeterio“ (pekná kaplnka na cintoríne), ktorá v tomto období slúžila ako mestský káner a pochádzala z obdobia 14. – 15. storočia.⁵ Maximálna dosiahnutá hĺbka sondy bola 312 cm, pričom sa nepodarilo zachytiť základovú škáru a práce sa museli zastaviť vzhľadom na nedostatok priestoru na dne sondy. Aj tak už doposiaľ odkrytá hĺbka základu potvrdzuje teóriu o existencii kánera. (obr.10)

Do rozrušenej koruny základového muriva boli sekundárne zahĺbené tri okrúhle až oválne jamy hlboké 20 – 25 cm (pozri obr.8). Išlo pravdepodobne o jamy pre ukotvenie lešenia počas neskoršej rekonštrukcie dnešnej Kaplnky sv. Anny. Okrem múra sa v sonde našlo 8 hrobov; z nich 4 hroby patrili dospelým jedincom a 3 hroby boli detské. Jeden hrob odkrytý na okraji sondy sa nevyberal. Všetky hroby boli orientované dlhšou osou v smere severozápad – juhovýchod a rešpektovali priebeh múra kánera. Na severovýchodnom nároží ok-

Obr. 5. Sonda IX. Starší spevnený povrch námestia.

togónu kaplnky sa vyhlúbila sonda VIa s rozmermi 100 x 60 cm (nadmorská výška 158,62 m), aby sa zistilo, či múr pokračuje ďalej. To sa potvrdilo a tak bolo možné čiastočne rekonštruovať priebeh múra juhovýchodným smerom. (obr.11)

Následne bola pozdĺž východnej a juhovýchodnej steny kaplnky vyhlúbená sonda VIb široká 40 cm a dlhá 10,4 m, s nulovým bodom v nadmorskej výške 158,98 m. Priebeh múra kánera sa potvrdil aj pri východnej stene kaplnky, avšak vzhľadom na blízkosť stromov a koreňového systému nebolo možné zistiť jeho presný tvar a priebeh. Je však zrejmé, že je múr v tejto časti porušený recentnou ryhou elektriny. Pri juhovýchodnej stene sa našiel aj ďalší, mladší múr, ktorý sa pravde-

podobne napájal na stenu kaplnky. Pri juhovýchodnom zalomení oktogónu, kde sa obidva múry stretávali, bola situácia opäť porušená recentnou ryhou elektriny a nebolo možné identifikovať ich superpozíciu. Z dôvodu zachovania koreňového systému okolitých stromov nebolo možné sondu rozšíriť, aby sa zistil celkový rozmer a pôdorys objektu ohraničeného odkrytými múrmi.

Okrem zistených objektov sa v sonde VI našli kosti juvenilných jedincov: infans I (prenatálny), infans – juvenis (jedinci do 13r., do 15r.), dospelých jedincov: adultus I (dospelý 20 – 24r.), v sonde VIa sa našli kosti juvenilných jedincov: infans – juvenis (jedinec do 20r.) a dospelých jedincov a v sonde VIb sa našli kosti dospelého jedinca.

Obr. 6. Sonda VIII. Starší kamenný múr, pohľad od východu.

Obr. 7. Sonda VIII. Starší kamenný múr, pohľad od západu.

Sonda II+III

Išlo o spojenie sond II a III s priestorom medzi nimi do jednej sondy. Sonda bola vytýčená v mieste spevnených plôch južne od kostola, v polohe, kde sa mohla nachádzať južná brána v ohradnom múre kostolného areálu. Sondou mala byť preverená existencia zvyškov ohradného múra a prípadne aj základov jeho južnej brány. Sonda ležala v nadmorskej výške 158,33 m, celkový rozmer sondy bol 580 x 270 cm a maximálna hĺbka bola 120 cm. Našlo sa 14 objektov, z toho 9 hrobov, 4 múry a spevnená plocha. Orientácia hrobov bola severozápad – juhovýchod; išlo o 7 hrobov dospelých jedincov a dva detské hroby. Zaujímavým je nález hrobu so zachovanou organickou časťou čižiem. (obr.12)

V rámci sondy sa našli početné fragmenty kostí juvenilných a dospelých jedincov. Pod vrstvou súčasného asfaltu bola na južnej strane kompaktná vrstva dlažby, teda povrchu cesty z lomového kameňa, ktorú možno datovať do 19. storočia. Pod touto vrstvou sa podarilo identifikovať fragment pomerne plytko založeného múra, ktorý bol

pravdepodobne zvyškom ohradného múra kostola. Múr bol vybudovaný z miešaného kamenného-tehlového muriva s vápenným spojivom; mal hrúbku 70 cm a bol odkrytý v dĺžke 180 cm. Možno ho datovať do prvej polovice 18. storočia (pred rok 1749) a je pravdepodobné, že mohol súvisieť s priestorovou korekciou cintorína z neznámeho dôvodu. Nemožno ho pokladať za starší (gotický) ohradný múr kostola, ktorý je spomínaný už v kanonickej vizitácii z roku 1559.

Okrem zvyšku ohradného múra sa v sonde našli dve krypty, z nich jedna ležala čiastočne pod spomínaným múrom a druhá južne od neho. Obe murivá krýpt sú zo zmiešaného tehlovo-kamenného muriva s vápenným spojivom. Krypty museli zaniknúť ešte v prvej polovici 18. storočia a možno ich veľmi zhruba datovať do priebehu 16. – 17. storočia. Dôvod ich zániku nie je známy a hypoteticky mohol súvisieť s redukciou plochy cintorína pri výstavbe Kaplnky sv. Anny, datovanej do roku 1748. Mapa z roku 1749, ktorá dokladá priebeh ohradného múra spolu s už prestavanou kaplnkou pravdepodobne dokumen-

tuje stav, ktorý zodpovedá zisteniam v sonde. Sonda potvrdzuje aj radikálnosť úprav územia, najmä z obdobia po zániku ohradného múra, kedy došlo k vydláždeniu hradskej cesty so začiatkom počas 19. storočia. (obr.13, 14)

Neskoršie rozšírenie sondy smerom na juhozápad, označené ako sonda II+IIIa (rozmery 620 x 100 cm, maximálna hĺbka 120 cm, nadmorská výška 158,31 m) neprinieslo nové zistenia. Pod cestou z 19. storočia tu leží neporušené piesčité podlažie bez akýchkoľvek archeologických situácií či nálezov, čo vymedzuje rozsah cintorína maximálne po sondu II+III s celkovou vzdialenosťou posledných hrobov (krypta 2 a hrob – objekt 65) do vzdialenosti cca 24 metrov južne od dnešnej steny Kostola sv. Michala.

Predbežný antropologický rozbor

Kostrový súbor tvorili nálezy z objektových celkov a zo zberov zo zásypových vrstiev, ktoré sa dochovali v dobrom aj vo fragmentárnom stave. Nálezy v sondách z vrstiev a zo zásypov pravdepodobne skresľujú hodnotenie minimálneho počtu jedincov, ktorý po

Obr. 8. Sonda VI. Kamenný, pravdepodobne gotický základ múra pod Kaplnkou sv. Anny, stav pri odkrytí. Zo severnej strany múr poškodila ryha vodovodu

Obr. 9. Sonda VI. Kamenný, pravdepodobne gotický základ múra pod Kaplnkou sv. Anny.

Obr. 10. Sonda VI. Kamenný, pravdepodobne gotický základ múra odkrytý pod Kaplnkou sv. Anny. Dno a maximálna preskúmaná hĺbka sondy.

Obr. 11. Sonda VIa. Kamenný, pravdepodobne gotický základ múra odkrytý pod Kaplnkou sv. Anny – pokračovanie od Sondy VI. na juhovýchod.

predbežných analýzach tvorí 299 jedincov. Tie tvorila zmes kostí patriacich dospelým a juvenilným jedincom, ktoré by sa mohli po detailnejšom preskúmaní priradiť k samostatným celkom. Množstvo jednoznačne identifikovateľných jedincov v objektoch bolo 57. Do vekovej kategórie infans (0 – 14 rokov) patrilo 21 jedincov, medzi dospelých (nad 20 rokov) patrilo 27 jedincov, v dvoch objektoch sa identifikovali viacerí juvenilní a dospelí jedinci. Značné množstvo juvenilných jedincov hovorí o vysokej detskej úmrtnosti v čase pochovávania na predmetnom cintoríne. Vzhľadom na zachovanosť kostí bolo možné pohlavie odhadnúť iba pri 13 jedincoch. Ženské, a pravdepodobne ženské, pohlavie sa odhadlo pri 10 jedincoch vo vekových kategóriách adultus I až matusus I (20 – 50 rokov) a mužské, a pravdepodobne mužské, pohlavie sa odhadlo pri 3 jedincoch vekových kategórií adultus I až matusus I. V hodnotení ide o predbežné odhady.

Po rekonštrukcii kostrového súboru a priradení nálezov z vrstiev k samostatným jedincom sa očaká-

vajú presnejšie výsledky o demografií obyvateľov z predmetného cintorína.

Záver

V rámci predstihového archeologického výskumu, zameraného hlavne na lokalizáciu a zistenie stavu zachovania stavebných konštrukcií sa v sondách preskúmalo 77 objektov.

Čo sa týka architektúry, podarilo sa zachytiť a zdokumentovať dva staršie kamenné, pravdepodobne gotické múry, prvý v sonde VIII a druhý v sondách VI, VIa a VIb. V prvom prípade ide o základové murivo, ktoré súvisí s niektorou zo starších stavebných etáp kostola datovaných do 14. – 15. storočia. Hypoteticky by mohlo ísť o základy privátnej kaplnky, ktorá mohla zaniknúť v priebehu neskoršieho vývoja.

Nález druhého múra, odkrytý v sonde VI, výrazne prispel k potvrdeniu informácií o existencii staršej kaplnky (karnera), ktorej substancia (minimálne v rozsahu pod terénom) bola využitá aj pri vybudovaní

kaplnky Erdödyovcov (Kaplnka sv. Anny), datovanej do roku 1748. Pretože na tejto kaplnke nebol realizovaný architektonicko-historický výskum, možno iba predpokladať, že pri jej výstavbe došlo k demolácii nadzemnej substancie staršej kaplnky (karnera) a vybudovaniu barokovej hmoty nad ňou.

Zaujímavým nálezom sú dve kamenno-tehlové krypty, ktoré sa našli v sonde II+III, a boli porušené sekundárnym hrobom a mladším kamenno-tehlovým základom múra, ktorého výstavba pravdepodobne súvisí s výstavbou Kaplnky sv. Anny. Tento múr však nemožno stotožniť s predpokladaným starším ohradným múrom, ktorý sa nepodarilo lokalizovať v žiadnej sonde. Z daného stavu vyplýva predpoklad, že pri zmienkach v historických podkladoch a na historických mapách ide o dva rôzne múry. Jedným by bol starší – nezistený (pravdepodobne gotický) múr, ktorý by na základe situácie v sondách mohol ležať v priestore do 20 metrov od stien kostola a mladší – odkrytý barokový kamenno-tehlový múr zobrazený na

Obr. 12. Sonda II+III. Hrob s čiastočne zachovanou kožou z čičiem s podpätkami.

Obr. 13. Sonda II+III. Kamenno-tehlové krypty a barokový kamenno-tehlový múr. Obe situácie boli poškodené ryhou verejného osvetlenia (pás tehál). Legenda: 1.krypta 1, 2. krypta 2.

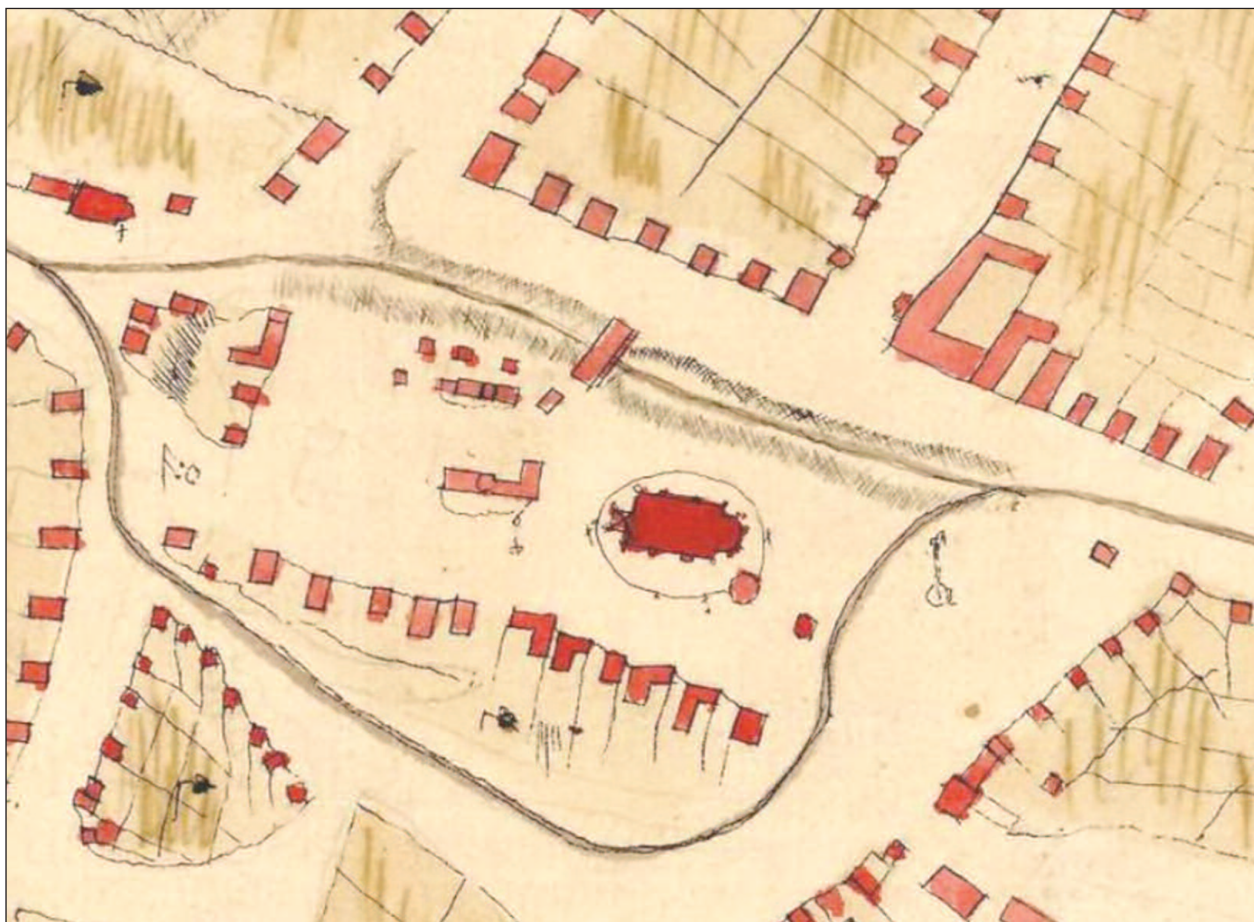
mapy z roku 1749. Ten súvisel s výstavbou Kaplnky sv. Anny rodinou Erdödyovcov v roku 1748 a teoreticky je možné s ním stotožniť fragment múra v sonde II+III vo vzdialenosti 22 metrov od steny kostola. Celková situácia v sondách na severnej a východnej strane kostola ukazuje na predpoklad, že novoveké hroby sa nachádzajú maximálne do 15 – 16 metrov od dnešných stien

kostola. Spolu sa preskúmalo 57 kostrových hrobov všetkých vekových kategórií, ktorých datovanie na základe hrobových prídavkov (súčasť odevu, špendlíky, háčiky a očka, pracky, podpätky, ruženec, mince – Maximilián I. z r. 1511, denár Ferdinand - 16. st.) kladieme do 16. až polovice 17. storočia. (**obr.15**)

Hroby na severnej, východnej aj

južnej strane boli pravdepodobne v 19. storočí prekryté spevnenými plochami. Na severnej a východnej strane (v sondách IX, čiastočne VII) to bola zhutnená hlina so štrkom, kameňmi a tehlovou drťou, ktorá predstavuje plochu námestia (trhové miesto) a na južnej strane v sonde II+III to bola kamenná cesta.

Fotografie a grafická príloha: autori príspevku, ak nie je uvedené inak

Obr. 14. Výrez z mapy Hlohovca z roku 1749. Dostupné na internete: HYPERLINK "https://www.pamiatky.sk/fileadmin/documents/news/PZ_ZASADY/Hlohovec/0210-Hlo-hist-mapy.pdf"https://www.pamiatky.sk/fileadmin/documents/news/PZ_ZASADY/Hlohovec/0210-Hlo-hist-mapy.pdf zo dňa 18.6.2025.

Obr. 15. Výber nálezov drobných predmetov z hrobov a z ich zásypu: háčiky a očka, špendlíky, mince, nášivky, koráliky, ruženec s kostnými korálikmi, olovená plomba(?), prsteň, zvyšky textílií, pracka z topánky, zvyšky koženého opaska s nitmi, náušnice so sklenými korálikmi, kostný predmet a fragment fajky.

Poznámky

¹ Na základe kanonických vizitácií sa na mieste tejto barokovej kaplnky nachádzala staršia kaplnka, ktorú vizitátor opisuje v roku 1559 ako: „sacellum pulchrum in cemeterio“ (peknú kaplnku na cintoríne), ktorá v tomto období slúžila ako mestský karnier (možno zo 14. – 15. storočia). Dostupné na internete: <https://hlohovec.fara.sk/o-farnosti/kaplnka-sv-anny> zo 14.3.2025.

² Mapové podklady sú verejne dostupné na Národnom geoportáli Historické

mapy. Dostupné na internete: <https://geoportal.gov.sk/maps/historical-maps/datasets?view=-380000,-1227000,609.5775200791> zo 14.3.2025.

³ V roku 1741 bolo vydané nariadenie Márie Terézie o zrušení všetkých vnútromestských cintorínov v dnešnej Bratislave. Obdobné nariadenia nasledovali aj pre ostatné mestá a boli opakovane aktualizované. Cintorín v Hlohovci bol zrušený podľa vyjadrenia archeológa Jozefa Urminského v roku 1776.

⁴ Na známom Lippertovom obraze z roku 1797 prekrýva zástavba možný po-

hľad na ohradný múr okolo kostola a na vedute mesta Hlohovec z roku 1807 je zobrazovaný farský kostol aj Kaplnka sv. Anny už bez ohradného múra. Zdá sa, že na severnej strane kostola badať zvyšky terénnej úpravy, ktorá mohla súvisieť so zaniknutým cintorínom, ale ani po tejto úprave sa archeologickým výskumom nepodarilo nájsť žiadne zvyšky. A ak tu bol svah spevnený murivom, to zaniklo v priebehu nasledujúceho vývoja.

⁵ Dostupné na internete: <https://hlohovec.fara.sk/o-farnosti/kaplnka-sv-anny> zo 14.3.2025.

Zu den vorläufigen Ergebnissen der archäologischen Forschung auf dem St.-Michael-Platz in Freistadt an der Waag (Hlohovec)

Im Rahmen der archäologischen Voruntersuchung, die sich vor allem auf die Lokalisierung und die Feststellung des Erhaltungszustandes von Bausubstanz konzentrierte, wurden mit Sondierungsgrabungen 77 Objekte untersucht, davon 57 Skelettgräber, 8 neuzeitliche bis rezente Objekte, 8 Mauern (2 Stein-, 3 Stein-Ziegel-, 1 Ziegel-Mauer und 2 fragliche Fälle), zwei verstärkte Flächen, eine zerstörte Bausubstanz und ein Holzbalken. Insgesamt wurden zudem 11.408 archäologische bewegliche Funde gefunden.

Untersucht wurden zwei ältere steinerne, vermutlich gotische Mauern. Die erste stellt das Grundmauerwerk in der Sondierungsgrabung VIII dar, das einer

der älteren Bauphasen der Kirche aus dem 14.-15. Jahrhundert zuzuordnen ist. Die zweite Mauer, die in der Sondierungsgrabung VI gefunden wurde, bestätigte die Existenz einer älteren Kapelle bzw. eines Karners. Bei dem Bau der neuen Kapelle der Heiligen Anna durch die Familie Erdödy kam es wahrscheinlich zum Abriss der oberirdischen Bausubstanz der älteren Kapelle (des Karners) und zum Bau der barocken Bausubstanz darüber.

Ein interessanter Fund sind zwei in der Sondierungsgrabung II+III gefundene Stein-Ziegel-Krypten, die durch ein Sekundärgrab und ein weiteres, jüngeres, in das 18. Jahrhundert datiertes Stein-Ziegel-Mauerfundament beschädigt wurden, dessen Bau vermutlich gleichfalls mit dem Aufbau der St.-Anna-Kapelle zusammenhängt. Diese Mauer kann allerdings nicht mit einer vermuteten älteren Umfassungsmauer gleichgesetzt werden, die man in keiner Sondierungsgrabung

lokalisieren konnte. Man kann annehmen, dass in der Nähe der Kirche zwei verschiedene Mauern errichtet wurden, und zwar eine ältere – eine nicht ermittelte (vermutlich gotische) – Mauer und eine jüngere – eine barocke – Stein-Ziegel-Mauer, die mit dem Bau der St.-Anna-Kapelle durch die Familie Erdödy im Jahr 1748 in Verbindung steht. Mit dieser lässt sich das Fragment der Mauer in der Sondierungsgrabung II+III gleichsetzen. Man kann annehmen, dass sich die neuzeitlichen Gräber höchstens 15–16 Meter entfernt von den heutigen Kirchenmauern befinden. Die untersuchten 57 Skelettgräber werden aufgrund von Grabbeigaben in das 16. bis in die Mitte des 17. Jahrhunderts datiert. Die Gräber an der Nord-, Ost- und Südseite wurden vermutlich im 19. Jahrhundert mit Pflasterflächen verdeckt.

Abbildungsbeschriftungen

Abb. 1. Archäologischer Forschungsplan.

Abb. 2. Reinigung und Ausbettung der Gräber in der Sondierungsgrabung XIVb.

Abb. 3. Grab mit erhaltener Textilie in der Sondierungsgrabung XIVb.

Abb. 4. Sondierungsgrabung X, Umfassungsmauer aus Ziegeln und ein beschädigtes Grab.

Abb. 5. Sondierungsgrabung IX; ältere Pflasterfläche auf dem Platz.

Abb. 6. Sondierungsgrabung VIII; eine ältere Steinmauer, Ansicht von Osten.

Abb. 7. Sondierungsgrabung VIII; eine ältere Steinmauer, Ansicht von Westen.

Abb. 8. Sondierungsgrabung VI; steinernes, vermutlich gotisches Fundament der Mauer unter der St.-Anna-

Kapelle, Zustand zum Zeitpunkt der Aufdeckung. Auf der Nordseite wurde die Mauer durch einen Wasserleitungsgraben beschädigt.

Abb. 9. Sondierungsgrabung VI; steinernes, vermutlich gotisches Fundament der Mauer unter der St.-Anna-Kapelle.

Abb. 10. Sondierungsgrabung VI; steinernes, vermutlich gotisches Mauerfundament, freigelegt unter der St.-Anna-Kapelle. Boden und die größte erforschte Tiefe der Sondierungsgrabung.

Abb. 11. Sondierungsgrabung VIa; steinernes, vermutlich gotisches Mauerfundament, freigelegt unter der St.-Anna-Kapelle – Mauerfortsetzung vonseiten der Sondierungsgrabung VI südostwärts.

Abb. 12. Sondierungsgrabung II+III; Grab mit teilweise erhaltenem Leder von Stöckelstiefeln.

Abb. 13. Sondierungsgrabung II+III; zwei Stein-Ziegel-Krypten und eine

barocke Stein-Ziegel-Mauer. Beide Lagen wurden durch eine Riefe der öffentlichen Beleuchtungsleitung (Ziegelstreifen) beschädigt. Legende: 1. Krypta 1, 2. Krypta 2.

Abb. 14. Ausschnitt aus einer Karte von Freistadt (Fraystadel) – Hlohovec aus dem Jahr 1749. Online-Ressource: www.pamiatky.sk/fileadmin/documents/n_ews/PZ_ZASADY/Hlohovec/0210-Hlohovec-hist-mapy.pdf - zuletzt eingesehen am 15.8.2025.

Abb. 15. Eine Auswahl von Funden kleinerer Objekte aus den Gräbern und aus deren Verfüllung: Haken und Ösen, Nadeln, Münzen, Flicker, Korallenperlen, ein Rosenkranz mit Knochenperlen, ein Bleisiegel(?), ein Ring, Textilreste, eine Schuhschnalle, Reste eines Ledergürtels mit Nieten, Ohringe mit Glasperlen, ein Knochenobjekt und ein Pfeifenfragment.

Vydanie zborníka finančne podporili:

Trnavský samosprávny kraj, Krajská organizácia cestovného ruchu, Tlačiareň Kon-Press, Trnava
a Jaroslava Žuffová, Bratislava

Recenzenti: Mgr. Marek Peška, Ph.D., Archaia Brno, z.ú.

Mgr. Mário Bielich, PhD., Archeologický ústav SAV, Nitra

Zostavila: Ing.arch. Jaroslava Žuffová, CSc.

Preklad: Peter M. Zigman

Vydal: Krajský pamiatkový úrad Trnava pod záštitou Pamiatkového úradu SR Bratislava

Rok vydania: 2025

Neprešlo jazykovou a štylistickou úpravou

Všetky čísla zborníkov sa nachádzajú na stránke Mesta Trnava a na stránke Pamiatkového
úradu Slovenskej republiky

<http://www.trnava.sk/sk/clanok/zborniky-zo-seminarov-pamiatky-trnavy-a-trnavskeho-kraja>

<https://www.pamiatky.sk/publikacie-a-periodika-pamiatkoveho-uradu/supis-nkp-1>

Tlač: Kon-press, Pekárska 29, Trnava

Náklad: 120 ks

ISBN: 978-80-69051-09-6

9 788069 051096

ISBN 978-80-69051-09-6